

Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Факультет географії, історії та туризму
Кафедра історії, теорії держави і права та філософії

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО
РЕЖИМУ НА РІВНЕНЩИНІ (1944–1953 РР.)**

Виконала:

студентка факультету географії, історії та туризму спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія), групи 022-ПП (м)

Каленюк Катерина Василівна

Науковий керівник:

кандидат іст. наук, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Старжець Володимир Іванович

Рецензент:

доктор іст. наук, професор, професор кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

Давидюк Руслана Петрівна

АНОТАЦІЯ

УДК 94(477.81)«1944/1953»

КАЛЕНЮК К. В.

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ НА РІВНЕНЩИНІ (1944–1953 РР.)

У кваліфікаційній роботі на основі детального аналізу комплексу джерел та наукової літератури досліджено найхарактерніші риси та особливості сталінської політики на території Рівненщини у 1944–1953 роках. Прослідковано утвердження радянського тоталітаризму у період «другої радянзації» західноукраїнських земель. Охарактеризовано форми та методи комуністичної пропаганди, яка поглинула всі напрямки у культурному, політичному та соціальному просторі. Вплив сталінської пропаганди на процес встановлення радянської влади на теренах Західної України, асимілювання і формування нової суспільної думки, яка полягала у соціалістичних перетвореннях західноукраїнського населення під вимоги сталінізму.

Досліджено етапи формування та механізм функціонування більшовицької репресивно-каральної системи. Показано особливості комуністичної політики у Рівненській області, що стосуються підбору керівних кадрів, колективізації українського села, соціально-економічних та культурних процесів, а також еволюцію репресивно-каральної системи.

Висвітлено форми та методи боротьби радянської влади з українським національно-визвольним рухом на Рівненщині. На конкретних прикладах людських життів, з врахуванням свідчень жертв політичних репресій, проаналізовано діяльність репресивно-каральної системи та показано масштаби і наслідки сталінської політики на Рівненщині.

Обґрунтовано, що радянський тоталітарний режим спричинив непоправні втрати західноукраїнському суспільству, а число злочинів сталінської політики до кінця не відоме. Саме тому варто досліджувати це питання і у наш час.

Ключові слова: радянська влада, сталінський тоталітарний режим, комуністична ідеологія, український визвольний рух, ОУН, УПА, Рівненська область, післявоєнний період.

ANNOTATION

KALENIUK K.V.

REPRESSIVE POLICY OF STALIN'S TOTALITARIAN REGIME IN RIVNE REGION (1944–1953)

This qualification work explores the most characteristic features and peculiarities of Stalin's policy in the territory of the Rivne region in 1944-1953 and is based on a detailed analysis of the complex of sources and the literature on the chosen topic. The establishment of Soviet totalitarianism during the «second Sovietization» of Western Ukrainian lands is traced. The forms and methods of communist propaganda, which absorbed all directions in the cultural, political and social space, as well as the influence of Stalin's propaganda on the process of establishing Soviet power in the territory of Western Ukraine and assimilation and formation of a new social thought, which consisted in socialist transformations of the Western Ukrainian population under the demands of Stalinism, are allocated.

The stages of formation and mechanism of functioning of the Bolshevik repressive-punitive system were investigated. The features of the communist policy in the Rivne region concerning the selection of leading personnel, collectivization of the Ukrainian village, socio-economic and cultural processes, as well as the evolution of the repressive-punitive system are shown.

Forms and methods of struggle of the Soviet power with the Ukrainian national liberation movement in Rivne region are covered. On specific examples of human lives, taking into account the testimonies of victims of political repression, the activity of the repressive-punitive system is analyzed and the scale and consequences of Stalin's policy in the Rivne region are shown.

It is substantiated that the Soviet totalitarian regime caused irreparable losses to Western Ukrainian society, and the number of crimes of Stalin's policy is not fully known. That is why it is worth investigating this issue in our time.

Key words: *Soviet power, Stalin totalitarian regime, communist ideology, Ukrainian liberation movement, OUN, UPA, Rivne region, post-war period.*

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	9
1.1. Історіографія проблеми	9
1.2. Джерельна база дослідження	21
Розділ 2. Утвердження радянського тоталітарного режиму у 1944–1953 роках	27
2.1. Політика «Другої радянзації» в західноукраїнському регіоні	27
2.2. Форми та методи комуністичної пропаганди	35
Розділ 3. Сталінська репресивно-каральна система в Рівненській області у післявоєнні роки	50
3.1. Особливості комуністичної політики у Рівненській області	50
3.2. Механізми функціонування більшовицької репресивно-каральної системи	64
Розділ 4. Боротьба радянської влади з українським визвольним рухом на Рівненщині	76
4.1. Радянські спецслужби проти ОУН та УПА на території Рівненщини	76
4.2. Свідчення жертв, масштаби та наслідки політичних репресій	93
ВИСНОВКИ	107
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	110
ДОДАТКИ	122

ВСТУП

Звільнення території Західної України від нацистських загарбників та приєднання цього регіону до УРСР заклало умови для об'єднання українських земель у складі єдиної української держави. Це відповідало віковичним прагненням українського народу. Та позбувшись німецьких окупантів, західноукраїнські землі потрапили під не менш жорстокий режим комуністичної тоталітарної системи, що мала на меті «братерське возз'єднання» сусідніх народів, всеохоплюючу радянізацію, ідеологізацію політичного та суспільно-культурного життя.

Актуальність дослідження. Жорсткий тоталітарний режим, очолюваний Йосипом Сталіним, і прискорена радянізація західних областей викликали не прихильність у місцевого населення, а зростання українського національно-визвольного руху й посилення збройної боротьби Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА) за створення незалежної Української держави.

Протистояння між радянською владою та борцями за українську незалежність мало наслідком створення на Рівненщині цілої системи більшовицьких спеціальних служб, що носили репресивний характер.

Діяльність репресивно-каральної системи у період 1944–1953 років набула масового поширення, а для українців західного регіону – трагізму. Репресії переслідували мету впливу на історичну свідомість громадян та світобачення українців взагалі. Кримінально-процесуальне та морально-етичне свавілля радянського тоталітарного режиму було присутнє у всіх вимірах повсякденного життя Рівненщини. Масштаби трагедій сталінських репресій сягають тисяч невинних жертв і потребують ґрунтовного висвітлення та відновлення історичної пам'яті. Все вище перераховане являє собою сукупність тих обставин, що визначають необхідність даного дослідження та пояснюють його актуальність.

Об'єкт дослідження – радянська репресивна політика на території Рівненської області в 1944–1953 рр.

Предмет дослідження – діяльність репресивно-каральних органів сталінської системи, методи та засоби їхньої боротьби проти українського національно-визвольного руху та місцевого населення.

Мета дослідження роботи полягає у комплексному аналізі та критичному осмисленні функціонування радянської тоталітарної системи під час «другої радянзації» Рівненщини у післявоєнний період; у дослідженні механізмів діяльності сталінської репресивно-каральної системи; визначенні масштабів та наслідків цієї політики.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні **завдання**:

- 1) з'ясувати стан наукового вивчення проблеми;
- 2) систематизувати та класифікувати джерельну базу дослідження;
- 3) проаналізувати процес утвердження радянського тоталітарного режиму у післявоєнний час на території західноукраїнських земель;
- 4) розглянути форми та методи комуністичної пропаганди;
- 5) дослідити особливості комуністичної політики та репресивно-каральної системи на Рівненщині, механізми їх функціонування;
- 6) проаналізувати засоби та методи боротьби радянської влади з українським визвольним рухом;
- 7) висвітлити масштаби, трагізм та наслідки політичних репресій на прикладі історій жертв сталінських репресій.

Хронологічні межі: період з 1944 по 1953 роки. Нижня межа – вигнання німецьких військ з території Рівненської області та відновлення на її терені радянської влади, а верхня – смерть генерального секретаря Комуністичної партії Радянського Союзу Й. Сталіна, що започаткувала нові політичні процеси в українському суспільстві.

Територіальні рамки охоплюють територію Рівненської (Ровенської) області у тодішніх адміністративних кордонах.

Методологічну основу роботи формують методи пізнання, принципи дослідження й категоріально-термінологічний апарат. Методологічні засади кваліфікаційної роботи ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності, системності, опори на історичні джерела. З-поміж широкого кола методів

наукового пізнання у роботі застосовано універсальні загальнонаукові та спеціальні методи. Їхнє використання та поєднання дало змогу вирішити поставлені науково-дослідницькі завдання.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у вивченні різних джерел та критичному опрацюванні наукових праць, що висвітлюють сталінську репресивну політику в Рівненському регіоні. Вперше опрацьовано та опубліковано історичні джерела із Галузевого державного архіву Служби безпеки України, м. Рівне та Архівного відділу Головного управління національної поліції в Рівненській області, які не були достеменно досліджені раніше. У роботі здійснена спроба проаналізувати заходи боротьби радянської влади з представниками українського визвольного руху та членами їх сімей на прикладі окремих особистостей. Окрема увага зосереджена на діяльності сталінської репресивно-каральної системи та механізму її дії у Рівненській області.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для подальшого вивчення поставленої проблеми. Наша робота може використовуватися вчителями старших та профільних класів загальноосвітніх шкіл та викладачами закладів вищої освіти і профтехучилищ з метою підготовки та проведення занять, лекцій або семінарів з історії України. Також матеріали роботи можуть використовуватися у роботі гуртків історичного краєзнавства та краєзнавчих музеїв з метою підняття рівня національної свідомості місцевого населення, оскільки є систематизованим і узагальненим аналізом матеріалів по цій темі. Матеріали роботи можуть використовуватися для факультативного вивчення проблем політичного розвитку Рівненщини середини ХХ століття.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи обговорювались на засіданні кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янчука». Результати та висновки дослідження апробовано: під час засідання круглого столу Кафедри історії, теорії держави і права та філософії МEGУ ім. акад. С. Дем'янчука на тему: «Політичні репресії тоталітарної доби в

Україні» (м. Рівне, 22 вересня 2023 рік); під час проведення наукової конференції «Здолбунів в історико-культурному просторі Волині» (м. Здолбунів, 29 вересня 2023 рік); під час засідання круглого столу Кафедри історії, теорії держави і права та філософії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Степана Дем'янчука за темою: «Дослідження українського визвольного руху» (м. Рівне, 13 жовтня 2023 рік); під час проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті» (м. Рівне, 19 жовтня 2023 рік) та публікації тез.

Публікації.

Каленюк К. В., Старжець В. І. Сталінська репресивно-каральна система на теренах Рівненщини у післявоєнні роки. *Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції до 30-річчя ПВНЗ «МЕГУ імені акад. С. Дем'янчука»*. Рівне, 2023. Ч II. С. 99–101.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, що поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дослідження становить 135 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

На сучасному етапі українська історична наука має можливість досліджувати ті сторінки соціально-економічного, культурного, політичного життя нашого народу, що раніше були заборонені. Українські науковці завдяки правовій базі щодо засудження нацистського та комуністичного тоталітарних режимів отримали доступ до раніше засекречених матеріалів. Поряд з тим, сучасний дослідник має змогу використовувати різні методики, наукові підходи та напрацювання зарубіжних учених.

Проблематика функціонування радянського тоталітарного режиму на теренах західноукраїнського регіону у післявоєнні роки знаходила своє зацікавлення серед широкого кола вітчизняних дослідників. Разом з тим, вивчення особливостей комуністичної політики, механізмів та методів репресивно-каральної системи на Рівненщині і до сьогодні залишається недостатньо дослідженою темою. Дотичні до нашого змісту праці, здебільшого стосуються вивчення ідеологічних, економічних, освітніх чи політичних процесів, що загалом відбувались на теренах Рівненщини.

Історіографія з теми утвердження сталінського тоталітарного режиму на Рівненщині (1944–1953 рр.) чітко розділяється за хронологічним принципом:

- Радянська історіографія (1944–1991 роки) – характеризувалася висвітленням виключно офіційної точки зору партії та уряду щодо політики радянзації. Головний акцент робився на досягненнях у розвитку економіки та культурно-освітньої сфери, ідеологізація, недоліки та репресії всіляко замовчувались.
- Сучасна українська історіографія (1991–2024 роки) представлена дослідженнями різних аспектів радянської політики у політичній сфері Західної України та безпосередньо на Рівненщині в 1944–1953 роках. Сьогодні серед істориків-науковців присутні дискусії стосовно позитивних та негативних процесів, які започаткувала комуністична влада у повоєнний

час. Серед вагомих досягнень сучасної історіографії є залучення широкого спектру джерел та документів, які раніше доступними не були.

- Зарубіжна історіографія представлена працями західних істориків, предметом дослідження яких є суспільно-політичні процеси радянської політики в західноукраїнському регіоні.

Вивчаючи радянську наукову літературу, можна зробити висновок, що означена нами тема була повністю заідеологізована та висвітлювалася за комуністичною ідейною спрямованістю. Тогочасні історики упереджено, через ідеологічні заборони, ігнорували той факт, що радянська система встановлювалась насильницькими методами. Це було спричинене тим, що дослідники керувалися партійно-класовим підходом, вдавалися до суб'єктивізму та заздалегідь упереджених оцінок. Крім того, тематика діяльності українських національних сил, які представляла ОУН, піддавалася повній забороні. Радянська пропаганда робила наголос на тому, що саме під керівництвом Комуністичної Партії Більшовиків України (КП(б)У) населення Рівненського регіону стало вільним, а люди отримали забезпечене життя. Водночас всі, хто не погоджувався з більшовицькою політикою, оголошувались «ворогами народу», «шкідниками» та «пособниками нацистів».

Яскравими представниками радянської історіографії є О. Зубань [67], К. Дмитрук [59], А. Студенікін [68] та інші.

Державну політику в ідеологічній сфері висвітлив дослідник історії Комуністичної партії Радянського союзу (КПРС) О. Зубань у книзі «Боротьба Комуністичної партії України за розвиток народної освіти (1945–1952 рр.)» [67]. Головну увагу автор акцентував на боротьбі партії за вплив на освітній процес та його учасників. Цим самим визнавалось, що питання встановлення ідеологічного контролю над молоддю займало центральне місце у політиці більшовиків. Особливістю цієї праці є те, що О. Зубань здійснив спробу аналізу та узагальнення історичних досліджень своїх попередників.

Відверто заідеологізованою була праця К. Дмитрука під гучною назвою «Безбатченки: Документально-публіцистичний нарис» [59]. У праці наголошувалося на антинародній діяльності ОУН «під керівництвом

закордонних спецслужб». Побіжно згадано про участь молоді в підпільних націоналістичних організаціях.

Отже, ключовим елементом радянської історичної науки щодо дослідження післявоєнного розвитку Рівненщини стало роз'яснення переваг соціалістичного способу життя та його возвеличення через систему державних установ. Типовими представниками радянської історіографії є українські історики, які були редакторами та авторами підручників та книг по історії УРСР.

Історичні дослідження позбавляються цензури вже після проголошення незалежності України, а економічні, політичні та культурні процеси, що мали місце в Україні у 1944–1953 рр., детально аналізуються. Процеси повоєнної радянзації піддаються критичному аналізу, а питання запровадження провладної ідеологічно-пропагандистської та репресивної політики на західноукраїнських землях стали предметом досліджень багатьох українських істориків 1990-х рр. Саме в цей час була розширена джерельна база вивчення повоєнної історії України, особливо сталінської політичної системи. Також з'являються дослідження, які визначають сутність тоталітаризму як соціально-політичного явища та його впливу на усі сфери життя.

В сучасній історичній науці широко вжитку набув термін «сталінізм». Хоча серед істориків немає визначеного тлумачення цього слова. І. Терлецька, дослідниця сутності дефініції «сталінізм», на підставі праць українських істориків, політологів, науковців виокремлює специфічні риси сталінізму як моделі тоталітаризму і специфіки прояву цієї моделі саме в Західній Україні. Вона вважає, що сталінська модель тоталітаризму схожа з іншими класичними моделями – нацистською і фашистською, але має і чимало відмінностей. Ці відмінності заключаються в тому, що сталінізм, як форма тоталітаризму, виявився більш досконалим і міцним. Політика влади була спрямована на те, щоб стандартизувати українську спільноту як у соціальному, так і національному плані, а також здійснити повну русифікацію населення. Для цих та інших цілей влада використовувала нечуваний терор проти власного ж народу [108].

Вагомий внесок у дослідження сталінського тоталітарного режиму зробили такі дослідники: І. Білас [15, 50], В. Сергійчук [31, 94, 95], В. Баран [46, 47, 48], О. Субтельний [105], Ю. Шаповал [111, 112], Б. Ярош [115, 116].

І. Білас у історичній праці «Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953» використав широку джерельну базу, яка була віднайдена автором у вперше відкритих архівах 90-х років [50]. Опрацьовані ним матеріали стосувалися діяльності репресивно-каральних органів. Автор насамперед здійснив спробу детально висвітлити механізм функціонування репресивно-каральної системи в Україні як головного знаряддя більшовицького режиму у боротьбі з національно-визвольним рухом і зробив це перше всіх.

В. Баран є автором праці, у якій висвітлюються основні етапи боротьби українського народу за відстоювання принципів свободи і демократії, за здобуття незалежності й створення власної держави [47].

У книзі «Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)» В. Баран здійснив детальний аналіз політичного, соціально-економічного і національно-культурного розвитку України в 1945–1991 рр. Автор використав великий фактичний матеріал, зокрема маловідомі документи центральних архівів України та Російської Федерації [48].

В. Сергійчук у книзі «Український здвиг: Волинь. 1939–1955» [95] представляє читачу документи та матеріали, що стосуються українського національно-визвольного руху за відновлення і утвердження самостійної держави українського народу. У виданні прослідковується пробудження національної свідомості українців від початку Другої світової війни, їх жертвне відродження на теренах історичної області, а також те, що Волинь була авангардом всеукраїнського здвигу.

Також В. Сергійчук у книзі «Десять буремних літ» пропонує читачеві офіційні свідчення компартійної системи, які багато років перебували під грифом «цілком таємно», а також документи ОУН, які раніше не були досліджені [31]. У цій праці автор намагається подати неспотворену інформацію про національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у

повоєнний час, а також виправити вже спотворений образ українських патріотів та відновити історичну правду про другий прихід радянської влади.

М. Шитюк у праці «Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні» [114] описує діяльність каральних органів, які мали від початку свого створення бути механізмом підтримання правопорядку у країні, припиняти безчинства та кримінальні злочини. Проте створена сталінська система еволюціонувала і стала головним аспектом безправ'я всього суспільства. Діяльність переросла у боротьбу з «контрреволюцією» та «ворогами народу», а засоби та методи тієї боротьби стали найнебезпечнішими, протиправними та нелюдськими.

Історик Ю. Шаповал в «Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії» [112] зібрав архівні матеріали, переважно документи каральних органів, які в радянські часи були недоступні навіть для фахівців. Спираючись на згадані матеріали, автор аналізує складний, а часом трагічний перебіг суспільно-політичних подій в Україні 20-х – початку 50-х років, відтворює історію гучних політичних процесів, маловідомих сфабрикованих справ, окремі людські долі, понівечені жажливою «механікою» сталінізму. У іншій його праці «Війна після війни» [111] описано боротьбу УПА проти тоталітарних режимів. Автор показує національну боротьбу проти радянської влади і називає це «ною» війною, яка прийшла на зміну Другої світової війни.

Сьогодні надзвичайно важливими є регіональні дослідження, в яких на широкій джерельній базі висвітлюються різні аспекти політичного, економічного та духовного життя Рівненського краю. Місце і роль репресивної політики в більшовицькій системі у вітчизняній історіографії досліджувалося здебільшого у контексті загального аналізу політичних процесів повоєнної історії України. Піднімали у своїх монографіях та наукових статтях ці питання такі дослідники: В. Борщевич [51], Р. Давидюк [57], О. Докаш [61], А. Жив'юк [63, 64, 65, 66], Й. Надольський [84], Г. Стародубець [101, 102], В. Старжець [99, 100], Л. Стрільчук [103, 104], І. Сушик [106], О. Малярчук [78], П. Чернега [109], О. Шилюк [113] та ін.

Вагомий внесок у дослідження сталінського тоталітарного режиму на Рівненщині було здійснено А. Жив'юком. Величезна робота історика стосується науково-редакційної групи «Реабілітовані історією. Рівненська область», керівником якої він є.

Книга «За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кінець 1930-х – кінець 1950-х років)» [65] включає статті, опубліковані автором впродовж 2009–2010 рр., а також окремі неопубліковані матеріали. Об'єднані хронологічно і тематично, вони висвітлюють різні сюжети, пов'язані з «першою» і «другою радянзацією» Рівненщини. Ядро історичної праці визначає політичне, ідеологічне, економічне, збройне протистояння радянської комуністичної номенклатури у краї та західноукраїнського населення, що намагалося зберегти свої українські традиційні цінності.

У статті того ж автора «Керівники органів НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) західних областей УРСР: кількісні та якісні характеристики (1944–1953 рр.)» [66] здійснено аналіз складу керівників вищевказаних структур. А. Жив'юком визначено принцип підбору працівників на ці посади, причини їх ротацій. Також історик проводить аналіз радянських та націоналістичних даних щодо втрат населення Рівненської області у 1944–1952 роках. Він приходить до висновку, що дані мають суттєву розбіжність, а радянські дані взагалі важко піддаються аналізу, оскільки залишається невідомою методика їх отримання. В результаті досліджень А. Жив'юк виводить загальну цифру втрат серед населення Рівненщини за 1944–1952 рр. і, судячи з цього, заявляє про соціальну або ж гуманітарну катастрофу у регіоні.

О. Суцук, працюючи над дисертацією «Радянська карально-репресивна система: 1944–1953 рр.» [121], комплексно розглядає процес післявоєнного формування радянської карально-репресивної системи у західних областях України. Досліджуються завдання, функції та напрями діяльності каральних органів. Визначено форми та методи їхньої боротьби з українським національно-визвольним рухом. Висвітлено заходи комуністичного режиму проти мирного населення. Також охарактеризовано антицерковну політику

тоталітаризму та узагальнено вплив радянських каральних органів на суспільно-політичне і морально-психологічне життя українців.

Яким чином проходило повсякденне життя партійно-радянської номенклатури у західноукраїнських землях в період пізнього сталінізму (1944–1953 рр.) зустрічаємо у дослідженні Г. Стародубець. Її дослідження представлено у колективній монографії «Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953)» [102]. У тексті відслідковуємо те, що стиль керівництва високопосадовців першого повоєнного періоду залишався авторитарним та диктаторським. Ті партійні керівники, які піднялися з «низів» були змушені прогинатися під радянську систему, доводити свою відданість комуністичній партії. Також вона детально описує аморальність поведінки представників партійно-радянської номенклатури, порушення ними «радянської законності».

Й. Надольський [84] проводив глибоке дослідження депортаційної політики у західних областях України, яка реалізовувалася сталінським тоталітарним режимом. Автор розглядає цей процес у вузькому баченні, а саме аналізує його сутність, структуру та функції, методи впровадження депортаційної політики у західний регіон та її вплив на процеси радянізації анексованих українських територій.

І. Сушик у монографії «Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст.» [106] детально досліджує соціально-економічні та культурні процеси на Волині у 1944–1953 рр. Авторка зосереджує читача на тому, як відбувався процес відновлення радянської влади, яким чином відбудовувалось господарство, як здійснювалась інтеграція в загальносоюзну систему. Дослідниця акцентує, що всі ці процеси супроводжувались надмірною централізацією управління, а розвиток деяких галузей не відповідав нагальним потребам місцевих жителів. Також І. Сушик досліджує стан медицини, охорони здоров'я, розвиток культури та освіти, соціально-побутову сферу, духовне і матеріальне забезпечення населення краю.

Широку джерельну базу використовує історик О. Малярчук у монографії «Тоталітаризм проти західноукраїнського села» [78]. У науковій праці

представлені нові цінні матеріали, що розкривають особливості господарського розвитку гірських, пригірських та поліських господарств. Автор висвітлює специфіку проведення аграрної політики партійно-радянської влади у селах західних областей України у два повоєнні десятиріччя.

М. Сеньків [93] аналізує радянські форми й методи колективізації західноукраїнського села. Він приходить до висновку, що побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, вбивства, податкова політика та інші засоби радянської тоталітарної політики мали значний вплив на соціальну базу визвольного руху, скорочували чисельність його представників та тих, хто підтримував діяльність повстанців, тим самим відкриваючи дорогу до організації колгоспів.

Окремим блоком досліджень варто вважати ті, що стосуються культурної сфери. Дослідниками цього питання були: Н. Сірук [97], О. Новицька [85], О. Вознюк [53], Н. Мічуда [83], С. Сворак [92], В. Старжець [100] та інші.

У якому стані та як розвивалась народна освіта у західноукраїнському регіоні у 1944–1964 рр. досліджує С. Сворак [92]. Він розглядає діяльність загальноосвітньої школи у контексті суспільно-політичного життя післявоєнного періоду та висвітлює проблеми українського шкільництва. Автор приходить до висновку, що в західноукраїнських землях кожен політичний режим, запроваджений у краї, центральною ланкою своєї політики визначав систему освіти і тим самим намагався досягнути своїх геополітичних цілей.

Стан освіти та опір шкільної молоді на Рівненщині у післявоєнний період було досліджено Р. Давидюк та В. Старжецем. Дослідники на основі критичного аналізу архівних документів та верифікації праць українських істориків висвітлюють питання протистояння місцевої шкільної молоді проти радянської влади, їх ідеологічно-пропагандистську позицію щодо співпраці з ОУН [57]. У науковій статті В. Старжеця «Опір західноукраїнської шкільної молоді радянському тоталітарному режимові у 1944–1953 рр.» [100] визначено основні форми та методи інтелектуального опору учнів сталінській тоталітарній системі, а також висвітлено дії радянських державних структур щодо будь-яких проявів інакомислення серед учнів західноукраїнських шкіл.

Питання освіти зустрічаємо у дослідженнях Л. Стрільчук та Л. Сосницької [104]. Вони опрацьовують питання відновлення та розвитку радянської системи шкільної освіти у перше повоєнне десятиліття на Волині. Погоджуємось із авторками, що саме освітня система радянського тоталітарного режиму є яскравим прикладом того, що освітня галузь стала засобом політичного та ідеологічного впливу.

Також дослідженням стану освіти у післявоєнні роки займалася В. Мічуда [83]. Нею було детально досліджено питання відновлення навчального процесу на Західній Україні, відбудови матеріально-технічної бази. Вона також висвітлює питання науково-педагогічного складу навчальних закладів та їхнє основне післявоєнне призначення – охопити всіх дітей шкільного віку та підлітків, які не мали змоги навчатися через війну. Також дослідниця зосереджує свою увагу на те, як впливала державна політика на стан та розвиток загальної шкільної освіти.

Н. Сірук [97] на основі аналізу архівних матеріалів, постанов та рішень Центрального комітету Комуністичної партії більшовиків України (ЦК КП(б)У) розкриває суть, методи та наслідки культурно-ідеологічних кампаній періоду сталінізму. Ці матеріали дають змогу оцінювати найбільш важливі аспекти діяльності інтелігенції післявоєнного періоду.

О. Вознюк [53], досліджуючи ідеологічно-пропагандистську складову «радянізації» культурного простору Західної України, аналізує механізм пропагандистського впливу військово-політичних органів Червоної армії та органів влади на західноукраїнських землях; причини заснування та тематичну спрямованість нових періодичних видань; досліджує причини та наслідки ліквідації колишньої мережі культурно-освітніх установ; ідеологічний вплив на населення через засоби кіно та театру. А також характеризує інструкційні структури «радянізованої» культурної галузі вищевказаних областей.

Архівні, опубліковані джерела та спогади-свідчення людей, що були вперше зібрані в Україні про три радянські голодомори, їх причини та наслідки можемо знайти у науково-популярному виданні авторів О. Веселова,

В. Марочко та О. Мовчан під назвою «Голодомори в Україні: 1921–1923 · 1932–1933 · 1946–1947 Злочини проти народу» [52].

В. Шайкан [110] досліджує ідеологічну складову радянської західноукраїнських земель. Висвітлюються засоби запровадження у регіоні радянського способу життя. Також піднімається питання пропаганди, яку поширював сталінський режим.

Інший дослідник радянської західноукраїнських земель, П. Чернега [109], акцентує увагу на те, що встановлення радянської влади у 1944–1945 рр. відбувалося за складних умов життя місцевого населення і жорстокого протистояння українського національно-визвольного руху сталінському режиму. П. Чернега висвітлює питання впливу ідеології як ОУН та УПА, так і керівництва КП(б)У. Останні намагалися всіма методами подолати у краї антикомуністичні настрої і для цього використовували мережу громадських організацій (партійних, комсомольських, профспілкових та ін.), що підпорядковувалися виключно комуністичній партії.

Дем'янчук Ю. С. у статті «Визвольний рух на території Рівненщини в роки Другої світової війни через призму теорії фронтиру» [58] здійснив спробу висвітлити основні складові радянського та націоналістичного Руху Опору на Рівненщині в роки німецької окупації. Також автор висвітлює долі окремих партизанів. Дослідник використовує теорію фронтиру, тим самим пояснює військово-політичну ситуацію на Рівненщині в роки Другої світової війни та можливий розвиток подій після її завершення.

Про те, як комуністичний режим використовував пропаганду для просування ідеї колективізації українського сільського господарства; пропагування переваг нового радянського ладу; обов'язки радянського пропагандиста можна дізнатися із праць таких дослідників як: М. Лавнічек [77], В. Борщевич [51], О. Вознюк [53] та ін.

М. Лавнічек [77] досліджує політику радянської влади щодо музейних закладів західних областей України. Авторка висвітлює процес реорганізації комуністичною владою музейних закладів, націоналізацію колекцій, кадрові перестановки та наслідки, що їх зазнали музеї в результаті такої політики.

О. Новицька [85] досліджує проблеми українського мистецтва у період радянського тоталітаризму. Вона визначає, що мистецтвознавство стало дієвим засобом ідеологічної пропаганди і в описуваній нами період відбувається своєрідне маніпулювання історичною пам'яттю.

В. Борщевич у статті «Вияви національної тотожності православного духовенства Волині у 40–80-х рр. ХХ ст.» [51] зображує специфіку вираження національної ідентичності представниками Волинсько-Рівненської єпархії під час війни та у добу радянського тоталітаризму. Автор використовує раніше невідомі та мововідомі архівні джерела та матеріали.

Питання репресій радянської влади проти «Православної церкви в УСРР/УРСР у 1921–1953 роках» у сучасному вітчизняному історіографічному дискусії досліджує О. Довбня [60]. Вона з'ясовує, що імена багатьох репресованих православних представників духовенства різних течій вже повернуто із забуття, але бракує історико-статистичних розвідок.

Радянський режим торкнувся не лише представників православної церкви, а й інших віросповідувачів. Так, Р. Скакун [98] присвячує статтю сіоністам-мурашківцям, які вважалися правлячою верхівкою «протидержавними» і також зазнали репресій від радянської влади.

Т. Вронська [55] досліджує примусові міграції, депортації та масові каральні акції, ініційовані сталінським режимом на західноукраїнських землях від весни 1944 року до кінця 1952 року. Авторка зосереджує увагу читача на злочини, вчинені радянською владою проти своїх же громадян, на їх масовість, тривалість та жорстокий характер.

Проаналізувати причини та передумови створення керівництвом Проводу ОУН в Україні стратегій «Дажбог», «Орлик» і «Олег», процес та наслідки їх реалізації у зазначений вище період беруться історики О. Іщук та Н. Ніколаєва [71]. Це дослідження є актуальним, тому що на сьогодні історія створення та реалізація цих програм (тактичних схем ОУН) «Дажбог», «Орлик» і «Олег» протягом 1945–1954 рр. в українській історіографії досліджена недостатньо.

Зарубіжна історіографія представлена працями Джона Армстронга [44] та Джеймса Мейса [82].

Дж. Армстронг співставляє факти та проводить дослідження історії українського націоналізму. Його праця «Український націоналізм» [44] базується на багаточисельних та маловідомих джерелах: архівних матеріалах, мемуарах, статтях. Прослідковується боротьба у середині національно-визвольного руху, його лідерів. Явище українського націоналізму глибоко аналізується американським політологом і він здійснює дослідження у галузі «советології»: досліджує радянсько-українську номенклатуру, ідеологію, політику та управління в Радянському Союзі.

Важливими є праці американського історика, політолога, публіциста та дослідника Голодомору в Україні Джеймса Мейса [82]. Його дослідження у більшій мірі зосереджені на проблемі Голодомору, але й радянська політика висвітлюється у його працях.

Підсумовуючи дослідження історіографічного матеріалу, можна зазначити, що радянська історіографія була упередженою та заідеологізованою, приховувала та виправдовувала сталінську політичну систему. За часів української незалежності дослідження післявоєнної Рівненщини викликає у істориків значний інтерес і спонукає до активізації та всебічного і детального вивчення радянської тоталітарної політики саме у контексті застосованих нею репресій та утисків щодо західноукраїнського населення. При цьому досить серйозні дослідження проводять регіональні дослідники, висвітлюючи маловідомі факти та документи. Аналіз сучасної української історіографії дає підстави стверджувати, що науковці активно працюють над проблемами, які зумисне неправдиво висвітлювалися та приховувалися радянською владою. Проте і досі в історичній науці залишається чимало білих плям, що потребують дослідження, обговорення та оприлюднення.

1.1. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження складається із документів, які є різноманітними за походженням, достовірністю та інформативною насиченістю. Сукупно вони є досить змістовними та дають можливість вирішити поставлені наукові завдання. Винятковими є збірники архівних документів та матеріалів, що були видані в Україні у різний період часу. Деякі документи були опубліковані в монографічних наукових працях, у книгах дослідників Рівненського регіону та збірниках наукових конференцій.

У процесі дослідження використано широкий комплекс різноманітних за змістом і характером документів та матеріалів, значна частина яких оприлюднена вперше. Джерелами магістерської роботи стали документи обласного архівосховища; опубліковані збірники документів і матеріалів; періодика та мемуарна література.

При написанні науково-дослідної роботи були опрацьовані документи, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області; Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Рівне; Архівному відділі Головного управління національної політики (ГУНП) в Рівненській області та Електронному архіві українського визвольного руху. У процесі дослідження використано широкий комплекс різноманітних за змістом і характером документів та матеріалів, значна частина яких оприлюднена вперше.

Мова йде про архівно-кримінальні та слідчі справи «ворогів народу», які проживали у Тучинському районі Рівненської області та були заарештовані й покарані репресивними органами радянського режиму за участь в УПА, співпрацю з повстанцями, надання їм допомоги, а також за такі діяння, що не містили самого факту злочину – участь у місцевій православній течії, пасивність у громадсько-політичному житті краю, наявність збірки українських різдвяних пісень та аркуші з повстанськими піснями, малюнки національного змісту тощо [1–9, 10–11, 12–13]. Основний акцент здійснено на архівно-кримінальній справі учасника національно-визвольного руху, члена УПА – Лаворика Якова Васильовича (псевдо «Заруба») та архівних справах

спецпоселенців Лаворика Василя та Лаворик Євдокії, батьків повстанця, за що і були виселенні до Красноярського краю з повною конфіскацією майна. У цих справах детально відображаються всі злочини тоталітарної системи проти простого українського народу: втеча перед засланням, перебування у спецпоселенні, можливі варіанти звільнення із примусового місця перебування, байдужість керівників радянської верхівки і наслідки жорстокої сталінської політики для засуджених.

Матеріали опублікованих збірників документів та історичні праці, що стосувалися радянської доби, стали важливим елементом у нашому дослідженні і були використані для повноти розкриття досліджуваного питання. До цієї категорії відносяться такі археографічні видання: «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 (збірник документів і матеріалів)» [32], «Історія Української РСР. Том 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки)» [69], «История Советской Конституции (в документах). 1917–1956» [68].

Особливу увагу заслуговують збірники документів, які побачили світ після проголошення незалежності України і відкрили завісу таємниць сталінського режиму, розкривши діяння радянських партійних та силових структур. Авторами збірок таких документів є І. Білас [15] та В. Сергійчук [31]. За їхнього авторства виходять важливі для української історичної думки праці у 1994, 1998, 2005 та 2006 роках. Численні архівні документи, які були досліджені авторами, яскраво ілюструють перебіг радянської експансії та німецької окупації волинських земель, їх наслідки для місцевого населення, а також розкривають мету та діяльність ОУН та УПА на терені Західної України.

Документальний збірник «Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади» [19] охоплює документи, спогади та матеріали, які стосуються основних етапів становлення національно-визвольного руху в західноукраїнських землях у 1940-х – початку 1950-х років, боротьбу ОУН та УПА з нацистським і радянським режимами, за відновлення самостійної Української держави. Показано репресії, депортації населення Західної України, Північної Буковини та Закарпаття у регіони радянської імперії, які

були достатньо віддалені. Також показано ліквідацію греко-католицької церкви, висвітлено питання нищення національної культури, науки та освіти, а також русифікацію краю.

Також документи і матеріали знаходимо у: «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.» [16]; «Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали» [18], «ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.» [25], «ОУН і УПА в 1944 році» [26] та інші.

Так, у праці «Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали» [18] опубліковані документи й матеріали, що стосуються культурних процесів тоталітарної доби у західноукраїнському регіоні, початкового етапу національного відродження та утвердження незалежної демократичної України. Також висвітлено інформацію про репресії, які торкнулися інтелігенції, духовенства та всіх інакомислячих людей; яким чином рух опору протистояв цій політиці, боровся проти русифікації та за національний культурний розвиток, за хист прав українських людей.

«ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.» [25] являє собою «бібліотеку українського підпільника». У ній вміщено всі основні документи, постанови, відозви, звернення, повідомлення, інформації, декларації, заповіді українця-націоналіста та ін. від Першого Великого Збору Українських Націоналістів (1929 р.) до V Конференції Закордонних Частин ОУН (1955 р.).

Окремої уваги заслуговують монографії, що стосуються тоталітарного режиму, який було запроваджено після «другої радянської» західноукраїнського регіону. Такими є: «Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953)» [72, 102], «Україна повоєнна: нариси соціальної історії» [90], «Тоталітаризм проти західноукраїнського села» [78], «Україна: історія» [105], «Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50 рр. ХХ ст.)» [116], «Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці»

[47, 117], «Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.)» [84].

Так, у колективній монографії «Україна повоєнна: нариси соціальної історії» [90] висвітлюється широке коло соціальних проблем України періоду пізнього сталінізму. На основі оригінальних джерел, більшість з яких вперше введені до обігу, автори аналізують основні параметри соціальної стратифікації українського радянського соціуму, динаміку соціальних процесів і трансформацій у середині різних соціальних груп.

У монографії «Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953)» [72, 102] автори представляють інформацію про повсякденне життя вчителів, школярів, простих селян, українських повстанців, підпільників, депортованих осіб та переселенців у перші повоєнні роки.

Причини, масштаби та наслідки сталінських репресій щодо західноукраїнського населення у 1939–1953 роках знаходимо у публікаціях авторів колективної монографії «Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці» [47, 117]. Тут представлені закономірності та характерні риси репресій, які застосовувала радянська влада до неблагонадійних мешканців регіону та членів їхніх родин, до представників релігійних конфесій та діячів «Просвіти». Окремо згадуються розстріли в'язнів тюрем Західної України, які провадили репресивно-каральні органи напередодні радянсько-німецької війни. Також проаналізовано репресивну політику сталінізму щодо вояків-повстанців, їхніх сімей та найближчого оточення. Розкрито проблеми політики пам'яті щодо комуністичної спадщини в сучасній Україні.

Значний внесок у дослідження сталінської репресивної політики на території Західної України середини 40-х – початку 50-х р. ХХ ст. зробили автори науково-документального видання «Реабілітовані історією. Рівненська область» [27, 28, 29, 30]. У своїх дослідженнях вони розкривають причини, перебіг, специфіку та наслідки політичних репресій. Серія книг включає у себе розділи з документами і спогадами очевидців. Це дозволяє читачеві яскраво

відчути морально-психологічну атмосферу тоталітарної доби сталінізму. Також у виданнях присутні документально-публіцистичні нариси, що характеризують хід і наслідки політичних репресій для представників різних етнічних та соціальних груп. Вищезгадані видання вводять у науковий інформаційний обіг раніше недоступні для дослідників документи політичного керівництва, вищих органів комуністичної влади, колишніх спецслужб, правозахисних органів. Це, у свою чергу, відкриває широкі можливості для вивчення, систематизування та узагальнення проблем формування та функціонування радянської влади на теренах Рівненщині.

Члени обласної науково-редакційної групи за допомогою інформації з архівосховищ України зуміли розкрити причини, характер, специфіку та перебіг політичних репресій тоталітарної доби у Рівненській області. У серії цих книг зібрані документи, що характеризують діяльність репресивно-каральних органів; розглянуто злочинні дії комуністичних посадовців; наведено приклади розправи над місцевими жителями, які проявляли непокору більшовицькому режиму. Книги насичені постановами, інформаціями, звітами, доповідними записками, стенограмами засідань партійних керівників, а також присутні інструкції, звернення, листівки та звіти українського націоналістичного підпілля.

Важливою джерельною базою стало видання Інститутом історії України архівних документів, що стосуються діяльності ОУН та УПА. Крім того, розсекречені документи, що стосуються періоду національно-визвольного руху 1939–1953 рр., а також інших періодів, можна знайти у Електронному архіві українського визвольного руху [62].

Потужну джерельну базу щодо діяльності українського визвольного руху вміщено в науковому проекті «Літопис УПА» [20, 21, 22, 23, 24]. Це серія книг, у якій публікуються документи і матеріали з історії УПА та підпілля ОУН. Перший том був надрукований 1973 року у Канаді. «Літопис УПА» поділено на серії. Перша з них – «Основна». Це 53 томи, у яких переважно вміщені ті секретні документи, що були перенаправлені з України. У другій «новій» серії книг зібрано підпільні та радянські документи із архівів України. Спогади та

аналітичні розвідки можна зустріти у серії «Бібліотека». Серія «Події і люди» покликана поширювати інформацію про діячів українського підпілля та популяризувати національно-визвольну боротьбу українського народу. Саме у цій серії в 31 книзі І. Марчук знайомить читача із курінним УПА Степаном Трофимчуком, уродженцем м. Тучин Рівненської області, який мав псевдо «Недоля» [81]. У книзі розкривається плідна діяльність «Недолі» як учасника українського національно-визвольного руху 30–40 рр. ХХ століття, який у свій час пройшов ґрунтовний військовий вишкіл у легіоні «Роланд», а пізніше створив не один повстанський відділ на Волині та Поліссі.

Значну частину джерельної бази складають збірники наукових праць, підготовлені Інститутом історії України Національної академії наук, співробітники якого досліджують широкий діапазон проблем національної історії, в тому числі й тоталітарної доби [54, 55, 57, 107, 109].

З метою всебічного аналізу діяльності радянської влади в регіоні використано спогади місцевих жителів, учасників підпілля, жертв репресій та ін. Назвемо мемуари Д. Литвинчук [35], М. Рудницької [37], Л. Гальчин [39]. Слід врахувати той факт, що інформація цього виду джерел суб'єктивно відображала тогочасну дійсність, адже їх автори були безпосередніми учасниками тих подій та мали власні переконання. Тому ми використовували критичний підхід щодо поданого у цих спогадах матеріалу.

Таким чином, аналіз джерельної бази досліджуваної тематики засвідчує, що процеси утвердження радянського тоталітарного режиму в Рівненській області у післявоєнні роки широко представлено різними видами документів та матеріалів. Основну групу джерел, опрацьованих у ході наукового дослідження, склали: збірники опублікованих документів й матеріалів та мемуарна література. Однак, відсутність комплексних історіографічних праць з цієї проблематики надзвичайно актуалізує наше дослідження. Важливими для написання тексту роботи були монографічні видання, наукові статті. Все це у комплексі дозволило ґрунтовно розкрити означену проблему.

РОЗДІЛ 2. УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ У 1944–1953 РР.

2.1. Політика «Другої радянзації» в західноукраїнському регіоні

Головним важелем форсованої радянзації західноукраїнського краю була кадрова політика. Місцеві партійні органи формуються прискореними темпами. На цих українських землях сталінська тоталітарна політика означувалася повним відчуженням народу від власності та будь-якої політичної влади. КП(б)У, а саме її верхівка, мала величезний вплив на усі сфери життя українського суспільства і вела тотальний контроль над ними. Своєрідним було те, що комуністична партія мала цілковиту монополію на владу, а це пізніше призвело до встановлення та утворення режиму деспотизму, свавілля та беззаконня, політичного терору щодо місцевого населення.

«І цей довгожданий, незабутній час настав. Червона Армія здійснила свою історичну визвольну місію... Упав штучний кордон, що віками розділяв Україну. Над багатостраждальним краєм замайорів червоний прапор волі» [59, с. 236]. Такі слова зустрічаємо у післямові Кліма Дмитрука, який «висвітлює» «правду про участь українських буржуазних націоналістів та церковних ієрархів» в підготовці нападу Німеччини на СРСР. Насправді ж, західноукраїнський край поглинула не менш страшна політична сила – радянський тоталітаризм. Запроваджується «друга радянція», політика якої несе за собою демоцид української нації.

Більшовицька державність у Рівненській області, та на Заході України в цілому, насаджувалась властивим «колоритом» імперських амбіцій диктатора та мучителя ХХ століття – Й. Сталіна, який будь-які національні домагання поневолених народів називав «ворожими та небезпечними» для буття «єдиного і неділимого СРСР» [50, с. 35]. Погоджуємось зі думкою Ярослава Яроша, що «прямим наслідком сталінської моделі держави є певна моральна деформація українського суспільства, перехід від активної політичної позиції до позицій аполітичності, абсентеїзму» [117, с. 6]. Мета політики Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (ВКП(б)) полягала у знищенні будь-яких

проявів національного життя, досягнути повної асиміляції українців, уподібнити їх з панівною народністю (російською) та зробити з цього єдине ядро – великий радянський народ, а усвідомлення іншими народами своїх національних особливостей знищити назавжди.

Хоча зовсім інша думка поширюється радянськими політичними та історичними діячами. Так, наприклад, у 1945 році Д. Мануїльський говорить про те, що радянська влада гарантує політичні права національної рівності, провадить заходи економічного розвитку і розвитку продуктивних сил усіх частин Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), в тому числі і возз'єднаних українських земель – Рівненщини, Волині, Галичини та Буковини на засадах взаємної братерської допомоги [79, с. 6–7].

Дмитро Волкогонов, радянський історик, філософ та політик, ровесник описуваних нами подій, характеризує це явище так: «Сталінська система, виконуючи волю партійної диктатури ВКП(б), постала як тотальна псевдокультура... Ця псевдокультура давно паразитує на християнській ідеї соціальної справедливості, популістській ідеї захисту бідних» [34, с. 200].

Перетворення України на політичну і духовну провінцію відбувалося під жорстким контролем ВКП(б) та КП(б)У, що були основними важелями у цьому процесі. Не зважаючи на керованість ходу цих подій з Москви, серед місцевих комуністів були «свідомі українці, які чесно намагалися відшукати будь-який синтез комуністичної ідеї з національним відродженням» [82, с. 150–152]. Політику комуністичної партії в західноукраїнському регіоні в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. можна без вагань визначити як черговий експеримент. Форсоване втягнення земель Західної України у загальносоюзне русло господарського і суспільного життя було основним завданням, також мета полягала у стрімкому нівелюванні специфіки краю: «...їх (керівників обкомів, райкомів, загонів НКВС-НКДБ) орієнтували на вживання силових, жорстоких аж до репресій командно-натискних методів, а місцеве середовище розглядали, як однозначно вороже...» [74, с. 177–178].

Отож твердження, що сутністю політичної системи СРСР була однопартійність, не потребує спростувань. ВКП(б) та її відокремлений

підрозділ – КП(б)У – були єдиними структурами, які мали реальну владу. Всі інші структури були покликані на те, щоб приховати всеосяжність Комуністичної партії, у діяльності котрої для заживку демократії не було місця. Перший секретар мав вирішальне слово і всі питання, які виносились на обговорення партійного бюро, визначалися суто його рішенням. В. Гулай, зазначає, що «централізм пронизував усі ланки партійних структур, висунувши на перше місце вольові, команді методи керівництва» [56, с. 190].

Та ідеологія, яку широко використовував радянський режим, стала об'єктом фанатичної віри, неприпустимої критики. У західному регіоні при другій спробі встановити тоталітарний режим важливо було сфальсифікувати минуле, насадити радянські стандарти та ідеали, що були підпорядковані керуючій партії. Будь-яке інакодумство мало бути пригнічене, громадян позбавили достовірної інформації, українське суспільство мало сприймати комуністичну партію як незаперечну догму та основний постулат.

Солідаризуємося з думкою П. Чернеги, що ідейно-політична доктрина сталінського режиму у Західній Україні переслідувала триєдину мету: масову стандартизацію суспільної свідомості; повне знищення опозиційності та інакомислення і екстенсивне влиття західного регіону у «радянське соціалістичне суспільство». Хоча населення тут традиційно мало досить високий рівень національної та політичної свідомості і мало більший потяг до плюралістичних форм господарювання та громадського життя [109, с. 573].

«Сталінізм в Західній Україні мав соціальну опору – номенклатуру. Найгіршим було те, що більшовицькі функціонери на місцях мали яскраво виражене антинаціональне, антиукраїнське спрямування» [108, с. 236]. Г. Стародубець у своїх дослідженнях вказує, що характерною особливістю західноукраїнської номенклатури перших повоєнних років був її так званий «імпортований характер» [102, с. 51]. З метою радянзації за рішенням ЦК КП(б)У сюди відряджались у абсолютно переважній кількості посадовці партійно-радянських, господарських, культурно-освітніх установ. Г. Стародубець називає їх «місіонерами червоної влади» і для багатьох із них було новим потрапити у специфічний колорит і традиції західноукраїнського

села. Просторово ці території сприймалися ними як ворожі і вони вважали, «що коли поїхати в село, живим звідти не повернешся» [91, с. 42].

І справді, робочий візит партійно-радянського чиновника до сільських громад, особливо в 1944–1946 рр., міг часто завершитися смертельним випадком. Якщо партпрацівник виконував свою роботу перед радянською владою добросовісно, то він міг піддаватися жорстоким розправам зі сторони націоналістів. Так, вже у лютому-березні 1944 року у Листі секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова Й. Сталіну про становище на Волині та пропозиції щодо боротьби з українськими націоналістами було зареєстровано 134 випадки нападів українських націоналістів на радянських чиновників та військовослужбовців. Такі події зареєстровані у с. В. Любаш Костопільського району (вбито 5 військовослужбовців), в с. Мізоч Здолбунівського району (вбито 2 осіб), у м. Володимирець Рівненської області (вбито 6 партійних представників), у с. Сепище Клесівського району (вбито голову виконкому Данько, голову сільської ради Ганзюк, співробітника НКВС – Валієва [95, с. 412]. Лише в Степанському районі (Рівненська область) з лютого до травня 1946 р. було знищено п'ять голів сільрад, з них – три з сім'ями і вбито троє секретарів сільрад [102, с. 52]. У с. Дядьковичі Рівненської області 5 березня 1947 року із 5 чоловік, група райпартактиву, двох розстріляли на вулиці, одного пізніше відпустили, а ще двох вивезли у невідомому напрямку [31, с. 572]. Протягом 1946–1947 років відбуваються певні заворушення селян і у інших областях. Вбивали уповноважених з хлібозаготівель, голів колгоспів та сільрад у Сталінській (нині Донецькій), Вінницькій, Сумській та інших областях [52].

Був присутній всеохоплюючий і жорстокий централізм влади. Меншість мала підкорюватися інтересам більшості, нижчі органи – вищим. Вся ця організаційно-управлінська діяльність була конфіденційною, всі документи позначались грифом «таємно» і не підлягали розголошенню. Щоб даний порядок і таємничість не було порушено, система обрала спеціальні органи для свого захисту – НКВС, прокуратура, суд, органи партійного контролю. А для більшого ефекту діяла мережа профспілок, піонерських, партійних організацій, політорганів тощо.

Варто зазначити, що всі «правоохоронні органи», які мали б захищати права та свободи західноукраїнського населення, діяли виключно в «інтересах новоствореної держави» і застосовували усі методи, в тому числі злочинні, що порушували навіть елементарні права людини, більш того, позбавляли найціннішого – життя.

За М. Шитюком, таке законодавство в цілому виконало свою місію – забезпечило обороноздатність радянської держави, встановлення належного для партії порядку. Однак носило воно виключно репресивний характер і це призвело до того, що «в каральні жорна судового механізму потрапило чимало заляканих, дезорганізованих людей, на яких важким тягарем лягло тавро «ворога народу»» [114, с. 128].

Таким чином, сутність сталінського політичного режиму на Західній Україні полягала виключно в етатизації, пропагуючи моноідеологію та масовий терор. Зважаючи на те, що населення Західної України, за класовим визначенням більшовиків, складалося, в основному, з дрібнобуржуазного елемента – селянства, одним із першочергових завдань радянської влади вважалася аграрна реформа. За ідеологічними завданнями, це було свідомим відривом виробника від засобів виробництва, власника – від власності, тобто, селянина від землі [110, с. 7].

Ще однією важливою рисою радянського тоталітаризму був контроль над економікою. Режим контролював усі галузі економіки через державне соціально-економічне планування, на підставі якого визначались завдання для кожного підприємства. Тому командно-адміністративна система поставала як певна форма організації суспільства, а командна економіка була фундаментом тоталітаризму в СРСР загалом. Економічна складова виявилася у тому, щоб люди перебували у повній залежності від держави, що була їхнім роботодавцем. Але на практиці залежність полягала від партійно-господарської номенклатури, в руках якої перебували усі засоби людського існування.

Особливу увагу керівництво СРСР приділяло якнайшвидшому відновленню промислового потенціалу, зокрема розбудові важкої індустрії. Люди сумлінно та самовіддано працювали на відбудову, намагаючись швидко

подолати наслідки війни. Важка промисловість була визначена як пріоритетна галузь промисловості. Всі наявні матеріальні та людські ресурси було кинуте на вирішення завдання по подоланню економічного відставання СРСР від країн Європи. Та партійне керівництво не задумувалось над питанням забезпечення належного рівня добробуту людей, на відміну від європейських країн. Дослідник рівня життя працівників важкої промисловості у 1944–1956 роках Ігор Татарінов відзначає, що найгострішою проблемою повсякденного життя українського робітництва була житлово-побутова. Для робітників надавалися житлові площі, у яких санітарно-гігієнічні норми проживання взагалі ігнорувалися. На низькому рівні було матеріальне забезпечення працівників [107, с. 21]. Створені нові робочі місця, завантаженість населення працею не принесли звичайним громадянам обіцяного результату. Люди працювали на виснаження і навіть не на можливість забезпечення своїх сімей.

Не варто забувати і про «табірну економіку» – важка праця поневолених в'язнів, які проходили «трудова перевиховання» у ГУТАБах (Головне управління виправно-трудова таборів, трудових поселень і місць ув'язнення). Їх число поповнювалося великими темпами, кількість робочих рук стрімко зростала, що і вимагалось режимом для успішних п'ятирічок [46, с. 35].

Комуністична верхівка на західноукраїнських землях вносить кардинальні зміни у різні інституції. Основним завданням є прискорена інтеграція новоприєднаних територій, що полягала у перетворенні політичного устрою, економіки та ідеології під радянську модель.

Український історик О. Субтельний вважає, що основним завданням «другої радянзації» на заході України було те, щоб «привести західних українців у відповідність з радянською системою та східними співвітчизниками» [105, с. 598].

Не виключенням у цьому питанні стала шкільна освіта. І це була вже друга спроба її реорганізації. Як і першого разу, нова влада намагається сформувати лояльне ставлення з боку місцевого населення і поступово насадити радянську ідеологію. Шкільна освіта у цьому питанні мала зіграти

основну роль. Долаючи безграмотність і неписьемність, залучаючи до навчання всіх охочих, можна було заодно насадити і комуністичні погляди.

Державна політика у цій сфері керувалась законом «Про загальне обов'язкове навчання». Він передбачав охоплення всіх дітей віком від 8 до 10 років початковою (чотирирічною) освітою. Для дітей, які проживали в містах та робітничих селищах, обов'язковою була семирічна освіта [68, с. 622].

Дослідниці Людмила Стрільчук і Лілія Сосницька зазначають, що запровадження всезагального навчання було основним інструментом державної політики у сфері освіти, а головна мета радянської школи на Західній Україні полягала у залученні всіх дітей шкільного віку до навчання. У післявоєнний час такі завдання були складними для виконання, адже потрібно було вести облік дітей, відновити шкільну мережу, забезпечити відвідування школи дітьми із віддалених районів, навіть створити школи-інтернати за необхідності [104, с. 56].

У лютому 1950 року Рада Міністрів СРСР затверджує нове «Положення про перевідні та випускні экзамені в початковій, семирічній і середній школах та экзамен на атестат зрілості». За цим положенням у навчальні програми почали включати трудову участь учнів на підприємствах, у колгоспах і радгоспах, на навчально-дослідних ділянках і в шкільних майстернях, привчаючи таким чином їх до суспільно корисної праці. Учні активно працювали на полях колгоспів і радгоспів, на будовах, збирали лікарські рослини тощо [83, с. 269].

Пізніше місцеве населення відчуло на собі, що радянська освіта відкидає українські національні традиції і виховує нову «радянську людину» за марксистсько-ленінською педагогікою, використовуючи при цьому широку комуністичну атрибутику (державну символіку, портрети вождів тощо).

Комуністична ідеологія зачепила усі рівні життя західноукраїнського населення. «Мабуть немає на терені Західної України ні однієї людини, ні однієї установи, ні одного прояву культурного чи господарського життя, що не зазнав би глибоких втрат від большевицької окупації. А сума тих усіх поодиноких втрат – це жертви цілого народу» [37, с. 335].

18 серпня 1950 року на ім'я Й. Сталіна було надіслане звернення від керівників УРСР Д. Кротченка (голова Ради міністрів УРСР) і Л. Мельникова (секретар ЦК КП(б)У) та зразок постанови про виселення «куркулів». Вони звітували, що на Заході України, Чернівецькій та Закарпатській областях організовано 6728 колгоспів, що охоплює 97,4 % селянських господарств. Але залишається 152 тисячі господарств поза колгоспом, які налаштовані вороже та наносять шкоду організаційно-господарському укріпленню. Вищезазначені керівники просять дозволу у Й. Сталіна виселяти «куркулів», їхнє майно конфісковувати з метою прискорення колективізації, в тому числі і у Рівненській області [31, с. 793].

У кожній області діяв спеціальний збірний пункт, де в жахливих умовах утримувалися сім'ї «куркулів» та учасників підпілля, яких готували до виселення. На Рівненщині збірний пункт розташовувався у м. Костопіль. Станом на 3 червня 1950 року було вислано 9162 особи (2506 сімей), переважно людей похилого віку та дітей. За статистикою Міністерства державної безпеки (МДБ) УРСР 45,3 % висланих були «непрацездатні» і цим самим приречені на загибель у важких кліматичних умовах Сибіру та Казахстану, так як за станом здоров'я не допускалися до каторжних робіт і були залишені на вірну смерть [27, с. 66].

Крім того, політика сталінського тоталітарного режиму на Західній Україні містила значну соціально-психологічну складову. Здійснювався тотальний контроль за поведінкою та діяльністю людей через різні соціально-психологічні механізми (психологічний вплив, наслідування, конформізм, страх). Це спричинило те, що у суспільстві, яке і так було спотворене нацистською окупацією, утворились пристосованці та донощики, які діяли за гроші, а дехто навіть ідейно. Вони стежили за своїм найближчим оточенням, яке пізніше потрапляло під пильний погляд системи. Доноси ставали поширеним явищем, адже за недонесення «важливої» інформації передбачалась кримінально-правова відповідальність. Для того щоб утримувати народ у страху головною «інстанцією» була репресивна система, а терор став проявом внутрішньої політики.

Процес «другої радянзації» в західноукраїнському регіоні полягав у встановленні комуністичної ідеології в усіх сферах життя. Це в свою чергу означало уніфікацію регіону з метою консолідації громадян для досягнення політичних цілей радянської влади. Елементами цієї політики були: прискорена індустріалізація, колективізація сільського господарства, встановлення ідеологічного контролю та боротьба з українським визвольним рухом.

2.2. Форми та методи комуністичної пропаганди

Для швидкого поширення комуністичної ідеології, соціалістичного способу життя і політики монопольної влади Комуністичної партії, її експансії на західноукраїнські землі, керівництво СРСР вдається до всеохоплюючої пропаганди. З одного боку це було формою комунікації із суспільством, яке існувало на цьому терені, і спрямована вона була на поширення радянського світогляду, тверджень і фактів, якими оперувала правляча верхівка і думку якої варто було насадити українському громадянину. А з іншого боку, це була так звана «реклама» переваг соціалізму, який будувався у радянській державі і перевага мала бути у всьому, особливо над капіталізмом Заходу із застосуванням прийомів інсинуацій.

Радянська державна пропаганда була своєрідним мистецтвом. Її метою було – маніпулювати масовою свідомістю «новоприєднаної аудиторії». І на західноукраїнських землях вона мала свої специфічні форми та методи.

У сталінській тоталітарній ідеології робився акцент на створення образу ворога радянського народу для того, щоб легітимувати арешти, депортації, розстріли, виморювання голодом. Адже «інструментом пролетарської диктатури» у більшовиків були саме репресії, що стали звичними діями для знищення ворогів, означених чи призначених більшовицьким режимом. Як зазначає Ксенія Кузіна: «більшовикам був властивий бінарний світогляд, який поділяв світ на «своїх» та «чужих», «героїв» та «ворогів»» [75, с. 1190].

Й. Надольський у монографії «Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.)» зазначає: «Репресивна політика породжувала в суспільстві страх, напруженість, невпевненість, тобто становище надзвичайного стану, що, у свою чергу, відволікало їх від інших проблем» [84, с. 49].

Поряд з тим національне життя в Україні не припинялося, воно перероджувалося у нові форми, співіснувало з тогочасними реаліями буття. Українці автоматично ставали ворогами сталінського режиму, адже масово чинили йому спротив. В радянському дискурсі вони мали різні «ворожі іпостасі»: українські селяни, які виступали проти колгоспної системи та хотіли самостійно працювати на своїй рідній землі, не мати ніякої залежності від когось, стали іменуватися «куркулями»; ті українці, які не зважаючи ні на що намагалися створити незалежну суверенну державу, отримали клеймо із похідними від прізвищ лідерів українського визвольного руху, таких як Тарас Бульба-Боровець, Симон Петлюра та Степан Бандера – «бульбівці», «петлюрівці», «бандерівці» відповідно; ті люди, які представляли українську інтелігенцію, еліту, а також митці, науковці та політичні діячі перетворилися в очах режиму на «українських буржуазних націоналістів». Варто відзначити, що будь-який вище зазначений клас не мав ніяких границь, а для пересічних українців це становило високий ризик, бо можна було перетворитися на ворога будь-якого гатунку.

Дослідник М. Шитюк зазначає, що «ворог народу» проходив еволюцію від ідеологічного противника до кримінального елемента і розглядався завжди як особливо небезпечний зловмисник. Його політичні вчинки розцінювались як кримінальні злочини і таких контрреволюційних лиходіїв карали значно суворіше, ніж справжніх кримінальних елементів [114, с. 139]. В масовій свідомості людей образи таких ворогів утверджувалися за допомогою широкої системи агітації та пропаганди. Це був чин нав'язування комуністичної ідеології.

Пропаганда реалізовувалась на державному рівні, а мета її полягала у здатності контролювати суспільство і таким чином втілювати у життя власні

завдання. Пропаганда матеріалізувалась через засоби масової інформації (радіо та пресу), заклади культури (клуби та кінотеатри), освітні заклади та колективні господарства, через образотворче мистецтво, художню літературу, навіть архітектуру, вербуючи до цієї програми спеціально підібрані та навчені агітаційні бригади [18]. У їхні обов'язки входила так звана виховна робота з масами, ними здійснювалося інформування населення, також їхні представники проводили ту чи іншу агітацію, налагоджуючи цілу систему сільських, районних, обласних штатних і позаштатних пропагандистів.

Зрозуміло, що система пропаганди в тоталітарному суспільстві мала вирішальну роль. Після повернення радянської влади на терени Західної України, сюди було спрямовано весь актив, який роками відпрацьовував роботу комуністичного агітаційно-пропагандистського конвеєру. Більшовицький агітпроп нараховував широку гаму різних практик та впливів на свідомість широких мас населення.

В західноукраїнському суспільстві у 1944–1953 рр. можна виділити такі основні форми комуністичної пропаганди як: зміцнення сталінського тоталітарного режиму за допомогою однопартійності, заперечення плюралізму думок, презирство до інакомислення, постійний ідеологічний тиск на всі сфери культурного життя регіону, фізична розправа над ворожими до влади суб'єктами. При цьому послуговувалися широким спектром різногранних методів: від матеріальних заохочень, нагород, премій до цензури, громадського осуду та репресій [97, с. 113].

Виділимо ті пропагандистські методи впливу на свідомість населення, які були найбільш поширені: багаточисельне повторення корисливої для влади інформації та лозунгова пропаганда; апелювання до комуністичних авторитетів, класиків марксизму-ленінізму; інкримінація внутрішнім ворогам усіх невдач та прорахунків, передусім звинувачення стосувались «українських буржуазних націоналістів»; пропаганда страху, що пов'язана з зовнішніми ворогами; виховання молоді у комуністичному дусі через мережу підлаштованих до системи культурно-освітніх установ; пропаганда соціалістичних ідей у пресі та

радіо; навішування ярликів та демонізація ворога; створення культу-особи; маніпуляція та дезінформація; часткове приховання правди та ін.

Основним складником радянської пропаганди у 1940-х рр. став образ «Коби», «творця перемоги» та «батька всіх народів» – Й. Сталіна. Формування образу бере свій початок ще з років німецько-радянської війни. А після отриманої перемоги та під впливом потужної партійної пропаганди постать Сталіна піднеслась на ще вищий п'єдестал. Цей міфічний образ панував над свідомістю мільйонів радянських громадян, навіть багатьох критично мислячих представників інтелігенції. В. Некрасов згадував: «На жаль! Ми пробачили Сталіну все! Колективізацію, тридцять сьомий рік, розправу з соратниками, перші дні поразки». П. Григоренко писав: «Сумніви, які стукотіли в душу напередодні війни, зникли. Сталін був знову для мене «великим непогрішним вождем» і «геніальним полководцем»» [48, с. 30].

В Україні ідеологічний нагляд і тиск набирають обертів. «Анти-інтелігентський вогонь», який розпалило керівництво у Москві поширюється на творчих, освічених людей та духовенство. Під жорсткий контроль найперше потрапляють історія, театр, кіно, література, мистецтво [97, с. 118].

Спробуємо окреслити основні галузі суспільного життя, до яких комуністична пропаганда торкнулася найбільше.

Післявоєнна радянська організація мала прямий вплив на освітню сферу у західному регіоні. Перед нововстановленою владою була низка проблем, які варто було швидко усунути. Адже виховання у школі чи будь-якому іншому закладі освіти ставило перед собою завдання – прищепити і розвинути комуністичний світогляд. Після нацистської окупації значна частина загальноосвітніх шкіл були знищені, навчальні приміщення не були облаштовані належним чином, підручників не вистачало так, як і меблів у класах. У перші післявоєнні роки важливою залишалася проблема нестачі педагогічних кадрів. Зумовлено це було тим, що близько 30 % довоєнного складу вчителів республіки були втрачені під час війни. Так, на Західній Україні катастрофічно не вистачало кваліфікованих освітян: у Рівненській області працювали 3100 вчителів, не вистачало – 1664 педагога [57, с. 58–59].

У Рівненській області всі ці завдання потрібно було реалізовувати особливим чином, адже на терені області активно діяли українські підпільні організації. Тому в таких умовах формування педагогічних кадрів відбувалося із числа вчителів зі східних областей.

Більшовицькі керівники покладали на вчителя важливі завдання, поставлені комуністичною партією, – він мусив формувати світогляд майбутніх поколінь комуністичного суспільства. Підростаюче покоління мало бути відданим до кінця комуністичним ідеалам та партії, любити «батька Сталіна» і шанувати великий російський народ, відчувати ненависть до «чужих», до «ворогів» того ж таки російського народу. Таким чином, вчитель ставав ідеологом-пропагандистом і виконував всі поставлені завдання партії [92, с. 71]. Педагоги, уродженці Західної України, весь повоєнний період були об'єктом нагляду і переслідувань з боку органів радянської влади.

Вчителям також заборонялося сприяти релігійному вихованню учнів. Тих, у кого були релігійні переконання, звільняли. На педрадах та зборах педагогічних колективів постійно велися бесіди з керівництвом, був присутній громадський осуд. Ще одним завданням радянських чиновників було не допустити у заклади освіти «прихованих націоналістів», які могли б там поширювати свою підпільну пропаганду. Дійсно, масштабне ідеологічне протистояння ОУН і УПА мало прямий вплив на життя та педагогічну діяльність вчителів області. Освітян та молоде покоління закликали жити у національному дусі, вивчати історію України та історію збройної боротьби всього українського народу за утворення незалежної самостійної держави. Таких неблагонадійних вчителів відносили до категорії «ворогів народу» і могли вислати у виправно-трудові табори. А для залучення у співпраці з радянською владою іншим виплачували премії, давали нагороди та інші заохочення.

Має місце звернення українських повстанців до педагогічних колективів, зокрема присланих зі східних областей УРСР, датоване 1945 роком. Повідомлення надсилалося директорам, завідувачам та вчителям у зв'язку з «сильним натиском більшовицької шкільної влади на сталінсько-більшовицьке

виховання молоді» та у зв'язку із залученням вчителів та дітей старших класів в організацію «комсомол». Повстанці вимагали адресатів бути патріотами України і не нав'язувати шкільній молоді більшовицької системи виховання [31, с. 256].

Окремо варто зупинитися на події, що відбулася у Львові 5 січня 1945 року. Це був з'їзд вчителів західних областей УРСР. У театрі радянської пропаганди він мав зіграти головну та найвидатнішу пропагандистсько-агітаційну роль, бо «для кожного вчителя-делегата його участь у з'їзді виявляється справді школою більшовицького виховання»... Прямі обов'язки кожного чесного інтелігента – вчитися. Вчитися і вчитися – вчитися по радянських теоретичних книгах, вчитися по радянських законах, вчитися по моралі радянського суспільства, вчитися всьому радянському життю» [53].

Варто зазначити, що ті дії комуністичної партії, що були спрямовані на ліквідацію неписьменності і піднесенню рівня освіченості західноукраїнських громадян, носили позитивний характер. Та з іншого боку це було вигідно керівництву держави, адже той селянин, котрий вміє читати і писати, зможе «краще сприймати» пропагандистську літературу.

Однією з ключових проблем у системі освіти була русифікація. Аналізуючи статистичні дані щодо розгортання російськомовних шкіл в регіоні В. Старжець констатує, що русифікація системи освіти на західноукраїнських землях не носила тотальний характер, так як інтеграцію регіону у загальносоюзну систему треба було починати саме з ліквідації неписьменності і провадити це можна було лише рідною мовою для тих осіб, що там проживали. Тому дослідник називає характер процесу русифікації як «повзучий», але пізніше кількість російськомовних шкіл поступово збільшувалась [120, с. 257].

На нашу думку, це є прямим свідченням того, що пропаганда була постулатом радянської системи, головним засобом поширення сталінського тоталітарного режиму на окупованих після війни територіях. А контроль над діяльністю освітян з боку комуністичної партії був тотальним.

Німецька окупаційна політика, а згодом і політика радянської заходу українських земель, призвели до того, що система бібліотечних установ

та сам бібліотечний фонд були практично знищені. Та для радянської влади це була можливість побудувати таку мережу бібліотек, з таким фондом книг та публікацій, які б сприяли утвердженню радянських цінностей на терені Західної України. Із вцілілих книг, перш за все було вилучено, так звану, «націоналістичну літературу» – книги з історії України, збірки народних пісень, частину художньої літератури. Неймовірна книжкова спадщина та цілі колекційні зібрання були просто винищені більшовиками.

Для централізованого постачання літератури заклади Укркнигкультторгу мали відкрити свої спеціалізовані магазини в усіх обласних центрах, а при магазинах культтоварів повинні були діяти спеціальні відділи наочних посібників. ЦК КП(б)У і Рада народних комісарів (РНК) УРСР зобов'язали обкоми КП(б)У «встановити суворий контроль за правильним розподілом і своєчасним просуванням літератури, зокрема шкільних посібників у райони, села, бібліотеки і школи, періодично перевіряти роботу і заслуховувати на бюро доповіді керівників книготорговельних організацій» [67, с. 45].

Процес виховання в дусі вірності комуністичній партії та прищеплення соціалістичної ідеології контролював відділ пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, який систематично направляв у відповідні обласні та районні відділи вказівки по регулярній роботі з населенням: лекції, зустрічі, засідання, вивчення класиків марксизму-ленінізму, робота агітаторами та ін. Центральне місце в їхній роботі займало не лише комуністичне виховання молоді, а й боротьба проти захоплення українськими націоналістичними ідеями.

Розгалужена мережа бібліотек та ідеологічне навантаження, яке покладено на них, вимагали і відповідних кадрів. Такими кадрами часто ставали не так знавці бібліотечної справи, як просто ті, хто служили комуністичній ідеології та партії вірою і правдою. Значну частину бібліотечних спеціалістів склали направлені на роботу вихідці зі східних областей, а також випускники бібліотечного інституту у Харкові [113, с. 167].

Зрозуміло, що із східних областей направлялись працівники у різні галузі народного господарства, а не лише до бібліотек, в т.ч. редактори районних і багатотиражних газет, судово-прокурорські працівники, працівники відділів

народної освіти тощо. Уже в післявоєнний період лише по Комітету в справах культосвітустанов направлено в західноукраїнські області: станом на 1 січня 1945 року – 926 осіб, на 1 липня 1945 року – 1025 осіб, на 1 січня 1946 року – 1084 осіб, на 1 липня 1946 року – 1267 осіб [113, с. 176].

Як бачимо, суспільно-політичні перетворення західних областей України полягали в соціалістичній перебудові «возз'єднаних» земель. Шляхом «другої радянізації» планувалося знищити все «старе» на цих землях (звичаї, релігію, організацію праці, суспільні структури, лідерів та ін.) і утвердити «нове» з метою злиття «визволеного» регіону до складу СРСР. Партійними керівниками було створено всі передумови для докорінної перебудови культурного життя в західних областях України за радянським зразком. І у цій перебудові бібліотечні установи займали одне з важливих місць, а ідеологічній роботі таких установ радянська влада приділяла особливу увагу.

Сучасні історики ключовим виразником радянської пропаганди справедливо називають газети. Так, О. Малярчук наводить дані про те, що відповідно рішення XIII пленуму ЦК КП(б)У обласні газети були зобов'язані раз на тиждень друкувати дві публікації пропагандистського характеру, основний зміст яких стосувався розповідей «про нове щасливе радянське життя», «про особистий внесок громадян у дострокове виконання нової Сталінської п'ятирічки», «порівнянь свого теперішнього життя під сонцем Сталінської Конституції з нестерпним недавнім минулим», «викриття зрадницької і антинародної політики українсько-німецьких націоналістів, церкви, Центрального розвідувального управління» та ін. [78, с. 96].

Подібні «роз'яснення» виходили окремими брошурам і стосувалися усіх газет та журналів різних рівнів. Також друковані періодичні видання використовувались для боротьби радянської влади з релігією. Статті, що готувалися до друку, мали на меті сформувати у громадян хибну думку щодо діяльності неблагонадійних для радянського ладу релігійних організацій та громад. Публікації стосувалися різних релігій та конфесій, поширювались і одиничні винятки. У деяких газетах, зокрема і «Радянська Волинь», існувала

навіть постійна рубрика, у якій висвітлювалися зречення від віри колишніх членів релігійних громад [49, с. 97].

Радянська влада у кожному обласному та районному центрі Західної України створила ряд газет, які послуговували потужним засобом ідеологічного впливу на населення. Представники влади у містах та селах зобов'язувалися створювати відповідні вітрини для ознайомлення зі змістом газети.

Першорядною складовою пропагандистських матеріалів були ідеальні образи Й. Сталіна та інших партійних і радянських діячів. У періодиці друкувалися спеціальні тексти, що розповідали про пропагандистські акції – державні свята, демонстрації, паради, зустрічі із партійними, радянськими й господарськими керівниками, кандидатами у депутати Верховної Ради (ВР) УРСР [54, с. 12].

Активізація ідеологічно-пропагандистського тиску на місцеве населення сприяла створенню типографій. У 1944 р. в Україні вже працювало п'ять таких видавництв: «Укрдержвидав», «Радянська школа», «Сільгоспвидав», видавництва Академії наук УРСР та Спілки радянських письменників України. Їхніми зусиллями за 1944 р. було надруковано 696 книг та брошур загальним накладом 16 млн. 677 тис. примірників, значна частина з яких мала бути поширена у західних областях УРСР. Так, лише Українське державне видавництво за листопад 1944 – січень 1945 рр. випустило для західноукраїнського регіону 29 масових брошур загальним накладом 655 тисяч примірників. Це були праці: М. Калініна – «Ленін і захист соціалістичної Вітчизни», Є. Ярославського – «Партія Леніна-Сталіна – організатор боротьби за перемогу над німецько-фашистськими загарбниками», А. Вишинського – «Радянська держава у Вітчизняній війні», «Народ-герой, народ-воїн» Д. Мануїльського, «Возз'єднання українського народу в єдиній українській державі» М. Петровського та інші [78, с. 92–93].

На думку радянської влади могутній вплив на молодь мала здійснити Ленінська комуністична спілка молоді України (ЛКСМУ), яка посідала важливе місце у системі контролю за повсякденним життям суспільства і паралельно займалась пропагандою комуністичної ідеології. Піонерія мала тотальний

державний характер і ставила собі за мету здійснити ідеологічну індоктринацію дітей. Сукупність радянських атитюдів мала стабілізувати соціальне виховання дітей, тим самим зумовити їхню інертність, а у майбутньому забезпечити комуністичне суспільство громадянами, цілковито відданими комуністичній партії та радянській державі. Однак не завжди шкільна молодь була «ідейною», піонерські організації часто мали формальний характер, їх члени не знали історії організації, головних принципів та правил [99, с. 121]. Тому комуністична пропаганда покладала великі надії на охоплення великої маси місцевого населення західноукраїнських земель масовим комсомольським та профспілковим рухом. Загальносоюзне і республіканське керівництво ставило завдання розгортати широкомасштабну політико-виховну роботу серед молоді у регіонах, створювати комсомольські організації у селах, на підприємствах, в освітніх закладах.

Комсомолу взагалі відводилась особлива роль у західних областях України, так як він був вигідним і партійним, і державним органам. Перш за все це давало можливість залучити юнацький максималізм і активно його експлуатувати. Радянська управлінська система мала на меті у найближчий час використати молодь як основний стрижень, на який буде обпиратися радянська управлінська система в процесі свого утвердження та розвитку у західному регіоні [119, с. 15].

Саме тому у центрі протистоянь між радянською владою та національним визвольним рухом стояла місцева інтелігенція. Каральні органи намагались затиснути молодь у свої лещата, а учасників національно-визвольного руху показати як зрадників, які не планують будувати «світле майбутнє». Така порочність мала на меті скомпрометувати різні категорії населення. Тому від інтелігенції, творчої та наукової еліти вимагалися статті викривального змісту, щоб якомога більше ганьбити українське підпілля.

Профспілкове будівництво у західних областях здійснювали централізовано і під суворим партійним контролем. Профорганізації повинні були впроваджувати соціалістичні форми господарювання, провадити ідейно-політичне виховання робітників і службовців засобом організації соцзмагання й

культурно-просвітницької роботи [109, с. 571]. Ставши господарем на західноукраїнських землях, представники радянської влади на повсюдно організовуваних мітингах пророкували населенню райське життя [103, с. 33].

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. західноукраїнське село відчуло на собі нечувану жорстокість, породжену тоталітарним режимом, який здійснив насильницьку колективізацію та депортації населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відторгнені та відірвані від приватної власності. А сам процес колективізації був максимально спотворений радянською пропагандою – реальні плани хлібозаготівель та їхні наслідки приховувались, аграрна політика комуністичної партії виправдовувалась, селян всіяко заохочували до вступу у колективні господарства.

Сучасний український дослідник М. Сеньків вдається до умовного поділу процесу колективізації на три етапи: «Перший припадає на роки початкового становлення радянської влади (1940 – перша половина 1941 рр.) та її відновлення (1944–1946 рр.), коли виникали окремі колгоспи. На другому етапі (1947–1948 рр.) почалася суцільна колективізація та масове відчуження селянина від власності, розгортався жорстокий терор проти національно-визвольного руху та депортаційно-пересельницькі акції. На третьому етапі (1949–1952 рр.) завершено суцільну колективізацію, утверджено колгоспний лад, а селянина перетворено в новітнього кріпака, підірвано соціально-економічну базу національно-визвольного руху» [93, с. 148].

У звіті ЦК КП(б)У на XVII з'їзді Комуністичної партії України (КПУ) від 24 вересня 1952 р. зазначалося: «Великою перемогою нашої партійної організації є завершення колективізації сільського господарства в західних областях. На основі суцільної колективізації в цих областях ліквідовано куркульство, завдано нищівного удару недобиткам українських буржуазних націоналістів» [32, с. 224–225].

У 8 томі Історії Української РСР зазначено, що для організаційно-господарського зміцнення колгоспів та радгоспів вирішальне значення мало розширення та зміцнення мережі партійних організацій на селі, посилення їх ідейного та організаторського впливу на місцеве населення та широкі маси

працівників сільськогосподарської галузі. А сільських комсомольців названо «бойовими помічниками комуністів» [69, с. 63].

Більшість українських селян, не зважаючи на широку агітаційну і пропагандивну кампанію, не підтримували ідею створення колгоспів. Віковічно у свідомості селян укорінилося почуття власника землі і тому насадити іншу думку практично не вдавалося. Селяни не поспішали самовільно позбутися землі і віддати все напрацьоване колгоспу. Вони сподівалися на дозвіл держави володіти землею у приватній власності і свobodно на ній господарювати. Звичайно, мали місце й інші настрої селян – дехто покладався на нову владу і широко вірив у своє збагачення та краще життя. Саме тому, селяни-колгоспники самостійно здійснювали пропаганду колективних господарств. А керівництво, вбачаючи у тому позитивні результати, намагалось не залишити їм вільного часу і тому залучали до участі у різних заходах, які організовувались з метою пропагування та доведення людям переваг соціалістичного устрою та контролю над їхнім особистим часом. Були частими випадки, коли при машинно-тракторних станціях діяли спеціальні політвідділи, діяльність яких була зосереджена на «соціалістичному просвітництві». Також, рядові колгоспні колективи стало залучались до участі у різноманітних мітингах, нарадах та з'їздах.

Ще одним, не менш потужним засобом впливу на широкі маси було кіно, яке радянська влада уже встигла випробувати у інших регіонах України. Репертуар фільмів стосувався революційного жанру і для західної аудиторії був таким: «Чапаєв», «Щорс», «Ленін в 1918 році» та ін., схожі за змістом та сюжетом кінострічки. Показ таких епізодів здійснювався навіть у віддалених селах за допомогою пересувних установок [76, с. 94].

Станом на 1 січня 1945 р. в західних областях УРСР працювало 135 державних кіноустановок, з них 99 – міські та 31 стаціонарний сільські кінотеатри [53, с. 44].

Поступово відновлювалась робота професійних театрів краю. Але театральне та музичне мистецтво, теж було поставлено в розряд агітаційно-виховних ресурсів. Ті театральні, музичні, хорові колективи, які вирушили на

Захід України і виступали перед місцевими жителями, були підконтрольними радянському місцевому керівництву.

Західноукраїнський культурний простір заповнив соціалістичний реалізм, що виступав найвищою формою «правдивого» відображення дійсності. Це було нове вище мистецтво, просякнуте глибокою більшовицькою партійністю і тенденційністю. Соціалістичний реалізм, згідно радянської догматики, став «прапором і надією людства» – новим характером самої дійсності [85, с. 185]. Тому радянське мистецтво переважно зображувало позитивні сторони життя суспільства.

Після 1945 року архітектура стала слугувати особливим і не менш поширеним засобом наочної пропаганди. До 1955 року головним напрямком у радянській архітектурі був «сталінський ампір». Цей стиль був покликаний віддзеркалювати радянську ідеологію, культ особистості керівника держави, навіювати споглядачам оптимізм, переможні ідеї, впевненість в майбутньому, і сприяли цьому – монументальні будови.

Будинки в стилі ампір величні, гордовиті та розкішні. Для сталінського помпезного ампіру в архітектурі характерним було використання архітектурних ордерів, барельєфів з радянською символікою, композицій з скульптурних фігур керівників держави, трудящих, спортсменів, військових. В оформленні фасадів будинків використовуються мармур, граніт, бронза. У цьому стилі були виконані новозбудовані кінотеатри, клуби та школи [96, с. 107].

Іншим джерелом радянської пропаганди на народні маси стали музейні заклади. М. Лавнічек, яка є дослідницею розвитку музейної справи західноукраїнського регіону, у своїх наукових працях називає їх «центрами збереження культурної спадщини» [77]. Коли розпочався процес «другої радянізації» західноукраїнські музеї «чекали» саме на таку участь – вони були підпорядковані потребам комуністичної ідеології. Перш за все йшлося про побудову експозицій таким чином, щоб вони пропагували консолідацію зусиль різних категорій населення для перемоги соціалізму. Особлива увага зверталась на роботу з відвідувачами, акцент якої був на антирелігійному вихованні молоді. Відбулась реорганізація музейної мережі, надбання були розпорощені

по різних закладах, приватні колекції націоналізовані, а також мали місце кадрові зміни. Керівниками музеїв часто ставали вихідці із східних союзних областей, які подекуди не мали відповідної освіти. Необхідний кваліфікаційний рівень вони здобували проходячи одно- або тримісячні курси [77].

Радянізація західних областей у повоєнний період стала яскравим прикладом штучного будівництва ідеологічного комуністичного простору. А попри вкоріненні роками автентичні прообрази мешканців цього регіону виявилось надскладним завданням.

Дослідник трансформації святково-обрядових практик в умовах радянської індоктринації Західної України Ю. Каганов робить висновок, що має місце таке явище, як пропаганда «за нові обряди». Спеціалісти для проведення таких сучасних «нових обрядів та свят готувалися на спеціальних кущових семінарах, проводилися також спеціальні курси підвищення кваліфікації для таких організаторів, зокрема, для них читались такі лекції: «Комуністична партія і Радянський уряд про нову радянську святковість та обрядовість», «Основи марксистсько-ленінської естетики», «Засоби емоційного впливу в радянських святах та обрядах» та ін. [72, с. 317].

Вчені науково-дослідних установ, письменники, діячі культури і мистецтва, партійні, радянські, профспілкові, комсомольські працівники, а також працівники центрів наукового атеїзму широко залучались до розробки нової радянської соціалістичної обрядовості. Виконуючи пропагандистську функцію, вони продукували численні підготовлені рекомендації, агітаційно-методичні кольорові фільми, альбоми тощо.

В Західній Україні насильно запроваджувались російські традиції, а національні звичаї та свята принижувались і заборонялись. Водночас потужно діяла цензура. Ідеологічний тиск та втручання партійних органів не приховувались. Замість ознайомлення населення з кращими творами українського та світового мистецтва, театри та музеї пропагували позбавлені мистецької цінності, проте «класово витримані», твори російських та радянських авторів.

Також радянська влада спрямовувала свої сили на антиповстанську пропаганду серед західноукраїнського населення. Акцент був на дискредитації та розколі українського підпілля. Головними тезами для поширення серед мас були: зрада підпільників, злочини «українсько-німецьких націоналістів», співпраця з «фашистськими окупантами».

Отже, в процесі «другої радянзації» західноукраїнського регіону вагома роль була відведена поширенню комуністичної ідеології та пропаганди. Першочерговим завданням утвердження більшовицької влади було проведення індустріалізації економіки, колективізації сільського господарства та здійснення соціалістичної культурної революції. Сталінський тоталітарний режим використовував широкий спектр інноваційних ідей, які були ззовні ніби національними, а насправді містили соціалістичний зміст. Всі, хто виступав проти будь яких дій чинної влади, автоматично ставали ворожими елементами та підлягали ізоляції чи знищенню. Попередня інституційна структура культурного простору Рівненського краю була ліквідована, насаджувалась повністю нова система ідеологічно-культурного світогляду. Орієнтована вона була на широкі верстви населення і утверджувалася засобами преси, кіно, театру, музики, освіти тощо.

РОЗДІЛ 3.

СТАЛІНСЬКА РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНА СИСТЕМА НА ТЕРЕНАХ РІВНЕНЩИНИ У ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

3.1. Особливості комуністичної політики у Рівненській області

Українська національна ідея не припиняла свого існування ні при яких обставинах. У післявоєнні роки прагнення створити незалежну державу було головним завданням українського визвольного руху, який представляли ОУН і УПА. Рівненщина в цих процесах посідала вагоме місце, саме на теренах нашого краю боротьба між радянською владою та українським підпіллям була вкрай запеклою та безкомпромісною. Особливості місцевого побуту та звичаїв, що відображали народний характер та були багаторічним надбанням національної культури, були змушені поступитися місцем загальноросійським порядкам. В свою чергу ця система існувала завдяки централізації, бюрократизму та репресивній політиці комуністичної влади.

Припускаємо, що Й. Сталін цілком усвідомлював, що закріпити та утримати здобуту ним владу і побудувати тоталітарне комуністичне суспільство можна лише силовими методами із застосуванням розгалуженої репресивної системи, на якій і трималася більшовицька держава. Така діяльність «вождя» мала на меті знищити національну свідомість українців, не залишивши навіть її проявів, щоб бува не завадити червоному терору просувати права робітничого класу, який прийшов до влади.

Та на новоприєднаних територіях постала проблема у тому, що серед українців-західняків утворювалася система природного спротиву. Вдало про це заявив у червні 1945 року один із робітників Тучинського району Рівненської області Р. Гончар: «Більшовики кажуть, що війна закінчилась. Неправда це, війна іде внутрішня і буде продовжуватися до тих пір, поки ми отримаємо свободу і свою незалежність!» [90, с.180].

Вважаємо за доцільне пояснити чому саме Рівненщина стала одним із центрів поширення комуністичної ідеології на інші західноукраїнські землі.

Перш за все географічний чинник – саме в цьому регіоні перехрещувалися інтереси різних політичних та військових сил.

Дослідник Ю. Дем'янчук відносить Рівненщину часів Другої світової війни до так званого фронтиру – особливого історико-географічного феномену, котрий позначає порубіжжя, прикордонну розмежувальну смугу, більш чи менш широку, де перетинаються етнічні, конфесійні масиви, сфери геополітичних та військово-дипломатичних впливів тощо [58, с. 50]. Суть у тому, що саме у цьому регіоні одночасно відбулося організаційне оформлення й розгортання діяльності осередків українського Руху Опору різної політичної спрямованості. Йдеться про такі суспільно-політичні формації, як партизанські з'єднання С. Ковпака, О. Федорова, В. Бегми, О. Сабурова і багатьох інших; збройні формування українського національно-визвольного руху, котрі трансформувалися в УПА та бандерівське крило ОУН; польські партизанські з'єднання. Також не варто забувати, що місто Рівне було резиденцією Е. Коха і адміністративним центром німецького військово-окупаційного формування рейхскомісаріату «Україна». У такому регіоні соціально-історичні процеси відбувалися бурхливо і невпорядковано, так як мали місце конфлікти різної природи і змісту.

Якщо так звана «радянська партизанка» була ціленаправлена на Рівненщину, то збройні загони ОУН і УПА навпаки планували звідси просуватися на Схід України щоб поширювати український національно-визвольний рух, спільно всім народом протистояти окупантам і об'єднати сили для боротьби за незалежну українську державу. Отож, Рівненщина мала всі ознаки фронтиру, що відбилося на гостроті відстоювання своїх позицій різними політичними силами, військовими формуваннями, що діяли у 1939–1945 рр. та в післявоєнний період, між якими точилася боротьба, але відбувалися і співпраця, взаємопроникнення. І як наслідок – це призвело до невиправних людських і матеріальних жертв.

Г. Стародубець використовує інший термін – «запілля», який є не менш важливим в означенні генези українського повстанського руху. Вона вважає запілля певним функціональним утвором, що характеризується визначеним

географічним окресленням та адміністративним поділом. Це «терени, де безоглядно панує УПА» [101, с. 59].

Після анексії Західної України на її землях поширювалось законодавство СРСР та Конституція УРСР, також був встановлений новий адміністративно-територіальний поділ. До Рівненської області було включено п'ять повітів, було утворено 30 районів [50, с. 118]. Радянська влада перша за все відновлює на місцях партійні та адміністративні органи управління, готуючи місцеве населення завчасно до співпраці. Для Рівненщини, так і для інших анексованих територій, кадри підбиралися за спеціальними критеріями. Важливим аспектом була особиста відданість існуючому режимові та безвідмовна покора.

Біографія майбутнього члена номенклатури повинна була бути бездоганною та непорочною, соціальний стан мав бути відповідним, вітався досвід практичної роботи, членство у партії, участь у громадській роботі. Таким успішним партноменклатурником був Василь Бегма, який постановою ЦК КП(б)У № 860-оп був затверджений на посаді першого секретаря Рівненського обкому КП(б)У і обіймав її впродовж 10 років – з 1939 по 1949 роки [65, с. 4]. В. Бегма повністю «заслужив» цю посаду, адже він «гарно» проявив себе ще у 1942–1944 роках, коли керував партизанською боротьбою проти німецьких окупантів на Рівненщині, тоді він був командиром з'єднання. Крім того, він був секретарем Рівненського підпільного обкому КП(б)У і з 1943 року – начальником Рівненського обласного штабу партизанського руху.

Лаврентій Берія, який з 1938 року очолював НКВС СРСР, ще в 1939 році на Західній Україні комплектує обласні управління, міські відділи, повітові (районні) відділи, містечкові відділення та дільниці комісаріату працівниками з різних регіонів Росії, які мають «великий досвід плідної діяльності» [50, с. 119]. М. Хрущов називає Л. Берію «своїм другом», «розумним чоловіком», «дуже кмітливим», який «швидко на все реагує» [43, с. 397]

Сама ж радянська влада, починаючи з 1944 року, на Рівненщині майже повністю складалась із «висуванців» зі східних регіонів УРСР та СРСР. В апараті обласних організацій працювало лише 16,8 % вихідців з місцевого населення; в органах Міністерства внутрішніх справ (МВС), МДБ, суду та

прокуратури – 17,9 %; головами міських та районних рад – 13,8 % [65, с. 89]. Місцеві керівники не віталися і не мали довіри серед політичної верхівки.

Була присутня плінність кадрів, так як багато хто «не справлялися з роботою» у Рівненській області. За твердженням О. Докаша це було спричинене тим, що партійно-радянський апарат поповнявся кадрами, попередній досвід яких здебільшого не враховувався, не кажучи вже про освітній рівень та моральні якості. Внаслідок цього влада була зосереджена у руках осіб, які не мали відповідної освіти й належного рівня фахової підготовки [61, с. 195].

На відміну від представників центральних партійних органів, рівень освіти яких поступово зростав, у представників номенклатури обласних комітетів КП(б)У спостерігалися прямо протилежні тенденції. Як свідчить статистика, із 1947 до 1952 р. число осіб з вищою (неповною або незакінченою вищою освітою) не зросло, а навіть зменшилось на 1,5 % – до 27 %. Майже на 20 % (до 39 %) упав показник осіб із середньою (неповною середньою або середньою спеціальною освітою). Одночасно на 3 % збільшилась кількість осіб із початковою освітою [89, с. 114].

Виконавча влада на Рівненщині, фактично до осені 1946 року, існувала лише формально, на папері [28, с. 11]. Тож розраховувати на волю, щастя та заможне життя в принципі не було можливості. Наприкінці 1944 року секретар Демидівського району КП(б)У Г. Кодак на обласному партійному активі визнавав: «Потрібно сказати, що народ нам допомагає менше, а бандитам більше...Ми вбивати можемо багато, а що це за люди...Парія і Уряд звернення випустили, щоб бандити з повинною йшли, а ми стараємось рахувати, скільки ми вб'ємо» [28, с. 10-11].

Симптоматично для діагностування того стану, в якому перебувала «номенклатурна колона» на західноукраїнських теренах, особливо в 1944–1945 роках, видається застосована керівною регіональною верхівкою практика систематичних відряджень з області в райони, з районів у села тих, хто виявляв страх, щоб за висловом секретаря Рівненського обкому КП(б)У В. Бегми, «тренувати людей з активу» переборювати його. Тобто компартія не шкодувала

свій актив, гартуючи таким способом у ньому злість. Помста і страх стали тими психологічними чинниками, що провокували патологічну жорстокість представників влади щодо населення Рівненщини в процесі «другої радянізації» [65, с. 86–104].

Новостворена «еліта» Рівненщини (насамперед працівники НКВС), маючи на меті зломити опір місцевого населення, робили достатньо для того щоб радянська влада у їх очах була страшною і непоборною силою. За словами заступника наркома внутрішніх справ УРСР Т. Строкача, в органах НКВС була «порядна кількість людей, які...в кожному жителеві бачили бандерівця» [28, с. 10].

З «пособниками окупантів», бандитами, які втратили людське обличчя» ведеться активна боротьба і пропагується «радісний перехід населення Західної України до мирного життя на благо батьківщини і соціалізму» [50, с. 165]. Цю політику провадили у «кращих сталінських традиціях» – методами грубого та немилосердного терору, який був насичений різноплановими карально-репресивними заходами, спрямованими на ліквідацію збройних формувань ОУН і УПА; виселення сімей тих осіб, які вели збройну боротьбу проти сталінського деспотизму; тих, які були запідозрені у зв'язках з націоналістами; масові висилки невинних осіб і проведення розлогої пропаганди щодо дискредитації націоналістів та їхнього ідеологічного світогляду.

Державний комітет оборони СРСР у березні 1944 року видає постанову про спеціальні заходи, за допомогою яких буде наведений державний лад на території Рівненської області і будуть виявлені та знищені всі діючі банди націоналістів [26, с. 129–130]. Перш за все потрібно було провести мобілізацію всього чоловічого населення зі звільнених від німців території. Робилося це для того щоб позбавити підпілля мобілізаційного ресурсу. Всі мобілізовані мали бути відведені у тиллові округи, пройти фільтрацію та навчання. Кращих з них направити у бойові частини, решту використовувати у тилу на будівельних, дорожніх, відновлювальних роботах.

З лютого 1944 по лютий 1945 років до Червоної армії на Рівненщині було мобілізовано 115 тис. 822 особи. Найменше мобілізованих було в межах

сучасних Здолбунівського та Рокитнівського районів, де раніше мобілізацію провели відповідно УПА та радянські партизани. За даними «Книги пам'яті Рівненської області» 25 тис. 907 мешканців області, мобілізованих у 1944–1945 роках (22,4 %, або кожен п'ятий), загинули на фронті. Однак це число не вичерпує кількості втрат серед рекрутів: значна частина з них були заарештовані під час «фільтрації» в тилкових округах і загинули в ув'язненні. Окрім того, 13 тис. 517 чоловік мобілізовано й відправлено на роботу в промислові об'єкти (в основному на Донбас), якась їх кількість померли від виснаження і хвороб, немало осіли на новому місці [65, с. 106–107].

Прикладом цих подій є історія Гальчина Івана Олексійовича, 1922 року народження, уродженця м. Здолбунів Рівненської області. Його, молодого працівника залізничної станції Здолбунів, мобілізували до Червоної армії. Повістку вручили під час робочої зміни у Депо. Як згадує дружина брата, Гальчин Любов Василівна, що «додому з повісткою прийшов плачучи, та діватися нікуди, мусить йти». Офіційне повідомлення про його смерть прийшло через місяць. Загинув у Чехословаччині. Тіла у рідне місто не привезли, пояснень ніяких місцевий військкомат не надав [39].

Між сталінським режимом і населенням Рівненської області 1945 року виникла гостра конфронтація. Це пояснюється тим, що від «советів» не чекали нічого хорошого і населення масово підтримувало національно-визвольну боротьбу. Присутнє протиборство було і між державними інституціями, що входили у репресивно-каральну структуру, зокрема між прокуратурою, МВС та МДБ. Величезне прагнення «догодити» ЦК КП(б)У (щодо ліквідації національно-визвольного руху) на західноукраїнських землях призвело до масових злочинів з боку працівників «правоохоронних органів».

На початку 1945 року, 24 лютого, прокурор УРСР Роман Руденко направляє секретарям ЦК КП(б)У М. Хрущову і товаришу Дем'яну Кротченку цілком таємне спеціальне донесення «Про злочинні дії співробітників правоохоронних органів стосовно населення західних областей УРСР». Повідомлення стосується і Рівненської. Відомим стає факт розстрілу без суду та слідства Устимчук Мокрини, жительки с. Борбин. Це була багатодітна мати,

мала 11 дітей, троє снів якої перебували на фронті у лавах Червоної армії, чоловік працював в оборонній промисловості. Розстріляли її за наказом п'яного начальника районного відділу НКВС старшого лейтенанта Піканова [31, с. 234]. Заступник прокурора Рівненської області Осипчук 24 липня 1945 року повідомляє секретаря Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У Устенка про злочинні дії учасників спецгрупи Плужнянського райвідділу НКВС, які незаконно провели обшуки та вилучили одяг, взуття та інше майно у селян с. Болотковці Острозького району Рівненської області [95, с. 531]. У Здолбунівському районі Рівненської області учасники спецгрупи НКВС під виглядом повстанців УПА 1947 року вбили Тетяну Доманську, 17-ти річну жительку с. Глинськ. Односельчани знайшли молоду дівчину «мертвою у льосі, обезчещену, поколоту багнетами» [36, с.110]. У березні 1948 року спецгрупа МДБ двічі навідувались до жителя с. Грицьки Дубровицького району Рівненської області. Видавши себе за учасників УПА, члени спецгрупи піддали тортурам Г. Паламарчука та двох його дочок, вимагаючи свідчень про зв'язки з «українськими бандитами» [112, с. 262].

Ці та інші злочини, на думку В. Бегми, наносять серйозну шкоду справі встановлення радянського правопорядку, підривають авторитет радянської влади і шкодять інтересам нещадної боротьби з «українсько-німецькими націоналістами» [28, с.16].

Компартійна влада визнає той факт, що з боку радянсько-партійного активу є переступи закону. Так, у першому півріччі 1946 року на території Рівненської області їх було зафіксовано 162, а в прокуратуру області надходили звернення та подання, що стосувались «необґрунтованих арештів», «попрання прав радянських громадян» та ін. [65, с. 95]. Але більшість злочинів так і залишились не покараними, адже партійне керівництво «подбало» про «невтручання» і таким чином забезпечило своїм працівникам недоторканність і майже повну незаплямованість репутації. Хоча М. Хрущов 21 березня 1945 року ухвалює постанову «Про факти грубих порушень радянської законності в західних областях УРСР», та водночас вимагає посилення боротьби проти

націоналістів, дозволяючи вживати різноманітні заходи аби прискорити ліквідацію ОУН і УПА [15].

«Героїчна діяльність» органів репресивно-карального механізму не припинялась. 15 лютого 1949 року прокурор військ МВС Українського округу полковник юстиції Г. Кошарський, знову ж таки під грифом «цілком таємно», на адресу секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова надсилає доповідну записку за № 4/001345 «Про факти грубого порушення радянської законності в діяльності так званих спецгруп МДБ». У ній, зокрема, йдеться про широке застосування так званих спецгруп, що діють під виглядом бандитів УПА. Та факти свідчать про інше – «нерозумна робота ряду спецгруп, допущення ними свавілля та насилля над місцевими жителями, не лише не полегшують боротьбу з бандитизмом, а, навпаки, ускладнюють її, підривають авторитет радянської законності і без сумніву наносять шкоду справі розбудови соціалізму у західних областях України» [15, с. 469–477].

Порушення «радянської законності» взагалі питання риторичне, адже вона як така була відсутня, для НКВС і МДБ не існувало ніяких законів. А репресивний апарат працював лише за вказівками панівної комуністичної партії. Протягом 1944–1947 рр. Рівненський обком КП(б)У і його перший секретар тов. Бегма терпимо ставився до фактів порушення радянських законів, реагував на них, у ряді випадків, з великим запізненням і виявляв ліберальне ставлення до осіб, що допускали протизаконні дії [28, с. 27].

«Друга радянська» принесла для Рівненщини ще одне болюче питання – хлібозаготівлі, «найдошкульніше відчуло большевицьке ярмо українське селянство – це ядро українського народу» [37, с. 335]. Драматизм цього процесу полягав у тому, що здійснювалися вони агресивними навалами партійних працівників, які не розібравшись чи здав селянин хліб чи ні, все рівно його забирали, часто зі стріляниною, свавіллям, побоями та неприпустимою поведінкою нетверезих виконавців. Селяни вважалися головними і єдиними винуватцями того, що хлібозаготівельні плани не виконувалися. За це їх карали ув'язненням у табори, але частіше виселенням за межі України. За постановою

Державного Комітету Оборони № 684 від 29 жовтня 1944 року із західних областей України було вивезено понад 30 тис. осіб [65, с. 98].

З 1947 року комуністична політика остаточно була спрямована на колективізацію. Радянська влада таким чином мала на меті протистояти структурам націоналістичного підпілля і вважала, що утворення колгоспів «підірве базу залишків українсько-німецьких націоналістів та їх підпілля» і сприятиме «зміцненню морально-політичної єдності бідняцько-середняцьких мас селянства західних областей» [65, с. 99–100]. Про це йдеться у постанові ЦК КП(б)У «Про поліпшення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва і ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР» від 1 червня 1948 року.

Люди, боячись втратити набуте своєю працею, втомившись від важкої боротьби та політики одних та інших окупантів, розуміючи, що справа боротьби з «бандитами» дійде до кожного, почали писати заяви на вступ у колгоспи. І з 1947 по 1952 роки почався процес масової колективізації та розкуркулення на території Рівненської області.

В ході цього процесу вище партійне керівництво намагалося протиставити бідні прошарки села заможнішим. Але на практиці розкуркуленню підлягали практично всі, хто не вступав у колгоспи. У районах Рівненської області активно складалися списки куркульських господарств. Станом на 11 серпня 1947 року їх кількість налічувала 1 952 господарства. Для того щоб визначити яке господарство підлягає під формулювання як «куркульське» облвиконком видав постанову № 614 від 1 липня 1947 року. У ній було визначено 7 ознак, за якими характеризували господарство: 1) використання праці найманих працівників; 2) використання праці сезонних найманих працівників; 3) використання праці селян на інших умовах; 4) наявність прибутків від млина, крупорушки та ін.; 5) наявність доходів від «прихованої оренди»; 6) скуповування урожаю садів та його переробка; 7) перепродаж і торгівля [27, с. 55].

У випадку категоричної відмови з боку селян вступати до колгоспу, вони як «куркулі, підкуркульники і вороги радянської влади», підлягали ув'язненню,

а їх сім'ї – виселенню у віддалені райони СРСР. Виступаючи на другій обласній партконференції в 1948 році прокурор Рівненської області І. Комолов визнав, що в 1947 році були допущені порушення радянської законності «в частині викривлення класової лінії: значна частина селян-середняків була зарахована до групи куркулів» [65, с. 101–102]. Як виявилось пізніше, близько 50 % виявлених куркульських господарств не відповідали їх визначенню [27, с. 55]. А «серйозні недоліки і помилки в колгоспному будівництві Рівненської області» мали місце аж до початку 1950-х років, що зафіксувала відповідна постанова ЦК КП(б)У, прийнята в лютому 1950 року [64, с. 235].

Уродженець Рівненської обл., селянин П. Розумний, свідок тих подій, згадував: «...Тяжко жилося тоді селянам. Їх силували іти до колгоспів. По кілька діб тримали у льохах, били, усіяко залякували, примушуючи підписати заяву про вступ у колгосп» [52, с. 198].

На початку 1950-х років масштаби діяльності українських повстанців та підпілля значно скоротилися. Окремі районні відділи МДБ навіть повідомляли про те, що на їхній території немає «банд проявів», але чомусь боротьба проти них тривала і надалі, а родини причетних до національно-визвольного руху виселяли до віддалених районів СРСР. У 1951 р. було прийнято низку постанов, що стосувались виселення людей з Рівненської області: 13 лютого 1951 року № 377–190 сс про вислання «андерсівців» (вояків польської армії генерала Андерса); 2 березня 1951 року «Про виселення куркулів з сім'ями із західних областей УРСР» (було вислано 12 тис. 135 чоловік); 3 березня 1951 року № 667–339 сс про вислання «сектантів-єговістів» [27, с. 66–67]. Це була остання хвиля примусових депортацій населення регіону.

Організація колгоспів, виселення значної частини населення – чітко сплановані репресивні заходи. Але і вони не дали бажаного більшовиками результату. Тому радянська влада на цьому не зупиняється і з 1950 року вдається і до інших методів: виселення жителів з хуторів, фінансовий тиск, проведення відкритих судових процесів над українськими націоналістами. Для цих цинічних справ готували спеціальних промовців, які мали заготовлені виступи; конфісковане майно з всієї області ставилося на облік і

реалізовувалося за вказівкою партійників. Доповідні записки свідчать про постійні порушення законності і під час виселення, і під час примусового переселення з хуторів. До Президії ВР УРСР надходили скарги від «слухняних» українських громадян, які були членами колгоспів.

У 1950 році Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У видає постанову № 2467 «Про зселення у колгоспні села дворів колгоспників, а також дворів одноосібних господарств і інших не членів колгоспів, розташованих на громадських землях колгоспів у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій і Ізмаїльській областях УРСР». Нею було започатковане тотальне зселення та ліквідація хуторів, адже останні були розцінені радянською владою як головна перешкода колективізації західноукраїнського села [30, с. 13]. У 1951 році план зселення хутірських господарств у Рівненській області було виконано на 71,7 %. Особливо повільно відбувалось зселення у Здолбунівському районі, де план виконано на 10,9 %, Гощанському – 13,4 %, Дубенському – 31,3 %, Рафалівському – 44,6 % [30, с. 14].

Радянська влада також робить акцент на відновлення важкої промисловості: розширюються старі і створюються нові галузі. Зокрема на Рівненщині програма індустріалізації здійснювалась за напрямками удосконалення традиційних галузей і створення нових, а саме металообробної, верстатобудівельної, електротехнічної, машинобудівної, приладобудівної та інших [106, с. 34].

Уряд УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік». У ній йдеться про те, що на відбудову цим областям додатково виділяються матеріально-технічні засоби [116, с. 12].

Індустріалізація впроваджувалася звичними для радянської влади методами. Зокрема західні області УРСР були включені у п'ятирічний план відбудови господарства (1946–1950 рр.). Цей план був типовим для тоталітарної системи і опирався на те, що всіма ресурсами розпоряджалась

вища влада, не дивлячись на потреби нації. Сталін особисто закликав повернути сільське господарство і промисловість хоча б до того стану, у якому вони перебували до Другої світової війни, а найкращий результат – перевершити ці показники за встановлені п'ять років [106, с. 36].

Поставлені партією завдання виявились складними для аграрного і промислового сектору Рівненської області. Інтеграція області у важку промисловість проходила складно і поставлені показники не досягалися. Основні кошти були спрямовані саме на індустріалізацію краю і це призвело до регресу у соціальній сфері, зумовило низький рівень життя простих людей. Крім того, характерним було явище надмірної централізації у керівництві всіх галузей господарства, місцеві чиновники не мали впливу, штат управлінців перевищував їхню потребу і «головними» справами бюрократів було складання і написання різноманітних довідок, резолюцій, вказівок.

Попри всі ті заходи, що були проведені, Рівненщина залишалась в епіцентрі національно-визвольного руху, а карально-репресивна машина СРСР охопила усі верстви населення, включаючи і церкву – репресивні акції були спрямовані і проти патріотично налаштованого православного духовенства та церковних активістів [60]. Широкомасштабні репресії стосувалися представників Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), Руської православної церкви (РПЦ) та протестантів – свідків Єгови, п'ятидесятників, євангельських християн-баптистів (ЄХБ), членів деяких інших відносно нечисленних конфесій, наприклад сіоністів-мурашківців [98, с. 611].

В. Борщевич, історик-релігієзнавець Волині, зазначає, що вже з 1944 року радянська влада арештовувала церковнослужителів відверто [51]. Духовенство та віряни тоді відносились до однієї Волинсько-Рівненської єпархії. Роль інформаторів, що виявляли «неблагонадійні елементи» серед віруючих та священства, виконували уповноважені Ради у справах РПЦ при облвиконкомах та Рада у справах релігійних культів з інститутом уповноважених при РНК союзних республік та обласних виконкомах [27, с. 446–451]. Апарат цих державних органів складали досвідчені працівники Народного комісаріату

державної безпеки (НКДБ), звідси стають зрозумілими характер та методи їхньої діяльності [121, с. 53].

Протягом 1944–1951 років репресій зазнало понад 100 священників Волинсько-Рівненської єпархії. Підозри перш за все лягали на «нелояльних до режиму духівників», а також тих, хто провадив «релігійні питання». 1945 рік став піком репресій. Тоді було заарештовано 30 священників, 2 дякони і 1 псаломщик [27, с. 50]. Найчастіше звинувачення стосувались участі у «бандах» УПА або ж їх сприянню. І це було не безпідставно, адже значна частина священників насправді активно підтримувала дії ОУН і УПА, навіть перебували у їх складі, інші поширювали націоналістичні листівки, не йшли на співпрацю із спецслужбами. Крім фізичних розправ до них застосовувались ще методи економічного та психологічного тиску [27, с. 449]. Також зафіксовані випадки участі дітей православних священників краю у визвольному русі [51, с. 164].

Після звільнення священників із ув'язнення, їхнє переслідування не припинялось. Вони ставали безправними громадянами і становили для соціалістичного суспільства «групу ризику» [27, с. 447]. В. Борщевич вказує, що поступово радянській владі вдалося позбутись українського духовенства завдяки репресіям та створенням неможливих умов праці. Частина «служителів культу» були змушені виїхати за кордон і лише незначна кількість із тих, хто залишився на Волині, продовжували пасивно демонструвати українську позицію [51, с. 164]. Можемо зробити висновок про те, що одні церковні організації були змушені припинити свою діяльність взагалі, а інші (мається на увазі РПЦ та ЄХБ) – перетворилися на заручників ситуації, їх використовували для проведення асимілятивної політики в регіоні. Тогочасна дійсність була такою, що найбільший вплив на населення мали вчителі та священники. Це розуміли і партійні керівники, і оунівські. Тому обом сторонам було важливо залучити до співпраці як одну категорію населення, так і іншу.

Повсякденне життя вчителів і учнів, їхнє дозвілля перебували під суворим наглядом різних ідеологічних інстанцій – від партійних і комсомольських органів до шкільної адміністрації. Влада намагалася формувати і контролювати погляди людей, їхні уявлення про світ, виховувати лояльність, слухняність та

відданість панівному режиму. Крім обласних відділів народної освіти при обкомах КП(б)У діяли відділи або сектори шкіл, які мали надавати матеріальну та методичну допомогу освітнім закладам, узгоджувати плани роботи, однак займалися насамперед ідеологічним складником навчального процесу. Освіта перебувала під подвійним контролем уряду та партії. Більшовицькі функціонери зазначали, що вчителі посідають у суспільстві «велике і почесне місце» та виконують поставлені комуністичною партією завдання: «формують світогляд майбутнього будівника комуністичного суспільства». Саме на вчительство покладалась провина, що серед місцевої молоді поширені націоналістичні погляди [57, с. 60].

Беззаперечним здобутком радянської влади було кількісне зростання навчальних закладів, їх масовість та доступність освіти для всіх дітей шкільного віку. Головною метою післявоєнної освітньої політики було розширення мережі закладів загальної освіти, забезпечення їх необхідними матеріально-технічними засобами та відповідними кадрами [118, с. 69]. Таке становище в освіті спочатку викликало позитивне ставлення населення, але вже пізніше стали проявлятися комуністичні ідейно-світоглядні стереотипи та русифікація. Було впроваджено уніфіковану освітню систему, що повністю відповідала радянській моделі. Крім того загальнодоступність освіти була не такою досяжною, як здавалося на перший погляд. Не всі діти шкільного віку змогли скористатися правом на освіту, проблема полягала у матеріальній складовій [118, с. 70]. У західному регіоні органи радянської влади прагнули знівелювати національні розбіжності, а гасла інтернаціоналізму насправді приховували кампанію русифікації навчальних закладів у Рівненській області.

Отже, з вищезазначеного стає видно, що у населення Рівненщини від обіцяних комуністичною владою покращень у соціальному та економічному житті не залишилось нічого окрім згадки. «Друга радянська» на Рівненщині торкнулася усіх сфер життя краю і була зосереджена на суцільну стандартизацію до радянського зразка. Сталінська кадрова політика вимагала для здійснення своїх цілей мати відповідний адміністративно-командний апарат, який спирався в основному на «перевірені» кадри із східних областей

УРСР та із СРСР. Задля форсованих темпів інтеграції Рівненщини у регіоні було зосереджено значну кількість партійних посадовців та працівників інших структур, військових та спецслужб, органів внутрішніх справ, державної безпеки, судів, прокуратури.

Під впливом радянської моделі в краї активно насаджувалися непритаманні ціннісні орієнтири та етноментальні відмінності. Знищення традицій місцевого населення відбувалось наступними методами: насадження комуністичної ідеології різними способами; злочинні дії влади проти населення, зловживання нею; політичні модифікації з освітою та релігією; жорсткий централізм у важкій промисловості та сільському господарстві; соціальні експерименти над українським селянством; переслідування «політично неблагонадійних» громадян. Позитивні елементи політики радянзації нівелювалися імперськими інтересами Москви та радянською репресивною політикою. Тотальний контроль, терор і репресії викликали не лише страх у місцевого населення Рівненщини, а й призвели до формування політичної протестної поведінки, яка вилилась у потужну національно-визвольну боротьбу проти легітимізації радянської політики, комуністичної ідеології та «совєтської» пропаганди.

3.2. Механізми функціонування більшовицької репресивно-каральної системи

Після перемоги у Другій світовій війні Радянський Союз акумулює всі сили на боротьбу проти національно-визвольного руху. ОУН та УПА були змушені протистояти потужному більшовицькому тоталітарному механізмові задля досягнення своєї стратегічної мети – відновлення української державності. Основною силою у боротьбі із українськими повстанцями залишалися каральні органи сталінського режиму. Всі методи і засоби для викорінення «українського буржуазного націоналізму» вважались хорошими.

Більшовизм, комунізм та сталінізм – компоненти єдиної ідеології тоталітарної радянської імперії. Вони насаджували в Україні режим репресій, еру терору і страху. Провладний організм системи мав деспотичний характер, ним було створено інструментарій каральної політики, цілий механізм репресивно-каральних агрегатів, який завжди перебував під тотальним контролем комуністичної партії.

Варто зазначити, що в цьому плані в радянській владі був величезні навикки. Більшість відомств, створених ще з 1917 року, головним завданням мали боротьбу з внутрішніми ворогами на території УРСР. Спадкоємцями Всеукраїнської надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами (ВУНК або рос. ВУЧК), Державного політичного управління (ДПУ) стали НКВС, НКДБ, МДБ.

НКВС – сутність репресивно-каральної системи тоталітарного радянського суспільства. Від початку утворення (1917 рік) комісаріат не передбачався як елемент карального механізму, хоча мав широкі напрямки діяльності. Цей орган охорони порядку здійснював керівництво міліцією, кримінальним розшуком, військами внутрішньої охорони, відав справами запису актів громадянського стану [50, с. 95]. Під юрисдикцію НКВС також потрапила боротьба з національними та політичними рухами, зокрема тими, які проповідували ідеї національної незалежності та закликали до повалення радянської влади. Для досягнення цілей активно використовувались нещадні, жорстокі методи (ув'язнення, допити, тортури), які відповідали режиму радянської влади й були пов'язані з порушенням прав людини та масовими репресіями: «Поява большевицьких уніформ (тобто НКВС) при дверях – це був звістун загибелі» [37, с. 81].

НКДБ – центральний орган державної влади СРСР, що верховодив питаннями державної безпеки. Утворилася інстанція 3 лютого 1941 року шляхом поділу НКВС СРСР на два наркомати: НКДБ СРСР, у відання якого передавалися підрозділи, що були безпосередньо зайняті питаннями державної безпеки (розвідка, контррозвідка, охорона уряду і т. д.), і НКВС СРСР, у розпорядженні якого залишалися оперативні (внутрішні), конвойні,

прикордонні війська, частини і підрозділи охорони в'язниць і ГУТАБ, міліція, частини місцевої протиповітряної оборони та пожежної охорони [62].

МДБ – силова структура союзно-республіканського міністерства, яка існувала з 1946 по 1953 року. Послідовник НКДБ. Найважливіша конституція в ієрархії радянських репресивно-каральних органів. По суті головною і єдиною метою цього відомства була боротьба з національно-визвольними рухами та ліквідація «політично неблагонадійних елементів». Союзний статус цієї структури наглядно ілюструє звідки здійснювалось керівництво і хто був ідейним натхненником антиукраїнської боротьби та винищення національно-свідомих сил – московський імперіалізм [62].

МВС – інше союзно-республіканське міністерство, що входило до системи органів безпеки СРСР і підпорядковувалось в своїй діяльності Раді Міністрів УРСР і МВС СРСР. Дітище НКВС УРСР, створене у березні 1946 року у зв'язку з переформуванням наркоматів у міністерства. Рід діяльності – боротьба зі злочинністю та підтримання громадського порядку [62].

Слід окремо виділити підрозділ контррозвідки Народного комісаріату оборони (НКО) СРСР СМЕРШ (аббревіатура початкових букв гасла «Смерть шпигунам» (рос. Смерть шпионам)). Даний підрозділ проіснував до березня 1946 року, після чого був розформований, а його функції перейшли до органів держбезпеки СРСР. Ця структура підпорядковувалась безпосередньо Й. Сталіну. СМЕРШ виконувало такі завдання: боротьба з шпигунською, диверсійною, терористичною і іншою діяльністю іноземних розвідок в Червоній армії; боротьба зі зрадою Батьківщині в армії, з дезертирством і нанесенням тілесних ушкоджень, перевірка військовослужбовців та інших осіб, які були в полоні і оточенні ворога, а також «виконання спеціальних завдань Народного комісара оборони» [62].

Розглядаючи діяльність репресивно-карального апарату у Рівненській області у 1944–1953 рр. з впевненістю можна сказати, що він був наділений невичерпними повноваженнями і фактично перебував на вершині радянської державної піраміди. Вінцем тоталітарного режиму був НКВС, який у досліджуваній нами період досягнув свого апогею, що навіть правляча

комуністична партія знаходилась не поряд з ним, а у певному його підпорядкуванні. Беззаконна діяльність працівників НКВС того часу супроводжувалась свавіллям, недотриманням елементарних правових норм і опиралась на власні таємні нормативні документи – акти, накази, директиви, розпорядження.

У боротьбі з ОУН та УПА радянська влада у Рівненській області активно використовувала прорадянський партизанський рух, спеціальні провокативно-розвідувальні групи та каральні військові підрозділи НКВС-МДБ. Вже на початку березня 1944 року Т. Строкач, начальник Українського ШПР (УШПР) надсилає накази для керівників червоних партизанів про створення спеціальних груп для негайної організації терористичних актів проти провідних діячів ОУН та УПА. Згідно з планом ліквідації озброєних банд українських націоналістів, що діють у Житомирській і Рівненській областях і північних районах Тернопільської і Кам'янець-Подільської областей, у березні 1944 року до ліквідації діючих банд українських націоналістів залучити партизанські об'єднання і загони Олексенка (1370 чол.), Одуха (2400 чол.), Кота (1050 чол.), Мищенка (525 чол.), Нирка (200 чол.), Федорова та Кизя (1460 чол.), загальною чисельністю до 8000 осіб, а при потребі кількість можна збільшити до 12-15 тис. чол. [31, с. 55].

М. Хрущов неодноразово висловлював «дієві» пропозиції щодо протидії ОУН та УПА. Одна з таких полягала у «тимчасовому запровадженні при обласних управліннях НКВС західних областей УРСР спеціальної трійки у складі: секретаря обкому партії, начальника обласного управління НКВС і обласного прокурора. Цим трійкам він «рекомендував» надавати право розгляду справ українських націоналістів і застосовувати до них вищу міру покарання – розстріл з негайним виконанням вироку [111]. Керівництво такої оперативної групи, маючи потужні засоби зв'язку, дислокувалося у Рівному. У склад «трійки» входили представники ЦК КП(б)У, НКВС, УШПР [27, с. 46].

Отже, для «приборкання» населення, боротьби з українським визвольним рухом та з тими хто його підтримував, а також задля вкорінення радянської

влади на теренах Рівненщини сталінський тоталітарний режим залучив величезні ресурси та численний репресивно-каральний апарат.

Часто люди, не виявляючи особливого бажання бути прибораним радянської влади, були змушені на неї працювати. З іншого боку, те саме відбувалося і з націоналістичним підпіллям, які для поповнення власних кадрів та протидії радянській політиці інколи вдавались до примусової мобілізації до лав УПА. Свідчення тогочасних жителів Рівненської області говорять про те, що за потреби місцевих жителів примушували вступати до військових формувань УПА або бути їхніми зв'язковими. Так, жителька с. Тучин, Джум Тетяна Харитонівна, 1926 р.н., передавала таємні записки між повстанцями під страхом смерті. Коли вона відмовилась продовжувати цю справу, один з ватажків у селі пригрозив їй розправою над її сім'єю. Врятуватися вона змогла таким чином, що за неї заступився односельчанин, який теж був близьким до того ватажка. Так її співпраця з УПА припинилася [40].

Для тогочасного радянського уряду масовий народний рух на Рівненщині та Західній Україні становив неабияку небезпеку. Спротив нацистській окупації, а пізніше і більшовицькій, вилився в добре організоване об'єднання у формі УПА. Для компрометації підпілля і залякування місцевого населення у травні 1944 року М. Хрущов просить у Й. Сталіна дозвіл на проведення відкритих судових процесів у м. Рівне над «бандою українсько-німецьких націоналістів». Він вважав, що таке дійство ще раз підтвердить, що представники українського визвольного руху являються «вірними слугами німецьких окупантів і найлютішими ворогами українського народу» [31, с. 63].

Такі процеси практикувалися на Рівненщині партійно-радянським активом з літа 1944 року. Суди проходили без будь-яких узаконених на те актів, шляхом свавілля. Ознаки законності були лише для проформи і полягали в тому, що на засіданні були присутні суддя, прокурор, інколи навіть адвокат. Та, нажаль, це не мало ніякого сенсу, адже рішення були прийняті наперед, а сам процес нагадував спектакль. 15 листопада 1944 року М. Хрущов, побувавши перед тим у Львові та Рівному, знову звертається до Й. Сталіна із пропозицією: «Вважаю необхідним ввести військово-польові суди при військах НКВС. Для

заякування бандитів за вирокami цих військово-польових судів засуджених до знищення не розстрілювати, а вішати. Суди необхідно проводити відкрито, з залученням місцевого населення. Результати судів у пресі не висвітлювати. Виконання вироків військово-польових судів здійснювати привселюдно у селах...» [28, с. 12].

Ідея М. Хрущова про привселюдне виконання вироків над учасниками ОУН і УПА була втілена у життя. Дуже швидко шибениці з повішеними з'явилися практично у всіх районних центрах Рівненської області, а також у самому Рівному [28, с. 13]. «Большевицька держава – це чортківський млин, що меле людей. Як не сьогодні, то завтра, як не завтра, то післязавтра на кожного мусить прийти черга загибелі» [37, с. 81]. Місцеве населення перестало бачити хоч якусь відмінність між окупантом німецьким та окупантом радянським.

Найбільш підступним методом, який широко практикувався радянськими спецслужбами у боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу, було створення та використання так званих груп спеціального призначення НКВС-МДБ, інша назва – спеціальні агентурно-бойові групи, що діяли під виглядом національних формувань – окремих загонів УПА, а потім боївок СБ ОУН (служби безпеки ОУН) – протягом 1944–1953 років [50, с. 171]. Боївки ОУН діяли в кожному районі ще до створення УПА. Саме за їх рахунок і почався процес поповнення відділів повстанської армії, зведення їх у спеціальні бойові одиниці [87, с. 6].

Такі спецгрупи, як правило, створювались із числа колишніх учасників ОУН і УПА, які показали себе в збройній боротьбі та досконало знали тактику і поведінку в підпіллі, методи допитів в СБ. Це давало можливість спецгрупам під час виконання завдань видавати себе за один із керівних центрів повстанців і діяти від його імені. До її складу входило від 3 до 50 чоловік. Ці спеціальні групи використовували перевірку оперативних даних стосовно осіб, причетних до оунівського підпілля, їх захоплення, отримання свідчень від заарештованих керівників ОУН чи УПА шляхом допиту їх від імені СБ, боївки або керівних центрів ОУН, переконання нестійких членів ОУН і схилення їх до явки з повинною, а також розкриття окремих епізодів боротьби [94, с. 10–11].

Завданнями «переодягнених енкаведистів» були: проведення широкої агентурної роботи по виявленню провідників ОУН та УПА, їх фізичному знищенню; проникнення у структури центрального проводу ОУН, включно із закордоном, з метою дезорганізації політичної лінії; організація політичних провокацій та вбивств мирного населення від імені повстанців з метою широкої компрометації національно-визвольної боротьби українського народу, нацькування різних верств українського населення одна на одну; протиставлення Західної та Східної України з метою послаблення спротиву сталінському режимові [50, с. 172]. Вони провокували місцеве населення, намагаючись виявити підпільні зв'язки, криївки, ліквідувати окремих підпільників.

Що стосується Рівненської області, то у кожному районі протягом 1944 року було створено кілька таких спецгруп, які діяли «під маркою бандитів». Загалом їх було 49 із чисельністю 831 чоловік особового складу. Крім того, діяло 30 винищувальних батальйонів (2930 бійців), 118 груп сприяння міліції, 110 груп самооборони [27, с. 50]. На середину 1945 року створення спецгруп було припинено, тому що над ними почали втрачати контроль. Діяльність груп дозволялася лише в обласних управліннях МДБ. Станом на 20 лютого 1950 року їх залишилось 19 загальною чисельністю 130 осіб [28, с. 15]. Жертвами провокативної політики репресивного апарату, що функціонував під виглядом націоналістичних формувань, було переважно мирне населення. Складна ситуація, що й так була на Рівненщині, загострилася ще більше.

Відомою складовою частиною сталінських репресій у післявоєнний період були масові примусові виселення українського народу. В. Рясний у квітні 1944 року розповсюдив серед начальників районних відділів НКВС та НКДБ «Інструкцію-вказівку про порядок проведення виселення сімей активних учасників ОУН та УПА». Жорна репресій особливо не розбиралися хто є хто: «вивезти могли кожного, на кого впав донос, що він справжній контрреволюціонер, буржуй, націоналіст, фашист, шпигун, експлуататор трудящих, коротко кажучи, ворог народу. Тисячі між вивезеними було таких,

які ні самі, ні про яких знайомі не могли сказати, чому їх заслали в дикі степи Казахстану, в льодові простори Півночі чи в оселі Сибіру» [37, с. 446].

Вивозили всіх, хто підтримував антирадянський рух на території області. Статистичні дані по Рівненській області є такими: з 7 травня по 26 листопада 1944 року було виселено 1154 сім'ї (3212 осіб) до Красноярського краю, Іркутської області, Печерлісу [27, с. 54]. У таємній Довідці про кількість виселеного контингенту з території Рівненської області знаходимо такі дані: за три роки (1944–1946 рр.) було виселено 2991 сім'я у складі 7345 чоловік [15, с. 545–546].

Найбільш масштабною спланованою радянською каральною акцією проти місцевого населення була примусова депортація населення під назвою операція «Захід». У місті Рівне та ще у 5 інших західноукраїнських містах 1947 року були створені збірні пункти. Органи МДБ направляли туди сім'ї «націоналістів», які пізніше відправлялися у спеціальні поселення. Так, у жовтні 1947 року з Рівненської області було вивезено 3767 сімей у кількості 11 347 чоловік [50, с. 284]. Попередньо було прийнято постанову виконкому обласної ради і бюро обкому КП(б)У «Про порядок використання земель та майна залишених після виселення сімей націоналістів і бандитів» [15, с. 541–544].

Рада міністрів УРСР і ЦК КП(б)У зазначили 13 пунктів у Постанові № ПБ–148/14 е від 15 жовтня 1947 року про поводження з майном, прибудовами, сільськогосподарськими машинами та інвентарем, худобою, продуктами та предметами домашнього вжитку. Але «радянська законність» у цьому питанні теж була іншою: «Забравши з хати арештованого, НКВД запечатувало всі, окрім одної, кімнати. До цих кімнат супроводжувалися енкаведисти з сім'ями. Все це вважали своєю незаперечною власністю...» [37, с. 442].

За узагальненими даними начальника Державного архіву МВС України Н. Платонової, з території Рівненської області за період з 1944–1952 років примусово вислано у віддалені регіони СРСР 33 тис. 975 членів сімей учасників українського національно-визвольного руху [65, с. 114–115].

Крім того, на початку квітня 1947 року посаду першого секретаря ЦК КП(б)У, замість М. Хрущова, займає Лазарь Каганович, відомий у історії як «борець з українським націоналізмом». До грудня 1947 року він продовжував традиційну для більшовиків політику репресій проти української інтелігенції, провів широку чистку серед українських національних кадрів. Брав активну участь у ліквідації націоналістичного підпілля та особисто керував боротьбою проти частин УПА.

Заходи МДБ УРСР передбачали остаточну ліквідацію українського націоналізму в зимово-весняний період 1947 року під час масштабних чекістсько-військових заходів (операція «Велика Блокада»). Згідно даних МДБ у Рівненській області залишалось 9 районних проводів ОУН, які, по суті, керують всією диверсійно-терористичною діяльністю решти націоналістичних угруповань. Для їх ліквідації у Рівненському МДБ та у інших західних областях організовуються спеціальні оперативні групи. Для виконання поставлених завдань дається термін – 2 місяці. Крім того, в області на обліку рахується «35 бандгруп із чисельністю 221 особа» [31, с. 563].

У результаті масових виселень селяни стали менше допомагати українським підпільникам, відмовлялися надавати розвідувальну інформацію, матеріальну допомогу. Більшовицька влада, з свого боку, намагалася повернути на свій бік населення області, використовуючи різноманітні спроби впливу на різні групи населення.

Протягом 1948 року партійні організації Рівненської області, виконуючи постанову Політбюро ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 року, проводили широку масово-політичну кампанію серед населення. До цього процесу у райони Рівненської області були відряджені 3000 представників партійного активу, залучено 10 тис. 385 агітаторів. Обласна друкарня зосередила своє видавництво на гаслах, макетах, стінгазетах відповідного змісту, які випускали десятками тисяч примірників [27, с. 57]. Результат проведених робіт був таким, що лише впродовж липня 1949 року в області було створено 14 нових колгоспів, приблизно по 35 господарств у складі кожного. Станом на 1 серпня 1949 року на Рівненщині вже нараховувалось 767 колективних сільськогосподарських

одиниць. У колгоспи було об'єднано 72 тис. 620 селянських дворів. Поступово радянська держава взяла під повний контроль сільськогосподарське виробництво у області [27, с. 57].

Варто зазначити, що карально-репресивні органи протягом 1948–1949 років посилили свій тиск на місцеве населення. Діяльність раніше згадуваних спеціальних агентурно-бойових груп стала предметом розслідування прокурора військ МВС Українського округу полковника Кошарського. Він повідомляв вище партійне керівництво про те, що агенти-бойовики Рівненського УМДБ «допускають грубе порушення радянської законності», а їхня «діяльність носить яскраво виражений бандитський характер і була відома місцевому населенню» [27, с. 59–60]. Факти порушення законності з боку спецгруп були засуджені у постанові політбюро ЦК КП(б)У від 22 лютого 1949 року. Діяльність агентів-бойовиків було перевірено, чимало з них виключено з апарату МДБ, решту реорганізовано і відібрано 150 найбільш надійних і дисциплінованих. Через існування такої великої кількості «московських агентів» і їх свавільному поведженні не можливо достеменно сказати скільки саме злочинів вони вчинили, приписавши їх ОУН та УПА.

Українські підпільники 1949 року зустріли також опір з боку груп охорони громадського порядку (ГОГП), які діяли у населених пунктах Рівненської області. Органи влади навмисне залучали до складу таких груп місцеве населення. Учасники ГОГП добре знали місцевість, родинні зв'язки підпільників. Вони ставали «таємними освідомлювачами» органів держбезпеки. Протягом першого півріччя відомо про 44 сутички між підпільниками та групами ОГП. Українці з тих самих сіл мусили стріляти один в одного, перебуваючи, хто добровільно, а хто й примусово, по різні сторони барикад. За шість місяців 1949 року бійці ГОГП знищили 22 підпільника, затримали 21 жителя, що допомагали учасникам національно-визвольної боротьби, 388 осіб, що втекли з вислання, а також 53-ох «розкрадачів колгоспного зерна» [27, с. 65].

Неодноразово ЦК КП(б) України ставила різним репресивно-каральним органам терміни по ліквідації українського національно-визвольного руху. Але,

проаналізувавши ситуацію з 1943 по 1953 роки, стає видно, що більшовицьким керівникам так і не вдалося ліквідувати діяльність українських націоналістів до кінця. З'являлися все нові й нові підпільні організації, антирадянський спротив українських патріотів і надалі визначався комуністичною владою як бандитизм.

1953 рік комуністична влада УРСР визначила для себе як остаточний у ліквідації українського національно-визвольного руху. З цією метою бюро ЦК КП(б)У 17 січня видає Постанову про заходи щодо остаточної ліквідації націоналістичного підпілля у Західній Україні. Згідно постанови потрібно було допомогти місцевим партійним і радянським органам ліквідувати залишки підпілля, перевіривши які міри приймають ці місцеві органи для знищення оунівців [31, с. 858].

Після смерті Сталіна між різними угрупованнями розпочалася боротьба за владу, відбулися певні спроби пом'якшити режим, щоб використати це в своїх цілях. Бюро ЦК КП(б)У навіть заявило, що у західних областях України є факти грубого викривлення ленінсько-сталінської національної політики. Окремі працівники допускають свавілля і беззаконня у відношенні до місцевого населення і багаторічна боротьба з націоналістичним підпіллям так і не призвела до його повної ліквідації. У зв'язку з цим Л. Мельникова знімають з посади першого секретаря ЦК КП(б)У як такого, що не забезпечив керівництво [31, с. 863–865]. Таким чином знову прибрали виконавців, а кремлівські організатори вчергове залишились не покарані.

На початку 1950-х рр., після численних кампаній по боротьбі з ОУН та УПА, через величезні втрати та знищення керівників підпілля, арешти та депортації місцевого населення – український визвольний рух на Рівненщині, як і в західноукраїнському регіоні, загалом йде на спад. Хоча активна фаза антикомуністичного Руху Опору припинилася, але окремі антирадянські виступи все ж продовжувались та переросли в інше русло – дисидентський рух. На кінець 1953 року в окремих документах ЦК КПУ(б)У знову йдеться про боротьбу з українським націоналістичним підпіллям в західних областях. Про становище у Рівненській області в постанові № П-11/3 від 31 грудня 1953 року згадується неодноразово [31, с. 865–871]. Постанова зобов'язувала забезпечити

ліквідацію українського підпілля в найближчий час, а міністру внутрішніх справ УРСР товаришу Строкачу – вжити необхідних заходів щодо усунення всіх недоліків і про наслідки доповісти.

Крім того, МДБ УРСР визнавало, що на території західних областей на завершення 1953 року таки ще існують українські повстанські угруповання, хоча вони є невеликі – «розрізнені банди, що діють поодинокі». Так, у Рівненській області їх було зафіксовано 6 [31, с. 873].

УПА надавала надзвичайно важливу психологічну підтримку пригніченому українському населенню. Вона показала, що ще є альтернатива, хоч і відчайдушна, підпорядкуванню тоталітарному режиму. А пам'ять про цю збройну боротьбу у майбутньому стане головним компонентом національної самосвідомості західноукраїнського громадянина [44, с. 347].

Сформована сталінським режимом низка спеціальних відомств у боротьбі з внутрішніми ворогами комуністичного народу утворила цілий механізм, дії якого спрямовувалися на ліквідацію підпільників ОУН та бійців УПА, позбавлення їх підтримки серед населення. Репресивно-каральна система застосовувала найрізноманітніші засоби та методи боротьби проти українського національно-визвольного руху.

Отже, посилений тиск на місцеве населення, спричинений високими вимогами хлібозаготівель, розкуркуленням селян, знищенням цілих хутірських поселень, примус до ведення колективних господарств послабили українських повстанців та їхню опору – селянство. Підступна діяльність груп охорони порядку та спеціальних агентурно-бойових груп, відкриті судові процеси та привселюдне виконання несправедливих вироків, репресії та примусові виселення, вчинені представниками НКВС, НКДБ, МВС, МДБ, СМЕРШу, ГОГП та партизанського руху призвели до насадження в суспільстві системи страху. Разом з тим, поставлені плани компартійною верхівкою по ліквідації ОУН та УПА постійно відтерміновувалися, що свідчить про масовий характер спротиву більшовицькій владі в регіоні.

РОЗДІЛ 4.

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З УКРАЇНСЬКИМ ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ НА РІВНЕНЩИНІ

4.1. Радянські спецслужби проти ОУН та УПА на території Рівненщини

Від початку свого існування ОУН вела активну боротьбу за звільнення українських земель, здійснюючи різноманітні акції. Більшовицька партія вбачала у цій організації свого головного опонента і реальну загрозу для радянської імперії. Програмні ж постанови ОУН зазначали, що «СРСР – це новітня форма московського імперіалізму, що доводить поневолені народи й країни до національного, культурного й економічного застою та руїн. Тільки усамостійнення поневолених Москвою народів Європи та Азії й свободна співпраця між ними доведуть до всебічного розвитку» [25]. Обидва окупаційні режими, німецький та радянський, створили важкі умови для втілення ідеї української державності.

На Третій Конференції ОУН, що відбувалася 17–23 лютого 1943 року, була сформована визвольна концепція організації і відкрито два фронти протидії німецьким та московським загарбникам. Саме з цього часу збройна боротьба проти окупантів на Волині, і в тому числі на Рівненщині, набуває організованого характеру. Широкі маси стали залучатися до боротьби проти поневолювачів, долучаються і представники інших національностей. У 1943 році у Рівненській області діяли чеські загони УПА, так загін Шавуридо налічував до 150 осіб [95, с. 60].

У травні 1943 року загони ОУН на чолі із С. Бандерою (ОУН(б)) почали офіційно іменуватися «Українською повстанською армією». Ряди УПА поповнювалися за рахунок добровольців з числа ідейних націоналістів, перебіжчиків із допоміжної поліції, дезертирів з Червоної армії. У тому ж 1943 році українська поліція з власною зброєю стала на бік повстанської армії.

Своїм головним завданням УПА визначала підготовку потужного повстання, яке мало розпочатися в сприятливий для того часу момент, коли СРСР і Німеччина виснажать один одного в кровопролитній війні, а потім –

створення самостійної єдиної української держави, яка мала включати в себе всі етнічні українські землі. «Воля народам і людині» – основне гасло, під яким УПА вело свою боротьбу, спочатку проти гітлерівських загарбників, а згодом проти сталінського тоталітарного режиму.

Навесні 1944 року Крайовий Провід ОУН членам організації, бійцям УПА та місцевому населенню пояснює свої позиції: «ОУН і УПА не мають спілки ні з якими імперіалістичними державами. Нашими союзниками є тільки закріпачені народи, що разом з нами борються за своє визволення» [20, с. 19].

У період німецької окупації партизанські загони, спецзагони НКВС, СМЕРШ збирали та накопичували інформацію про настрої місцевого населення, розвідували у регіоні про діяльність українських націоналістів, їхні відносини з польським національним рухом. Важливими повідомленнями були ті, що висвітлювали ставлення волинян до комуністичної ідеології. Співробітники карально-репресивних органів постійно доповідали вищому партійному керівництву про ситуацію на Рівненщині через розвідувальні зведення УШПР, доповідні записки, рапорти. У них йшлося про те, що більшість населення Рівненщини підтримують ОУН у намірах створення незалежної української держави, значна частина стає до лав УПА [15].

Коли на початку 1944 року советські «визволителі» витіснили німців з Рівненської області, основні частини УПА залишилися у тилу радянських військ. В Україні створилася нова політична ситуація. «По п'ятах Червоної армії сунуло нове лихо для українців: комісари, енкаведисти, терор, вішання – всі атрибути системи, яка виросла на духовних, чи радше бездушних, принципах Маркса та Івана Грозного» [33, с. 274].

Представники радянської влади не приховували того факту, що кількість учасників ОУН в Рівненській області стрімко зростає. На думку В. Бегми це відбувалося за рахунок нестійкої частини населення, в основному молоді, яка зі зброєю переходить до націоналістів [95, с. 150].

Неодноразово керівники УРСР направляли звернення до населення окупованих, а пізніше звільнених районів України, про боротьбу з українськими націоналістами, звертаючись до них «дорогі товариші робітники,

селяни, інтелігенти!» Ми звертаємось до вас, синів і дочок українського народу, які потрапили до цих так званих «УПА» та «УНРА» - схаменіться! ... Хіба ви не бачите, що вас обдурили ваші ватажки, гітлерівські прихвосні – бандери, мельники, рубани, бульби... Ваші ватажки примушують вас нападати на поодиноких партизанів..., на польське населення..., примушують убивати беззахисних мирних українських людей тільки за те, що ці люди чекали приходу Червоної Армії, яка визволила їх з німецької неволі, чекали приходу радянської влади, яка дала їм волю, щастя, заможне життя» - йдеться у одному із звернень до підпільників [31, с. 27]. У повідомленні наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного, від 26 березня 1944 року, йдеться про те, що «багато учасників так званих «УПА», «УНРА» зрозуміли свої помилки і прийшли з повинною в органи Радянської влади», отримавши повне «прощення їх тяжкої помилки і їх минулої вини перед батьківщиною», але є й такі, що «продовжують зі зброєю в руках виступати проти свого народу» [31, с. 36] (УНРА – Українська народно-революційна армія).

Тому, у березні 1944 року М. Хрущов, займавши посаду секретаря ЦК КП(б)У, надсилає лист Й. Сталіну про становище в Рівненській та Волинській областях та пропозиції щодо боротьби з українськими націоналістами. На початку листа адресант розповідає про звільнені міста від німців, характеризує стан промисловості та вцілілих підприємств. А наступна частина стосується виключно «націоналістичних банд, які шляхом неприборканого терору впливають на населення» [95, с. 42–52].

Головна обіцянка радянської влади полягала у тому, щоб «помилувати всіх тих учасників визвольної боротьби, хто щиросердечно покається в своїх злочинах і буде чесно працювати» [21, с. 18]. Але під цими гаслами приховувалось головне завдання радянських обіцянок – посіяти розкол в повстанському середовищі та ув'язнити чи знищити всіх діячів ОУН та бійців УПА.

Нарком державної безпеки СРСР 1944 року Всеволод Меркулов та перший заступник наркома внутрішніх справ СРСР Сергій Круглов були зобов'язані відібрати із органів НКДБ та НКВС східних областей чекістських працівників,

які знали українську мову і які раніше працювали в Україні: для українського НКДБ – оперативних працівників 2000 чоловік, з них начальників районних відділів – 200 чол., для НКВД УРСР оперативних працівників – 790 чол., з них начальників відділів – 120 чол. Всіх залучених було направлено у західні області України. Окремим, 8 пунктом, було зазначено, що представники НКВС повинні були виселяти сім'ї активних учасників ОУН та УПА у віддалені місцевості СРСР [31, с. 54]. З цього часу виселення величезних мас людей, яких підозрювали навіть у співчутті до повстанців, фізичне винищення десятків тисяч вояків УПА і підпільників ОУН стало вже справою держави.

Командування внутрішніх військ НКВС Українського округу вважало, що для виконання вказаного розпорядження сил 16-ї і 24-ї бригад недостатньо. Тому на початку березня 1944 року у Рівненську область були скеровані додаткові військові угруповання, загальною чисельністю 37 тис. 208 солдатів, 22 танки Т-70. Крім того, для боротьби з діючими загонами УПА 13-а армія 1-ого Українського фронту виділила танкову роту у складі 8-ми танків і дві роти бронемашин (18 машин типу БА-64 і БА-10) [27, с. 46].

Судячи із залученої кількості представників карального апарату та їхніх поплічників, можна сказати, що УПА та підпілля ОУН викликали у партійного керівництва неабияку стурбованість. Діяти потрібно було швидко і чітко, щоб не допустити розширення націоналістичних банд, а головне – залучитись підтримкою місцевого населення, прикриваючи свої справжні справи обличчям «визволення братів», «кровними братніми зв'язками».

Леонід Мазурець влучно зазначив, що «на відміну від «золотого вересня» 1939 року зустріч більшовиків тепер обіцяла бути далеко не такою привітною» [36, с. 97]. Московське керівництво це передбачувало і тому готувалися контрзаходи. За даними Рівненського обкому КП(б)У загальна чисельність озброєних націоналістів на початок 1944 року сягала 10 тис. 600 вояків, а мобілізаційний резерв області налічував 90–100 тис. осіб [36, с. 97]. «Кремлівські «вожді» разом із київськими маріонетками вирішили позбавити УПА, що воювала з режимом, підтримки населення або придушити рух опору» [38, с. 474].

Влітку 1944 року секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма засвідчив, що через уповільнення просування частин Червоної армії на захід і утиснення лінії фронту на території Рівненської області, керівництво ОУН та УПА змушене було відмовитися від активних заходів боротьби проти більшовиків. Керівництво ОУН і УПА використали цей час для вишколення відділів УПА, зміцнення ділової сітки ОУН, зміни тактики боротьби. Всі заходи пропаганди були спрямовані на те, щоб не допустити повернення і утвердження радянської влади [27, с. 47].

У довідці, надісланій 5 січня 1945 року М. Хрущову, В. Бегма зазначає, що у період з 1 серпня 1944 року по 1 січня 1945 року органи НКВС, НКДБ та внутрішні війська НКВС проробили значну роботу по очищенню області від українсько-німецьких націоналістів: 4088 бандитів вбито, 3712 захоплено, 1069 з'явилися з повинною, а всього – 8859 чоловік. Трофеями також є зброя, склади з боєприпасами, продовольство, радіостанції, типографії і багато іншого майна [95, с. 497].

У іншому детальному звіті В. Бегма говорить про інші цифри: з лютого 1944 року по лютий 1945 року в Рівненській області вбито 15 тис. 306 бандитів, захоплено і заарештовано – 18066, захоплено «бандпосібників» – 1246, затримано 13136 дезертирів і тих, хто ухиляються від мобілізації, 6913 чоловік прийшло з повинною. У сумі – 54667 чоловік. Він вважав, що «основні сили ОУН та УПА розгромлено і ліквідовано джерела поповнення їх лав» [27, с. 51]. Хоча ця цифра є дуже сумнівною через те, що війська НКВС не розбиралися «кого вбивають і чию хату палять», вдаючись до найбрутальніших методів боротьби з українським підпіллям. Дії працівників карально-репресивного апарату були некеровані, викликали обурення в широких масах, а звідси – посилення спротиву.

У звіті про боротьбу проти ОУН і УПА за період з 5 по 15 листопада 1945 року зазначено, що на території діє 49 бандгруп і оунівських підпільних організацій. В них приймають участь 910 бандитів і бандитів-одинаків – 441. За зазначений період втрати банд ОУН і УПА складають 208 чол., з них 77

вбито, 123 затримано, 8 з'явилися з повинною. Знову створено 18 груп самозахисту в кількості 139 чоловік, 42 пошуково-рейдові групи [31, с. 348].

Протягом 1946 року у Рівненській області ведеться посилена політична робота, підвищення більшовицької пильності та бойової виучки у винищувальних батальйонах. І в результаті боротьби з бандитизмом за період з 1 січня по 25 травня 1946 року міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач у таємній довідці зазначає, що у Рівненській області МВС провело 4230 операцій і засад, вбито 817 бандитів, затримано 2388 чоловік, здалися з повинною 918, всього – 4123. Особових втрат по Рівненській області за вказаний період, порівнюючи з іншими західними областями, найменше – вбито 14 чоловік [31, с. 493–494]. Станом на листопад 1946 року за Рівненською областю числиться 66 націоналістичних банд і 560 бандитів. Про це сказано у місячному зведенні про боротьбу проти українського націоналістичного підпілля [31, с. 552].

Не маючи змоги придушити український визвольний рух у відкритій боротьбі, радянський уряд вирішив вдарити в найбільшче місце повстанців – їхні сім'ї та родини. Масові виселення родин українських націоналістів до віддалених куточків радянської імперії восени 1947 року значно вплинули на матеріальне становище підпільників. Більш того, втратилась моральна підтримка цих людей. Тривала нерівна боротьба, патріоти гинули тисячами, все більше жертв ставало серед мирного населення.

1946–1948 роки стали найважчими для підпільників через низку випробувань, які приготував Радянський Союз, залишившись сам на сам із імперською величезною мілітарною потугою [22, с. 12]. Це був час масового героїзму стрільців, старшин УПА, підпільників ОУН, які провадили впертий спротив переважаючим силам окупантів. Повстанці надіялись, що їхня боротьба знайде відгук і розуміння у інших західних країнах, серед східного населення УРСР, викличе національні революції в радянських соціалістичних республіках, але їхні сподівання не справдились [23, с. 8].

Перешкодою для українського підпілля ставали колгоспи, що діяли на території Рівненщини у 1947–1948 роках. Після вступу до колгоспу селяни практично не мали надлишків продуктів харчування, якими могли б поділитися

з повстанцями. Радянська пропаганда, у свою чергу, постійно наголошувала на тому, що представники УПА є бандитами, які знущаються над українським населенням. Оунівське підпілля, відчуваючи свою економічну кризу, намагалося протидіяти колгоспній системі, влаштовували терористичні акти і диверсії. Селяни ж були змушені вступати у колгоспи задля того щоб вижити. А керівники ОУН наказували підлеглим вести боротьбу з колгоспним активом.

На території області у лютому 1949 року було виявлено документи від невідомого керівника ОУН («ХІ» - його криптонім), який називав «святим обов'язком» недопущення масового вступу населення у колгоспи. Йшлося про розширення кількості антиколгоспних листівок, залучення молоді до цього, фізичну розправу над тими, хто вступить у колгосп [27, с. 56]. Вважаємо, що такі жорсткі настрої та вказівки свідчили про те, що і самі підпільники були втомлені довгою боротьбою і втрата підтримки їх з боку населення приносила для них неабияке пригнічення. Через такі вчинки, селяни стали боятися не лише окупантів, а й декого з повстанців, остерігаючись отримати від них фізичне покарання через те, що вступлять у колгосп.

Для прикладу наведемо зміст однієї із антиколгоспних листівок ОУН: «Українські селяни! Краща смерть у боротьбі, як смерть з голоду! Колгоспи – голодна смерть українського села! Ні один до колгоспу! Всі на боротьбу проти колгоспів! Геть колгоспну неволю!» [17]

Найбільш «проблемними» районами, де підпілля продовжувало активно діяти, вважалися Деражненський, Гоцанський, Демидівський, Острожецький, Мізоцький і Тучинський [27, с. 65]. Націоналістичне підпілля не втрачає часу і постійно надсилає до українців звернення та застереження щодо провокацій з боку каральних органів. Інформаційні звіти регіонального проводу ОУН широко розкривають події, які відбувалися, повідомляють яким чином народ бореться із окупантами, як діє ворожа пропаганда, поліційні органи, про методи затягування в колгоспи, ситуацію щодо комсомолу і, звичайно ж, повідомляють про тих, хто героїчно впали на полі бою.

У 1949 році має місце звернення націоналістичного підпілля до українців, щоб ті не піддавалися на провокації, спрямовані на розпалювання ворожнечі

між вихідцями зі східних та західних областей України: «Ділити нас, сіяти роздор між нами – це стара практика всіх поневолювачів наших. Не відстають в цьому і російсько-більшовицькі гнобителі. Горлаючи про «возз'єднання» всіх українських земель, в той час вони роблять усе, щоб поділити, порізнити українців західних і східних областей України... Непохитна і всебічна єдність всього українського народу в боротьбі проти російсько-більшевицьких загарбників – ось ключ сьогоднішнього дня» [31, с. 761].

Протягом 1944–1945 рр. відбувалися великі бої, в ході яких загинуло багато підпільників. Масова боротьба була припинена, повстанці проводили акції невеликими групами та боївками аби уберегтися від серйозних втрат під час облав і переслідувань НКВС. Сили залишалися нерівними. А щоб мати змогу продовжувати боротьбу вояки УПА почали переходити у підпільну мережу ОУН. Національно-визвольна війна перейшла у стадію дрібних сутичок, засідок та раптових нападів. Варто зазначити, що підпілля показало себе у цій справі якнайкраще [71, с. 323].

Протягом 1945–1946 років членами Проводу ОУН були розроблені загальні плани подальшої діяльності, розраховані на тривалий період для досягнення поставлених цілей. Історик Д. Веденєєв, а за ним і деякі інші дослідники, називає їх «вузловими тактичними схемами підпілля» [71, с. 320]. 5 березня 1950 року головнокомандувач УПА Р. Шухевич загинув у бою з частинами НКВС в с. Білогорща біля Львова. Тоді у травні 1950 року відбулась важлива нарада членів Проводу, на якій було обрано нового голову – Василя Кука і було затверджено часткову зміну програми ОУН на такі стратегії як: «Дажбог», «Орлик» і «Олег». Цілями цих програм було: зберегти, вишколити та поповнити молоддю підпільні кадри ОУН; поширити діяльність підпілля на Наддніпрянщину [71, с. 320].

Основи організаційної діяльності націоналістичного підпілля серед молоді у післявоєнні роки визначала програма під назвою «Олег» (організація легальної мережі молоді). Вона реалізовувалася паралельно із двома іншими: «Орлик» (поширення ідей і впливу ОУН на Схід України) та «Дажбог» (збереження кадрів ОУН) [70, с. 94]. Варто зауважити, що жодна стратегія не

показала того кінцевого результату, на який очікували підпільники. Лише програма «Олег» принесла стратегічний результат на багато років вперед: значна частина західноукраїнської молоді знала правду про діяльність ОУН, усвідомлювала, за що ведеться боротьба. А це в подальшому вплинуло на їхнє виховання, формування поглядів в майбутньому житті та продовження боротьби з радянською системою у 1960–1980-х рр.

Впродовж січня 1949 року на Рівненщині було ліквідовано 27 бойових груп і підпільних організацій ОУН, вбито і захоплено у полон 460 учасників [24, с. 10]. Та попри різні каральні акції, які застосовувала більшовицька влада проти оунівського підпілля, боротьба українців за волю не припинялася. Лави ОУН і УПА поповнювалися новими членами, в основному молоддю. Націоналістичний рух поширювався на схід.

Заввідділом ЦК КП(б)У І. Голінним у «Довідці про стан боротьби з залишками бандоунівського підпілля у західних областях УРСР від 23 квітня 1952 року» зазначено, що у Рівненській області станом на 17 квітня 1952 р. налічується 84 озброєних «бандитів». У четвертому пункті довідки описані недоліки в роботі органів МДБ, через які у західних областях обстановка залишається напруженою [31, с. 839].

Довідка міністра держбезпеки УРСР М. Ковальчука про викриття підпільних молодіжних оунівських організацій від 23 квітня 1952 року свідчить про те, що за час з 1 липня 1951 року по 20 квітня 1952 року органами МДБ УРСР в результаті проведених агентурних заходів у Рівненській області було виявлено і ліквідовано всього одну бандгрупу в кількості трьох чоловік. Всього по західним областям їх було ліквідовано за цей час 42 [31, с. 850].

Ймовірно цією молодіжною організацією була «Вільні козаки», яку у 1951 році карально-репресивні органи виявили на території Острозького району. Її керівником був комсомолец Віталій Пантюшко. Учасники цієї організації протягом 1948–1949 років роззброїли дві групи охорони громадського порядку у селах Сіянци і Тесів, захопили їхню зброю. Здійснили збройний напад на секретаря сільради, викрали друкарську машинку з метою подальшого виготовлення листівок антирадянського змісту [27, с. 67].

У післявоєнний період учасниками українського визвольного руху ставали й зовсім юні люди – учнівська і студентська молодь. Українські націоналістичні молодіжні організації набули значного поширення в цей період. І. Патриляк зазначає, що основу українського націоналістичного підпілля на Волині складає саме молодь [86, с.263], а І. Марчук, проводячи вікові дослідження, більш точно вказує на чоловіків віком 18–28 років [80, с. 39]. Дослідниця Руслана Давидюк зазначає, що на Рівненщині, ще у 1944 році, діяла молодіжна група «Юнаки». До 1946 року ця організація підпорядковувалась районному провуду ОУН. Активно займалася налагодженням зв'язків із населенням, підготовкою опору радянській владі. Молодь організувала зібрання медикаментів, зброї, патронів, проведення агітації, поширення листівок. Молодіжна організація у місті Рівному підтримувала зв'язки з іншими молодіжними групами, до складу яких входили учні середньої школи та студенти вищих навчальних закладів. Молоді люди, що належали до кращих представників української інтелігенції краю, писали вірші, чудово малювали, співали, були спортсменами, об'єднані любов'ю до своєї Батьківщини. Молодіжна рівненська організація навіть випускала власний журнал під назвою «Зов крові», який друкували на машинці. Дане видання поширювали у школах Рівного, залишаючи під партами, у магазинах та інших громадських місцях. Пізніше поширення націоналістичних настроїв серед школярів містечок та сіл Рівненщини відбувалось через журнал «Зоря», листівок типу «Звернення до молоді», «Звернення до дітей», «Звернення до ястрибків», іншої антирадянської літератури [27, с. 468].

Подібні антирадянські групи школярів виникали у багатьох селах та містах Рівненської області: у 1948 р. було ув'язнено представників юнацьких організацій сіл Здовбиця, Дядьковичі, райцентру Гоща. За липень 1949 р. в області було ліквідовано три організації та заарештовано 13 їх учасників. Згодом був викритий молодіжний осередок чисельністю 5 осіб, який існував з початку 1948 р. у м. Дубно [70, с. 108–113]. Таким чином, у післявоєнний період значна частина молоді Рівненщини проводила антирадянську діяльність,

намагаючись протидіяти комуністичній пропаганді та допомогти націоналістичному підпіллю, за що була суворо покарана.

Секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов 13 липня 1949 року у листі Й. Сталіну зазначає, що за 1944–1946 роки було засуджено 408 підлітків через їхню причетність до організації українсько-німецьких націоналістів чи за допомогу для підпільників. В тому числі була 161 людина віком від 16 до 19 років, які були вихідцями із родин селян-бідняків або середняків, із західних областей України. Ці підлітки перебували у трудових колоніях від 2 до 4 років і більше, «з перших днів були залучені до корисної праці, загальноосвітньому і виробничому навчанню» [31, с. 721]. Звернення містить прохання звільнити з ув'язнення засуджених, як таких, що вже перевиховались.

Більшість засудженого юнацтва отримували терміни ув'язнення від 5 до 10 років позбавлення волі. Стаття 54 Кримінального кодексу УРСР передбачала відповідальність за «контрреволюційну діяльність», «зраду батьківщини». Введена до Кримінального Кодексу УРСР ще у 1927 р. стаття 54–I-«а» передбачала ознаки таких злочинів як – зрада Батьківщині, за що передбачався розстріл або позбавлення волі на строк 10 років з конфіскацією всього майна.

Протягом 1949 року українським повстанцям було завдано кілька серйозних ударів: у бою із спецгрупою МДБ (8 лютого 1949 року в с. Пітушків, Млинівський район, Рівненська область) загинув керівник проводу ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) Микола Козак (псевдо: «Богдан», «Вівчар», «Смок», «Кучма», «Лука» та ін.), виявлена і знищена друкарня проводу ОУН на ПЗУЗ імені Кліма Савура. Вилучено шрифти, обладнання, 90 тис. сторінок антирадянської літератури і листівок та 6,5 тис. примірників брошури «За самостійну Українську соборну державу» [24, с.10]. Ідеологічному осередку ОУН в регіоні було нанесено непоправний удар, адже ця друкарня була основним публіцистичним засобом волинського підпілля. У червні 1949 року емдебістам вдалось захопити документи, що свідчили про створення підпіллям організацій серед учнівської та студентської молоді. Серед викладачів, учнів та студентів Рівного та області прокотилася хвиля нових арештів [27, с. 61–63].

За даними, вказаними у «Реабілітовані історією», з 1944 року по 1952 рік у західних областях України заарештовано понад 134 тис. осіб, вбито понад 153 тис., вислано з рідних місць понад 203 тис. осіб. У свою чергу, українське підпілля вчинило 14,5 тис. диверсій і терористичних акцій, в яких загинули не менше як 30 тис. представників комуністичного режиму, військовослужбовців, місцевих жителів. У Рівненській області за 1944 – першу половину 1947 року вбито вояків УПА і членів ОУН 22082, затримано 46187. Втрати радянсько-партійного активу й працівників МВС і МДБ – 3217 чол. [28, с. 11].

Практичним втіленням вислову Романа Шухевича: «Українці мусять безкомпромісно боротися... Свободи ніхто не подарує» [31, с. 44] була діяльність сотні УПА під командуванням Степана Трофимчука (псевдонім – «Недоля»), що діяла в Тучинському районі Рівненської області. Інформацію про нього можна знайти в узагальнюючій таблиці про вояків УПА, які діяли на території Рівненської (78 осіб), Волинської (16 осіб), Тернопільської (6 осіб) областей [29, с. 85].

Курінний «Недоля» був активним учасником українського національно-визвольного руху. Справжнє ім'я українського повстанця було Степан Климентійович Трофимчук. Він народився 1909 року у с. Тучин Рівненської області [81, с. 23]. У юнацькі роки був активним учасником місцевого осередку «Просвіти» та «Пласту». Його світогляд формувався під впливом традиційної для українського селянства поваги до землі. В розпал Другої світової війни він вирішує влитися у лави легіону ДУН «Роланд» (підрозділи ОУН у документах мали назви ДУН – Дружини українських націоналістів), що був створений 25 лютого 1941 року за вказівкою керівника німецької розвідки В. Канаріса [88]. Але вже у серпні 1941 року «Роланд» розформовують і Степан Трофимчук повертається на Рівненщину, іменуючи себе як ідейного симпатика побудови самостійної Української держави [81, с. 20]. У рідному селі Тучин Степан відновлює зв'язки з членами ОУН. У той час там діяв чисельний місцевий осередок, проходили регулярні збори членів організації. З протокола допиту Степана Трофимчука від 28 червня 1944 р. стає відомо активних членів

організації, серед них: Прокіп Поліщук, Андрій Пашковець, Микита Лаворик та Дем'ян Легора [81, с. 22].

На зламі 1942–1943 років провід ОУН змінює тактику боротьби з німецькими окупантами і налаштований далі вести так звану «партизанську війну», що було остаточно підтверджено у лютому 1943 року після Третьої конференції ОУН. За п'ять осінньо-зимових місяців в 1942–1943 рр. було сформовано зародок майбутньої підпільної армії, створено окремі штаби та вишкільні осередки [74 с. 88].

На той час С. Трофимчук був комендантом поліції Гощанського району. Отримавши наказ від місцевого керівництва ОУН залишити службу й зі зброєю йти у ліс, він вмовляє ще 7 осіб і виконує наказ, чекає сигналу початку боротьби за Самостійну Україну.

У березні 1943 року його було призначено сотенним Тучинського району та присвоєно псевдо «Недоля». З цього часу починаються різні заходи зі створення повстанських боївок, організовані Трофимчуком. А пізніше вони стануть основою для розгортання на їхній базі сотні УПА. Ці загони швидко поповнились добровольцями, адже Тучин та навколишні поселення відрізнялись своїм патріотизмом [81, с. 23].

Одним із таких добровольців був Лаворик Яків Васильович, 1923 р.н. Він також народився і проживав у с. Тучин Рівненської області. Походив із родини середнього статку. Батько, Лаворик Василь Іванович, 1897 р. н., мав освіту 3 класи. Він був писемним, багато читав, випишував журнали. Мати, Лаворик Євдокія Тимофіївна, 1900 р. н., у школі не навчалась, тому грамоти не знала. Вона працювала по господарству. Мав Яків Лаворик ще молодшу сестру – Лаворик Любов Василівну, 1928 р. н.

Яків Васильович з 1930 по 1936 роки навчався у Тучинській школі, з 1936 по 1939 роки вступив у професійно-технічну школу, де навчався на слюсаря у Хмелевського Адама. Цю інформацію дізнаємось із анкети арештованого, що датована 11 березням 1944 року [7].

До 1941 року Яків навчався у неповній середній школі с. Тучин. Та коли Рівненська область опинилася у німецькій окупації, школу закривають і він

допомагає батькам по господарству. За час окупації, тобто до 1943 року встигає закінчити семимісячні курси бухгалтерів у Рівному. А з червня 1943 року життєві сторінки Якова Лаворика пов'язуються з діяльністю в УПА.

У червні 1943 року до Якова Лаворика прийшов односельчанин, Пашковець Микола Андрійович, і запросив до себе на квартиру. Також там перебував батько Миколи, Пашковець Андрій, обласний керівник ОУН і чоловік, якого називали «Матрос». Саме від «Матроса» Яків отримав пропозицію вступити в УПА і піти з ними у ліс. Яків одразу дав на це свою згоду і «Матрос» присвоїв йому псевдо «Заруба» [7, арк. 11–14].

Вважаємо за доцільне пояснити, хто такий був «Матрос». Такий псевдонім був у підпільника Затовканюка Федора (інші псевдо «Микита», «Мирон»). Він був референтом СБ Луцького окружного проводу ОУН. Маємо припущення, що «Матрос», шукаючи кадри для референтури ОУН, залучив Якова Лаворика до цієї справи саме через рекомендації сім'ї Пашковець. Сестра Якова, Любов Лаворик, згадувала: «у селі Тучин Лавориків поважали, Яків мав хорошу освіту і був розумним молодим чоловіком, мав ораторський хист» [39]. Згодом Яків став референтом УПА, займався ідеологічним вихованням серед бійців та місцевого населення, як зазначали слідчі – проводив «контрреволюційну агітацію у душі українського націоналізму». Він мобілізував інших учасників, шукав коней та підводи для перевезення поранених повстанців. Залучав місцеве населення до допомоги харчами, продовольством, ліками та іншими необхідними засобами [7, арк. 18].

Охороняти «бандерівський» госпіталь Якову Лаворику завадила хвороба серця. Він був змушений залишити свої обов'язки в УПА і лікуватися протягом двох місяців у госпіталі с. Милятин Рівненської області. Згодом, на допитах Яків розповів про керівництво госпіталю: начальник – «Галка», приблизно 30-річного віку, середнього зросту, брюнетка; лікар «Михаль», 36-річний високий єврей; санітарка «Надя», яка була шатенкою десь із Полтавської області; командир загону по охороні госпіталю – «Хмара», уродженець Рівненської області [7, арк. 16]. Зазначена Яковом інформація, носила доволі нечіткий

характер і не могла зашкодити цим людям, але вона дає цікаві відомості про медперсонал госпіталю (вік, походження, національність, кваліфікацію тощо).

У протоколі допиту від 12 квітня 1944 року зазначено, що коли Червона армія звільнила Рівненську область, Яків Лаворик перебував у рідному селі Тучин. А після того, як Тучинський район було розкабальо від німців він одразу пішов до військкомату, зареєструвався і очікував призову. Та першим викликав Якова завідувач районного відділу освіти і запропонував роботу завідувача школи. Він пропрацював вчителем недовго, так як 20 лютого 1944 р. начальник відділу по боротьбі з бандитизмом УНКВС Рівненської області, майор держбезпеки Антюфєєв видав постанову на арешт Якова «за активну антирадянську діяльність» [7, арк. 7–9].

Поки тривало слідство, Якова утримували під вартою. 27 березня 1944 року батько відвідав сина у в'язниці № 1 м. Рівне і приніс йому невелику передачу: хліб, літру молока, 8 яєць та синівський піджак. Лаворика Василя Івановича одразу допитали. Причиною того послугувала перевірка тих продуктів та речей, які привіз батько для сина. Адже у піджаку була виявлена листівка антирадянського змісту – Універсал № 2 [7, вкладено у справу між арк. 30 та арк. 31]. У протоколі допиту від 27 березня 1944 року Василь Іванович сказав, що «про листівку не знав, видно вона залишилась у кишені мого сина ще з тих часів, як він перебував в УПА. Яків був пропагандистом і поширював цю листівку серед інших учасників. Іншого пояснення тут я не бачу» [7, арк. 21–22]. Очевидно батько припустився необачності і не перевіряв піджак сина перед тим як йому його віднести.

У протоколі допиту від 2 квітня 1944 року Яків Лаворик підтверджує те, що піджак та листівка належать йому. Універсал №2 поширювався ним серед учасників УПА, коли Яків був референтом у загоні «Хмара», що входив до куреня «Недолі». Крім того, Лаворик засвідчує, що поширював її і серед мирного населення: «Універсал №2 мною зберігалася з такою метою, щоб використовувати її як звернення українських націоналістів, для поширення серед населення заклику всього українського народу до повстанської діяльності за створення самостійної України в боротьбі з радянською владою» [7, арк. 21].

Вся вище зазначена діяльність повстанця «Заруби» була описана в обвинувальному акті від 8 квітня 1944 року і затверджена начальником УНКДБ Рівненської області підполковником Цветухіним. За час військової служби Ф. А. Цветухіна нагороджено орденами «Знак Пошани» (1943 рік), Червоного Прапора (1944 рік), Червоної Зірки (двічі у 1944 році). Він був українцем по національності, народився у Херсонській губернії. Його, як і багато інших партійців-номенклатурників, було направлено у західні області України з початком «другої радянзації». Повністю погоджуємось із висновком А. Жив'юка про те, що «радянські каральні органи у західноукраїнському регіоні, починаючи з 1944 року, зіткнулися з якісно новими ситуаціями та викликами. Ціну великих зусиль, докладених задля «великого перелому» в боротьбі за Західну Україну, яскраво увиразнює кількість нагород, отриманих начальниками УНКДБ» [66].

19 квітня 1944 року голова Військового Трибуналу військ НКВС (ВТ військ НКВС) Рівненської області майор юстиції тов. Гніденко оголосив такий вирок – «вища міра кримінального покарання – розстріл з конфіскацією всього майна. Вирок остаточний і оскарженню не підлягає [7, арк. 41]. Вирок було виконано 25 квітня 1944 року. Про його виконання свідчать підписи у акті воєнного прокурора військ НКВС по Рівненській області майора юстиції Араліна, начальника відділу «А» УНКДБ по Рівненській області молодшого лейтенанта держбезпеки Черепанова і коменданта УНКДБ капітана держбезпеки Климчука [7, арк. 43].

Справа Лаворика Якова Васильовича перейшла у категорію архівних і отримала № 2526. 27 липня 1990 року справу було переглянуто помічником прокурора Рівненської області Моргусом А. і підстав для реабілітації не виявлено. А через два роки, 18 грудня 1992 року, заступник прокурора Рівненської області Й. Гузік видав заключення, що у архівній справі № 2526 немає доказів особистої участі Якова Лаворика у насильницьких діях, сукупність доказів підтверджуючих обґрунтованість притягнення його до відповідальності відсутня [7, арк. 48]. Історії знадобилось 48 років для того,

щоб реабілітувати борця національно-визвольного руху за самостійну Українську державу.

Життя С. Трофимчука завершилося того ж року, що й Я. Лаворика. «Недоля» був захоплений у полон оперативною групою НКВС 16 червня 1944 року в с. Малятин Тучинського району. «Недоля» за станом здоров'я не міг брати участь у бойовій роботі і переховувався у криївці. Один із його найближчих соратників, бунчужний «Журливий», скористався цим і видав свого курінного для НКВС [35, с. 9]. Слідчі допити проводились спочатку у Рівному, а потім у Києві до кінця 1944 року. Присудили до страти через повішення. Показова страта членів ОУН та УПА, серед яких був і Трофимчук Степан («Недоля»), здійснена 4 січня 1945 на центральній площі Рівного (нині – площа Театральна).

Таких справ через «конвеєр» репресивно-каральних органів радянської влади пройшло надзвичайно велика кількість. Звинувачень зазнали не лише учасники підпільних націоналістичних угруповань, а й інші особи, на яких було зведено наклеп або хто «здавався» небезпечним для політичного режиму і був визначений як «ворог народу».

Сучасна наука та суспільство потребують визначити розміри політичного терору, осягнути його першоелемент та наслідки, проаналізувати найрізноманітніші вияви цього явища на кожному історичному етапі існування України [89, с. 272]. Дослідник-краєзнавець А. Жив'юк провів якісну та кількісну оцінку радянських та націоналістичних даних щодо втрат населення Рівненської області у 1944–1952 роках. Аналіз свідчить про те, що націоналістичні структури і радянські органи подають різні підсумки щодо втрат, та досліднику вдається зупинитися на цифрі 119 тис. 629 осіб. Якщо враховувати ще виселене польське та чеське населення, а також полеглих на фронті призовників за 1944–1945 рр. (без тих, хто помер чи був ув'язнений у тилу або став жертвою трудової мобілізації), то загальна чисельність втрат серед жителів Рівненщини складає 235 тис. 259 осіб (з них близько 53 тис. осіб складають неповоротні втрати) [65, с. 117].

Оцінюючи за даними показниками діяльність репресивно-каральної системи сталінського тоталітарного режиму у Рівненській області, ми повністю погоджуємось із висновком А. Жив'юка, що є всі підстави вважати її діяльність злочинною, яка призвела до соціальної, або ж іншими словами, гуманітарної катастрофи, яку пережив регіон у визначений період [63, с. 113].

Стає очевидним те, що на Рівненщині радянські спецслужби вели тотальну боротьбу проти представників ОУН та УПА. Рівненська область була проблемною у цьому питанні, велика кількість представників карального апарату були залучені до роботи, але остаточно подолати українських націоналістів так і не вдалося. Керівнику ЦК КП(б)У М. Хрущову постійно повідомлялося про становище у області, надавалася кількісна та якісна характеристика по знищенню українських «банд». Сталінський режим, відслідковуючи таку ситуацію, вдався до розправи не лише над представниками ОУН та УПА, а й над членами їхніх сімей та представниками з родин. Це змусило провід ОУН змінювати тактику, для цього були розроблені спеціальні стратегічні плани. На західноукраїнських землях боротьба підпільників проти тоталітарної системи тривала, на допомогу приходила молодь, організовуючись у нові молодіжні організації, які переймали здобутки попередників та вносили у боротьбу нові ідеї.

4.2. Свідчення жертв, масштаби та наслідки політичних репресій

Для остаточного придушення національно-визвольної боротьби на Рівненщині окупаційна радянська влада застосовувала найрізноманітніші тактичні заходи репресивного характеру. Одним з таких було виселення сімей членів УПА за межі України. Це була найбільш масова і найжорстокіша репресивно-депортаційна акція, що мала місце на теренах Західної України. Проте жителів Рівненської області виселяли не лише за збройну боротьбу, але й за інші «злодіяння».

Адміністративному видворенню підлягали й ті сім'ї, які не вступали до колгоспів, відмовлялися віддати останнього коня чи корову або власний сільськогосподарський інвентар під час проведення так званого розкуркулення. У «кращих» традиціях сталінізму примусові виселення досить часто супроводжувалися побиттями, знущанням над людською гідністю, жорстоким поводженням. Така поведінка представників репресивного апарату вже стала нормою у насадженні тоталітарного режиму та у боротьбі з тими, хто був «неблагонадійними елементами» в очах радянської влади.

У березні 1944 року НКВС СРСР видає розпорядження, у якому є чіткі вказівки: «Сім'ї, у складі яких є оунівці, що перебували на нелегальному становищі, а також сім'ї засуджених оунівців, взяти на облік і виселити до тилкових областей Союзу» [19, с. 18]. А вже 31 березня 1944 року НКВС СРСР видає директиву № 122 «Про виселення до віддалених районів Красноярського краю, областей: Іркутської, Омської, Новосибірської членів родин оунівців і активних повстанців, як арештованих, так і вбитих у сутичках» [16, с. 303].

Інший документ, опублікований Президією ВР СРСР 21 лютого 1948, сколихнув багатьох громадян, в тому числі і жителів західних регіонів. Це був указ «Про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбуття покарання у заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР». Ним вище партійне керівництво позбавило репресованих людей будь-якої надії повернутися до нормального (на скільки це можна було так його назвати) життя, адже передбачав таку їхню участь: «усіх, хто відбуває покарання у тюрмах і особливих таборах, ...учасників антирадянських організацій і груп, націоналістів..., що становлять небезпеку за своїми антирадянськими зв'язками і ворожою діяльністю, після відбуття терміну покарання направляти за призначенням МДБ у заслання» в райони Колими на Далекому Сході, Красноярський край, Новосибірську область і Казахську РСР [55, с. 2–3].

Через призму історії сім'ї Лавориків ми можемо прослідкувати особливості функціонування репресивного механізму. На конкретних прикладах побачити беззаконня радянської влади та відчутти страждання, які принесли звичайним людям комунізм та сталінізм.

Начальник відділу по боротьбі з бандитизмом УНКВС Рівненської області майор держбезпеки Антюфеев на основі наказу народного комісара Внутрішніх Справ СРСР генерального комісара держбезпеки тов. Берії від 31 березня 1944 року № 7129 постановляє, що повнолітніх членів сім'ї «бандита» Лаворика Якова Васильовича необхідно виселити у Красноярський край терміном на 10 років [12, арк. 1].

Членами сім'ї «бандита-оунівця», як вже зазначалось вище були: Лаворик В. І. (батько), Лаворик Є. Т. (мати), Лаворик Л. В. (сестра). Начальник Тучинського районного відділу НКДБ капітан міліції Темніков у заключенні від травня 1944 року (дата не зазначена) «вважав би вислати їх у східні області СРСР» [12, арк. 2].

У виписці із протоколу № 39-в Особливої наради при НКВС СРСР від 30 вересня 1944 року ухвалили: «Лаворик Євдокію Тимофіївну, як члена сім'ї активного учасника банди УПА вислати у Красноярський край терміном на 5 років, починати рахувати термін з 2 серпня 1944 року. Майно конфіскувати [12, арк. 6].

15 серпня 1944 року начальник I-ого спецвідділу УНКВС по Рівненській області старший лейтенант міліції Бражніков видає довідку на сім'ю Лавориків, які підлягають виселенню. Він зазначає, що мати, Лаворик Євдокія, і сестра, Лаворик Любов, виселені 2 серпня 1944 року на станції Єнісей Красноярського краю. Зі складу сім'ї не виселений батько, так як він зник [12]. Вважаємо, що Бражніков поспішив із виданням такої довідки, так як Лаворик Любов Василівна до спецпоселення доставлена не була, про що свідчать низка документів зі справ спецоселенців Лаворика Василя (справа № 44) та Лаворик Євдокії (справа № 45), зокрема довідка № Л-19 від 15 березня 1957 року, видана замісником начальника УВС виконкому Рівненської облради депутатів трудящих Долею. У ній сказано, що у серпні 1944 року на спецпоселення була виселена лише Лаворик Євдокія Тимофіївна, а Василь Іванович та Любов Василівна втекли.

Яким чином Лаворик Василь потрапив у Красноярський край нам не вдалось встановити. У таємній довідці спецоселенця-«оунівця» Лаворика

Василя не зазначена дата його поселення, довідка була заповнена 9 травня 1949 року [13, арк. 2–3]. Аналогічна таємна довідка міститься у справі спецпоселенки-«оунівки» Лаворик Євдокії Тимофіївни. Там чітко вказано, що у спецпоселення вона прибула 2 серпня 1944 року і має перебувати у ньому протягом 5 років. Довідка також виписана 9 травня 1949 року [14, арк. 2–3]. У будь-якому випадку, подружжя Лавориків перебувало спільно у спецпоселенні с. Міндерла Сухобузівського району Красноярського краю і були влаштовані до Міндерлінського радгоспу Комітету державної безпеки Української РСР (КДБ УРСР). Окрім документів архівних справ [12, 13, 14] підтвердженням того є світлини, які батьки висилали для своєї дочки – Лаворик Л. В. [39].

Любов Лаворик стверджувала, що втекти з ешелону, який віз їхню сім'ю у Красноярський край, їй допоміг фельдшер, який також перебував з ними у тому ж вагоні. На одній із станцій він переконав батьків відпустити їхню малолітню дочку, щоб вона поверталася до когось із родичів, мотивуючи тим, що у Сибірі їх всіх чекає загибель. Стурбовані батьки зібрали невеличкого «вузлика» із харчами і при першій же нагоді попрощались зі своєю єдиною дитиною [39]. «В ешелоні був один фельдшер, добра душа, який вмовив моїх батьків щоб я втікала назад. На ст. Пенза він допоміг непомітно зійти з потяга, мати дала дещо в дорогу, поцілувала, перехрестила, направила до Гаврушки (друг сім'ї). Добралась до Рівного, добрі люди прихилили, допомогли вижити. «Як будем живі – побачимось» – останні материні слова...» – зі спогадів Любов Лаворик, 1944 рік [39]. Невідомо яким чином вона зуміла дістатися м. Рівне. Любов Василівна ніколи не розповідала детально про своє життя, лише будучи у похилому віці, живучи вже у незалежній Україні, боячись, що хтось дізнається про те, що вона втікачка, вона залишила деякі свої спогади для сина та його сім'ї.

Після того, як Любов Лаворик дісталась Рівного вона перш за все відшукала Гаврила, брата її кращої подруги Марусі Радомазової. Він на той час мав свою хлібопекарню і був заможним чоловіком, мав зв'язки у різних сферах. Звичайно, що сім'я Радомазових прихистила втікачку і одразу було вирішено зробити фальшиве свідоцтво про народження, щоб органи НКВС не змогли

спіймати Любов Василівну. Таке свідоцтво видав Здолбунівський відділ реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) на ім'я Попович Любов Василівну, згідно якого вона була уродженкою с. Новомильськ Здолбунівського району [12]. З цього часу у Любов Василівни починається зовсім «нове життя» із новим прізвищем та зі старими страхами.

Любов Лаворик-Попович проходить трьохмісячні курси дезінфекторів і отримує направлення на роботу у Здолбунівську районну санстанцію. Працювала там дезінфектором з 6 листопада 1944 року по 25 серпня 1945 року [12]. 16 січня 1946 року Любов бере шлюб із здолбунівчанином – Гальчин Миколою Олексійовичем. З цього часу Лаворик-Попович Любов отримує інше прізвище – Гальчин і переїздить до чоловіка.

Із фото сімейного архіву Любові Гальчин підтверджується той факт, що 1946 року донька разом із чоловіком відвідала батьків Лавориків у засланні. Вона, маючи інше прізвище та приписку наважилася на далеку подорож до Красноярського краю. На той час, зі слів Любові Гальчин, її батьки вже проживали у землянках, будучи непридатними для праці у радгоспі. Небайдужі люди допомогли їм облаштуватися, вони мали кіз та телят, обробляли клаптик землі поруч, з того і жили [39]. Варто зазначити, що подружжя Лавориків періодично підписують розписки про те, що вони повідомлені про неможливість виїзду з території радгоспу і здійснення втечі, за що їм додатково буде призначено 10 і 20 років позбавлення волі відповідно.

Досліджуючи період проживання подружжя Лавориків у с. Міндерла, було встановлено, що допомогу їм надавали односельчани, які були засланні туди раніше. Серед них була двоюрідна сестра Євдокії Тимофіївни – Трофимчук Ольга, яку разом з чоловіком Трофимчуком Кіндратом було вислано до Сибіру за «зв'язки з ОУН». Трофимчук Ольга мала сина Миколу, 1930 р.н., якого також було репресовано за те, що його батько Трофимчук Кіндрат Савич був членом ОУН, але дещо пізніше [41]. Цікавим є той факт, що маючи веселу вдачу, він гарно пристосувався, мав там друзів, але найбільш цінним був фотоапарат, яким він зробив багато світлин і передавав їх у рівне село Тучин, а пізніше і родині у Здолбунів [41].

Після смерті Й. Сталіна з'явився шанс на реабілітацію. Лаворик Євдокія та Лаворик Василь 6 липня 1955 року надсилають листи до Генерального прокурора СРСР із проханням звільнити їх, так як обоє мають похилий вік, хронічні хвороби і перебувають у засланні більше встановленого терміну [12]. Також просять видати паспорти і дозволити повернутися до України на попереднє місце проживання, тобто у с. Тучин Рівненської області. Вони мали перебувати у засланні 5 років, а пройшло вже 11 з часу їх поселення.

В цей же час їхня дочка Гальчин Любов Василівна, 9 серпня 1955 року надсилає скаргу у МВС СРСР. У ній вона зазначає, що її батьки були вислані у Красноярський край через дії свого сина, який знаходився у складі націоналістичної банди. Вона стверджує, що подружжя Лавориків нічого не знали про діяльність їхнього сина і що час перебування у спецпоселенні вже пройшов, а вони досі перебувають там без права залишити Сухобузімський радгосп [12]. Також Любов Гальчин заявляла, що її батьки «не несуть небезпеки для «нашого соціалістичного товариства» і окремо дає зобов'язання взяти своїх пристарілих батьків на утримання аж до їхньої смерті. На основі всього зазначеного вона вимагає переглянути її скаргу і звільнити Лавориків із спецпоселення з правом проживати за місцем її реєстрації [12].

Майже одночасно вона надсилає лист схожого змісту до Генерального прокурора СРСР М. Руденко. У цьому листі, датованому 11 серпня 1955 року, вона вказує додаткову інформацію, яку отримала від батьків під час листування, що батько, Лаворик Василь, будучи інвалідом ще з часів Першої світової війни, працює сторожем у радгоспі та вже не має на те здоров'я. А мати, Лаворик Євдокія, потребує термінового хірургічного втручання через невиліковну жіночу онкологічну хворобу, також хворими є ноги та серце поселенки [14].

Така активна діяльність Гальчин Любові не могла не зацікавити спецоргани. Тому заступник начальника УМВС Рівненської області полковник Доля надсилає лист № 1/4856 від 14 вересня 1955 року під грифом «таємно» до начальника Здолбунівського районного відділу міліції МВС Рівненської області майору Бабенко Д. В. У цьому листі Доля повідомляє, що у м. Здолбунів по

вул. Шевченка 118^а проживає Гальчин/Лаворик Любов Василівна, 1928 р. н., уродженка м. Тучин. Вона порушила клопотання про звільнення із спецпоселення її батьків, виселених у серпні 1944 року. Із матеріалів справи прослідковується, що Гальчин/Лаворик Любов Василівна також була виселена разом із батьками. Майор Доля просить допитати Гальчин Л. В., її показання підтвердити відповідними довідками, дізнатися про її чоловіка, якщо вона заміжня, а також дізнатися чи районний відділ МВС та апарат уповноваженого УКДБ Здолбунівського району містить дані про явку Гальчин Л. В. з повинною, і чи має місце будь-який компромат на неї та її чоловіка [12].

Перевіркою встановлено, що 6 серпня 1944 року вона дійсно ухилилась від спецпоселення, після чого у Здолбунівському райбюро державного органу РАЦСу отримала фіктивне свідоцтво про народження, працювала на посаді дезінфектора, а 1946 року вийшла заміж. У червні 1954 року Гальчин Любов Василівна явилась в апарат Здолбунівського МДБ, де була допитана про ухиляння від спецпоселення. Одночасно було повідомлено, що на громадянку Гальчин Л. В. та її чоловіка Гальчин М. О. компроматеріалів не має [12]. Після звернення до Здолбунівського районного відділу Управління Служби безпеки України (РВ УСБУ) в Рівненській області нам стало відомо, що жодних архівних справ чи довідок про те, що Гальчин Л.В. була на допиті 1954 року не збереглося або ж вони були знищені.

Дослідивши всі матеріали, помічник оперуповноваженого І спецвідділу УМВС Рівненської області лейтенант Шваченко видає 10 жовтня 1955 року остаточний висновок. У ньому йдеться, що виселення Лаворик В. І. та Лаворик Є. Т. здійснене правильно, у їхніх проханнях та проханні їхньої дочки Гальчин Л. В. відмовити. Затвердив даний висновок своїм підписом начальник УМВС Рівненської області підполковник Карпунчев 12 жовтня 1955 року; санкціонував висновок – прокурор Рівненської області державний радник юстиції 3 класу Комолов 24 жовтня 1955 року. Зміст висновку однаковий: «Ваше прохання про звільнення із спецпоселення за відсутністю підстав залишити без задоволення» [12].

Сім'я Гальчинів не залишає спроб повернути подружжя Лавориків із вислання. Чоловік Любові, Микола Олексійович, від свого імені 18 січня 1956 року надсилає лист генеральному прокурору СРСР. Він пояснює всю ситуацію, що склалась із батьками його дружини. Гальчин М. О. засвідчує, що має власний будинок у м. Здолбунів і зможе повністю забезпечити спецпоселенців за умови спільного проживання. Також він пише: «Наш уряд прийняв ряд гуманних актів про амністування осіб, які по незнанню чи помилці допустили в роки війни правопорушення. Цей акт нашого уряду може поширюватися і на пристарілих Лавориків. Гаряче прошу Вашого втручання на предмет дозволу батькам моєї дружини переїхати на постійне проживання до нас... Цей дозвіл дасть можливість стареньким дожити свої роки поруч із сім'єю» [12]. 14 травня 1956 року лист аналогічного змісту надсилається начальнику спецвідділу УМВС Красноярського краю підполковнику Базаєву.

Старший оперуповноважений 4 спецвідділу УМВС в Сухобузівському районі майор Майборода таки переглянув особисті справи спецпоселенців і на основі медичних довідок їх обох було визнано непрацездатними особами з інвалідністю II групи. Також було встановлено, що на території радгоспу с. Міндерла Сухобузівського району у них немає родичів, які могли б їх там утримувати. На основі вищезазначеного і, керуючись наказом МВС СРСР № 0580 від 2 грудня 1956 року, із спецпоселення спочатку звільняють Лаворика Василя, а пізніше і його дружину – Лаворик Євдокію. Повертатися у рідне село Тучин можливості не було (все майно було конфісковано ще 12 років тому), подружжя Лавориків приїздить до своєї дочки, Гальчин Любові, у м. Здолбунів Рівненської області.

Згідно ст. 3 Закону України від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» Лаворик Василь Іванович та Лаворик Євдокія Тимофіївна були реабілітовані. Їхній син, Лаворик Яків Васильович, був реабілітований висновком Прокуратури Рівненської області від 18 грудня 1992 року.

Пізніше, у грудні 1992 року Гальчин Любов Василівна буде направляти заяву до Управління внутрішніх справ Рівненської області з проханням

розгляду справи її батьків та архівної довідки. Матеріали для розгляду просить направити у Гощанську районну раду для виплати відповідної грошової компенсації. 25 лютого 1993 року листом № 1/8685 у відповіді буде зазначено, що заява надіслана в комісію з питань поновлення прав реабілітованих Гощанської районної Ради народних депутатів. Та інформації у архівних справах про конфісковане майно не буде знайдено. Лише у посімейній картці на виселення вказано, що сім'я мала одного коня та одну корову. Гальчин Любов поїде у Гощу разом із невісткою, Джум Людмилою Данилівною, аби забрати грошову компенсацію. Після її отримання жінки одразу пішли на Гощанський ринок і придбали для Любові гумові калоші. Це все на що вистачило виплачених коштів [40].

Таких схожих історій можна навести велику кількість, адже післявоєнні репресії охопили всі категорії населення Рівненської області. Для прикладу наведемо деякі з тих, що стали відомими завдяки державному науково-документальному проекту «Реабілітовані історією».

Пашкевич Никанор Власович, 1907 р. н., православний священик. Свою пастирську діяльність він розпочав у 1937 році, задовольняв духовні потреби вірян під час Другої світової війни. Служив у с. Коловерті і його парафія спочатку входила до складу Автономної церкви митрополита Олексія (Громадського). 1942 року отець Никанор разом із прихожанами приєднався до Автокефальної церкви владики Полікарпа (Сікорського), а пізніше був приєднаний до Російської церкви преосвященним єпископом Миколою (Чуфаровським). У 1945 році був заарештований каральними органами радянської влади і звинувачений у колишній приналежності до Української церкви, а також в тому, що його молодший брат Олексій брав участь в українському Русі Опору. ВТ військ НКВС у грудні 1945 року засудив священика Никанора на 10 років ув'язнення, 5 років позбавлення громадянських справ. Покарання відбував спочатку у Харкові, пізніше у Челябінську на Уралі. Із спецпоселення звільнений 1954 року [27, с. 452].

Матвійчук Олексій Савич, 1921 р. н., уродженець с. Рачин Дубенського району Рівненської області. За часів польської окупації мав друга, пов'язаного з

ОУН, а з осені 1940 року сам ввійшов до її складу. За це був заарештований НКВС. 1941 року йому вдалось врятуватися від розстрілів у Дубенській в'язниці. Під час німецької окупації працював на своєму господарстві, ні до якої організації не вступав і не співпрацював. А після звільнення Рівненської області від нацистів пішов працювати на Здолбунівську залізницю. Там одного разу був викликаний разом з іншими працівниками в особливий відділ для перевірки. Про ув'язнення нічого не казав. Та це не допомогло і восени 1945 року був знову заарештований працівниками НКВС. За звинувачення «як прихованому ворогу» присудили 10 років виправно-трудових колоній і 5 років позбавлення прав. Звільнений 1955 року [27, с. 249].

Гуц Марія Трохимівна, 1932 р. н., уродженка с. Мізоч Рівненської області. 15 березня 1944 року більшовики арештували її батька, а її сім'ю невдовзі виселили з хати і конфіскували все майно. Матір довго переховувалась, та її також зловили і примусили прати білизну у якійсь військовій частині. Діти крилися у дідуся та бабусі. Невдовзі брат Марії, Олексій Трохимович, пішов в УПА, за що отримав згодом 15 років ув'язнення. Іншого брата Ілька засудили на 10 років за «організацію банди з метою помсти за батька». А її саму схопили 1947 року і вивезли на Урал. За що відбувала покарання у шахті № 68 Губахінського району Молотовської області так і не дізналася. Пізніше вона виявила той факт, що батько під час німецьких погромів допомагав євреєм, цим самим її сім'я здійснила ряд злочинів проти радянського уряду і зрадили «свою» батьківщину. Звільнили Гуц Марію 1956 року, тоді ж достроково був звільнений і її батько [27, с. 252].

Історії інших людей дізнаємося із архівно-кримінальних та архівно-слідчих справ ГДА СБУ та ДАРО м. Рівне.

Литвинчук Дмитро Володимирович, 1923 р. н., уродженець с. Річиця тогочасного Тучинського району. Також перебував у сотні «Недолі», мав псевдо «Байда». 17 квітня 1945 року ВТ військ НКВС Рівненської області засудив Литвинчука Д. В. до 20 років каторжних робіт, 5 років обмеження прав з конфіскацією майна. Згодом покару скоротили, а 25 травня 1956 року його звільнили з таборів [6].

Багінська Уляна Олексіївна, 1916 р. н., уродженка й мешканка с. Тучин. 4 жовтня 1950 року Особлива нарада при МДБ СРСР ув'язнила її на 10 років виправно-трудових таборів за допомогу «антирадянській банді українських націоналістів». «Поплічництво» полягало в тому, що дівчина спілкувалася з повстанцями, приносила їм харчі та провела з ними релігійне свято на честь апостола Андрія. Багінська співала у церковному хорі с. Тучин [10]. Зі слів її внучки, Валентини Демидко: «вона була дружиною Багінського Максима, якого вбили «нквдисти» за наведенням зрадника. На Уляну теж був наклеп зі сторони «хорошої» односельчанки. На той час у неї на утриманні було двоє малолітніх дітей. Після арешту діти носили для матері передачі в Тучин та їх, звичайно, ніхто не приймав. Засудили Багінську Уляну і вислали не за святкування, а за те, що чоловік воював за вільну Україну. Бабця Уляна розповідала про ті страшні часи, про те, як у засланні вишивали голкою, зробленою з риб'ячої кістки...» [39]. З таборів Багінську У. О. звільнили 24 квітня 1956 року.

Воробей Ксенія Андріївна, 1931 р. н., уродженка й мешканка с. Сінне Тучинського району Рівненської області, селянка. Належала до наявної у селі православної течії, учасники якої співали псалми, відмовлялися вступати у колгоспи, брати в руки зброю, не ходили на вибори, у клуб та кіно, не читали книжок (окрім релігійних), не брали участь у громадсько-політичному житті, не підписували жодних документів. Слідство трактувало такі дії як злочин. 25 лютого 1953 року Судова колегія з кримінальних справ Рівненського облсуду засудила Воробей К. А. та ще шістьох учасників православної течії із села Сінне на 10 років виправно-трудових таборів, 5 років обмеження прав з конфіскацією майна. 14 липня 1956 року Воробей К. А. звільнили [1].

Учасниками тієї ж православної течії, яких було засуджено до ув'язнення були: Сірук Ірина Михайлівна, 1929 р. н., Воробей Ірина Андріївна, 1934 р. н., Бабич Катерина Крилівна, 1934 р.н., Сірук Ганна Юріївна, 1932 р.н., Трохимчук Ганна Миколаївна, 1918 р. н., Бояр Григорій Ісакович, 1911 р. н. [1].

Гірак Катерина Михайлівна, 1930 р. н., уродженка с. Тучин. Належала до молодіжної організації «Юнаки», отримувала для вивчення націоналістичну

літературу, зустрічалась з повстанцями. На час арешту навчалася у 10 класі Тучинської школи. 18 травня 1949 року Особлива Нарада при МДБ СРСР засудила Гірак К. М. на 10 років виправно-трудових таборів [11].

Чорна Антоніна Оверківна, 1932 р. н., із села Гориньград-1 Рівненської області. Будучи ученицею Тучинської школи, зберігала вдома книжку «Новий український вертеп (з хати до хати)» та зошитовий аркуш з двома піснями про українських повстанців. З огляду на це, 20 травня 1948 року Рівненський обласний суд визнав Чорну А. О. винною за статтею 54-10 ч.1 КК УРСР (протирадянська пропаганда або агітація) на 8 років виправно-трудових таборів без обмеження прав [4].

Гордійчук Євгенія Гордіївна, 1930 р. н., мешканка с. Дроздів Тучинського району Рівненської області. Її злочином було те, що вона зберігала вдома під кришкою стола аркуші з патріотичними піснями, які отримала від українських повстанців. За це 25 серпня 1948 року Рівненський обласний суд визнав Гордійчук Є. Г. винною у протирадянській пропаганді або агітації і засудив її на 10 років виправно-трудових таборів без обмеження прав [3].

Добродій Кирило Вікентійович, 1907 р. н., с. Річиця Тучинського району Рівненської області. Допомігав оунівцям: передав їм два центнери зерна, сповіщав про становище у селі та в районному центрі, про наявність радянських військ; отримав від оунівців антирадянські листівки тощо. 31 липня 1950 року ВТ військ МВС Рівненської області засудив Добродія К. В. на 25 років виправно-трудових таборів, 5 років обмеження прав та постановив конфіскувати все майно. 9 грудня 1952 року Добродій К. В. помер у Піщаному таборі МВС [8].

Жигадло Михайло Гілярович, 1888 р. н., із села Собівка Тучинського району Рівненської області, селянин, за національністю – поляк. Висловлював невдоволеність радянською владою, кепкував з неї, співав антирадянські частівки. 17 серпня 1940 року Рівненський обласний суд визнав Жигадла М. Г. винним в антирадянській пропаганді або агітації та засудив на 5 років таборів і 3 роки обмеження прав [2].

Пацкова Марія Гнатівна, 1926 р. н., із села Тучин Рівненської області, українка, працювала діловодом у Тучинській сільській раді-1. Належала до УПА, мала псевдо «Катя», згодом – «Оксана». Співпрацювала з УПА – латала та прала одяг повстанцям, готувала їм страви тощо. За таку «антирадянську діяльність» 3 квітня 1945 року ВТ військ НКВС Рівненської області засудив Пацкову М. Г. на 10 років виправно-трудових таборів, 5 років обмеження прав з конфіскацією майна [5].

Кучер Петро Павлович, 1921 р. н., із села Шубків Тучинського району Рівненської області. Був членом ОУН, мав псевдо «Гармашиха», вивчав націоналістичну літературу, провадив різноманітні вишколи для оунівців, створював оунівську сітку, пройшов вишкіл у підстаршинській школі УПА. Коли МДБ затримало Кучера П., то під час обшуку у нього виявили власноруч намальований малюнок січового стрільця та могили вояків УПА, що їх поховано на цвинтарі села Шубків. Цей малюнок долучили до матеріалів кримінальної справи як речовий доказ його злочинної діяльності. 22 березня 1950 року Особлива Нарада при МДБ СРСР постановила ув'язнити Кучеру на 10 років виправно-трудових таборів, але туди він не потрапив, так як 4 квітня 1950 року помер у тюрмі міста Острог Рівненської області [9].

Це лише невелика частина тих осіб, які були причетними до національно-визвольного руху, що активно діяв на Рівненщині. Із звинувачень видно, що подекуди вони не містять складу злочину. На нашу думку це все свідчить про цинічність, безпідставну ненависть до українського населення з боку радянської влади. Сталінська карально-репресивна система у тій чи іншій мірі не оминула жодного жителя Рівненщини, а жертвами стали тисячі невинних людей.

Репресивна політика сталінського тоталітарного режиму залишила нащадкам трагічні сторінки історії. Кількість жертв цього періоду перевищує показники будь-яких інших суспільних катаклізмів. Панно більшовицького режиму складають ті деталі, які описані нами упродовж цієї роботи: насильницька колективізація, розкуркулення, масові репресії, придушення патріотичного спротиву, антирелігійна політика, примусові виселення корінних

жителів Рівненського регіону та ліквідація цілих хуторів, русифікація, постійний політичний, економічний та ідеологічний тиск щодо українського населення. «Більшовицька законність», що була позбавлена навіть елементарних норм моралі, вбачала у цих кроках сплановану радянізацію краю.

Комуністична партія та її «найсправедливіша» ідеологія мала усталитися у свідомості людей і сприйматися ними виключно як єдино правильна і єдино можлива доктрина. На допомогу правлячій партії було залучено весь можливий резерв та арсенал. Репресивний апарат представляв собою механізм, що діяв за розгалуженим і налагодженим алгоритмом і був спрямований на масовий характер каральних заходів. З роками, накопичуючи досвід, він перетворився на грізну та абсолютно безконтрольну зброю політичної системи сталінського режиму, третируючи всі юридичні норми. Головним завданням цих відомств була боротьба із українським національно-визвольним рухом, що відбувалася переважно насильницькими методами. Свавілья, беззаконня, самодурство, безкарність працівників владних структур призвели до негативного впливу на суспільно-політичне, соціально-економічне та морально-психічне життя населення Рівненського краю.

ВИСНОВКИ

Використання значної кількості історичних джерел дало можливість комплексно дослідити політичні та соціальні трансформації на Рівненщині, які супроводжувалися сталінським тоталітарним режимом у роки «другої радянзації». Тогочасна радянська політика застосовувала репресивні механізми впливу на місцеве населення, яке і так було вже спотворене нацистською окупацією. Але поряд з тим гартувалося покоління борців за волю та незалежність, повстанців проти режиму, «неблагонадійні» для Радянського Союзу, але такі важливі для Української державності.

Аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми засвідчує, що особливості становлення радянської влади на Рівненщині у 1944–1953 рр. широко представлено різними видами документів та спогадів. Радянська історіографія характеризувалася висвітленням офіційної точки зору партії та уряду щодо політики радянзації. Особливістю сучасної української історіографії є дослідження різних аспектів радянської політики на Рівненщині в 1944–1953 роках. Вагомим досягненням новітньої історіографії є висвітлення механізмів функціонування тоталітарної системи та її вплив на розвиток суспільства. Регіональні науковці проводять важливі дослідження, оприлюднюючи маловідомі факти та документи.

Встановлено, що уніфікація західноукраїнського регіону означала стандартизацію краю до радянського зразка, прискорену індустріалізацію, колективізацію селянських господарств, ідеологічний контроль, всеосяжну боротьбу з українським визвольним рухом. Це можна було досягнути за наявності адміністративно-командного апарату, що спирався би на «перевірені» кадри. Таких партійників, військових, керівників спецслужб, суддів, прокурорів та інших посадовців було знайдено і переведено на посади із східних областей УРСР та СРСР. Створена «команда» була готова впроваджувати генеральну лінію партії, знищувати традиції, насаджувати комуністичну ідеологію. Реалізовували вони це завдяки злочинним діям, зловживанням влади, жорстким централізмом у всіх сферах життя, проводячи експерименти над українським селом, переслідуючи будь-які прояви національного життя.

У післявоєнні роки комуністична партія мала на меті вкоренити у свідомість людей свою ідеологію і залучала до цього весь можливий арсенал. Репресивний апарат являв собою розгалужений і налагоджений механізм, спрямований на масовий характер каральних заходів. З роками він перетворився на грізну та абсолютно безконтрольну зброю політичної системи сталінського терору, нехтуючи всіма юридичними нормами. Групи охорони порядку, спеціальні агентурно-бойові групи, НКВС, НКДБ, МВС, СМЕРШ та МДБ були головними виконавцями утвердження сталінського тоталітарного режиму.

Тиск на місцеве населення постійно посилювався, вимоги хлібозаготівель зростали, селян розкуркулювали, знищували цілі хутори, примусово створювали колгоспи, тим самим послаблювали спротив українських повстанців, діяльність яких на території Рівненської області носила масовий характер.

Радянська влада застосовувала широкий комплекс форм та методів впливу на культурний простір Рівненщини. Насадження потрібних радянській владі ідей відбувалось через розгалужену мережу культурно-освітніх установ, активну пропаганду в тогочасній пресі, радіо та мистецтві. Культурна сфера Рівненської області у післявоєнний період виявилася повністю підконтрольною сталінській політичній системі.

З'ясовано яким чином представники ОУН та УПА протистояли правлячому режиму на західноукраїнських територіях. Проаналізовано напрямки сталінської політики щодо унеможливлення функціонування на терені Рівненської області осередків повстанського руху; методи боротьби спецслужб проти представників ОУН, УПА, їхніх родичів; різноманіття засобів боротьби не лише із прибічниками «українського націоналізму», «неблагонадійними елементами», а й з усіма, на кого могла впасти тінь українства.

На основі документальних джерел, спогадів очевидців та здобутків сучасної історіографії було проведено комплексне дослідження механізму функціонування комуністичної репресивно-каральної системи, зокрема

організація процесу здійснення депортацій місцевого населення у віддалені регіони СРСР. Процеси виселення членів сімей учасників ОУН та УПА показують всю складність і глибину масштабів соціальних експериментів, що призвели до непоправних людських втрат.

Під батогом сталінського тоталітарного режиму на території Західної України відбулась істотна переміна української людини на «совітського» громадянина. Великого розмаху набули заходи щодо нищення національної культури та традицій Рівненщини. Натомість були насаджені радянські: стирання національної пам'яті; русифікація та вкорінення комуністичної ідеології; масове вбивство українського населення, його розпорошення по закутках московської імперії. І це далеко не весь список тих злочинів, які вчиняла комуністична репресивна система на Рівненщині, з наслідками дій якої подекуди стикаємось і сьогодні.

Отже, утвердження сталінського тоталітарного режиму на Рівненщині у післявоєнні роки відбувалося командно-адміністративними та репресивними методами. Радянізація торкнулася усіх сфер життя краю і була спрямована на встановлення всеохоплюючого контролю над місцевим суспільством. Відбувався жорсткий централізм у промисловості та сільському господарстві, соціальні експерименти, ідеологізація та переслідування «політично неблагонадійних». Задля швидких темпів радянізації Рівненської області, у регіоні було зосереджено значну кількість партійних чиновників та працівників силових структур. Разом з тим, ідеологічно-пропагандистська й виховна діяльність українських повстанців поряд зі збройною боротьбою сприяли збереженню та розвитку національно-державницької ідеї в свідомості місцевого населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Архівні джерела

Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Рівне

Фонд 5(Р). Архівно-кримінальні справи

1. Спр. 1996 (Воробей К. А.).
2. Спр. 6064 (Жигadlo М. Г.).
3. Спр. 6418 (Гордійчук Є. Г.).
4. Спр. 7384 (Чорна А. О.).
5. Спр. 7599 (Пацкова М. Г.).
6. Спр. 9732 (Литвинчук Д. В.).
7. Спр. 10768 (Лаворик Я. В.).
8. Спр. 12836 (Добродій К. В.).
9. Спр. 14351 (Кучер П. П.).

Державний архів Рівненської області

Фонд Р-2771. Управління Служби безпеки України в Рівненській області,
м. Рівне.

Оп. 2. Архівно-слідчі справи.

10. Спр. № 4373 (Багінська У. О.).
11. Спр. № 4986 (Гірак К. М.).

Архівний відділ Головного управління національної поліції
в Рівненській області

12. Спр. № 8685 (Лаворик Я. В.)
13. Спр. № 87713 (Лаворик В. І.)
14. Спр. № 98666 (Лаворик Є. Т.)

II. Опубліковані документи та матеріали

15. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ: Либідь–Військо України, 1994. Кн. 2. 684 с.
16. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т. 2. Львів, 1998. 750 с.
17. Електронний архів Українського визвольного руху: веб-сайт. URL: [tps://avr.org.ua](https://avr.org.ua) (дата звернення 16.10.2023).
18. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т.1: 1939–1953 / Упоряд. Т. Галайчак та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 749 с.
19. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 / Упор. Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та ін. Львів: Просвіта, 1993. 800 с.
20. Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Книга перша: 1943–1945 / Упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2002. 596 с.
21. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали / Упоряд.: Ю. Черченко, О. Вовк. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2001. 652 с.
22. Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Книга друга: 1946–1947 / Упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2003. 576 с.
23. Літопис УПА. Нова серія. Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1948. Книга третя: 1948 / Упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко, К. Абрамова. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2003. 514 с.
24. Літопис УПА. Нова серія. Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–

- МВС, МДБ–КДБ 1949–1959. Книга четверта: 1949–1959 / Упоряд.: М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2003. 711 с.
25. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. Бібліотека Українського Підпільника ч. 1, 1955. 371 с.
 26. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. / Відповід. ред. С.В. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 292 с.
 27. Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 1 / Упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. 578 с.
 28. Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 2 / Упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. 612 с.
 29. Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 3 / Упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ПП ДМ, 2013. 620 с.
 30. Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 4 / Упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ПП ДМ, 2014. 572 с.
 31. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ: «Дніпро», 1998. 944 с.
 32. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979: збірник документів і матеріалів. К.: Наук. думка, 1980. 548 с.

III. Мемуарна література

33. Бульба-Боровець Т. Армія без держави: слава і трагедія українського повстанського руху. Вінніпег: Інститут Дослідів Волині, 1981. 327 с.
34. Волкогонов Д. А. Семь вождей. Галерея лидеров СССР. В 2-х кн. Кн. 1: мемуарна література. Москва: Новости, 1995. 200 с.
35. Литвинчук Д. В. Від Горині до Колими: спогади. Рівне: Азалія, 1998. 44 с.
36. Мазурець Л. М. Історична розвідка давнього, пізнішого і недалекого минулого села Глинськ: історико-краєзнавчий нарис. Рівне: Олег Зень, 2009. 156 с.

37. Попович С., Попович Г. Мілена Рудницька і її «Західна Україна під большевиками». Львів: Коло, 2016. 484 с.
38. Пронюк Є. Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих: історія створення та діяльність. Київ: Український Центр духовної культури, 2007. 680 с.
39. Спогади Гальчин Л.В. *Особистий архів Каленюк К. В.*
40. Спогади Джум Л. Д. *Особистий архів Каленюк К. В.*
41. Спогади Трофімчук С. М. *Особистий архів Каленюк К. В.*
42. Стахів Є. П. Крізь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя / літ. ред. В. Пащенко. Київ: Рада, 1995. 317 с.
43. Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. В 2 книгах. Книга 1. Москва: Вече, 2016. 912 с.

IV. Монографії, наукові статті

44. Armstrong J. A. Ukrainian nationalism. Littleton: UAP, 1980. 361 p.
45. Бажан О. Радянізація західних областей України в другій половині 1940 – початку 1950-х років: наслідки в національно-культурній сфері. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. Вип. 12. С. 340–356.
46. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / за заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. Україна крізь віки. Т. 13.
47. Баран В. К. Боротьба сталінського режиму з українським підпіллям на Волині і в Східній Галичині: 1939–1941 рр. *Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці* / за ред. Л. Стрільчук та ін. Одеса: Гельветика, 2021. 414 с.
48. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2003. 667 с.
49. Бережко К. О. Радянська пропаганда як основний спосіб формування суспільної думки (на матеріалах історії Свідків Єгови). *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 156. С. 97–99.

50. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 1. Київ: «Либідь»–«Військо України», 1994. 432 с.
51. Борщевич В. Вияви національної тотожності православного духовенства Волині у 40-80-х рр. ХХ ст. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 51. С. 158–167.
52. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні: 1921–1923 · 1932–1933 · 1946–1947 Злочини проти народу. Київ–Нью-Йорк: М. П. Коць, 2000. 270 с.
53. Вознюк О. М. Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі другої світової війни та перші повоєнні роки в контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського тоталітарного режиму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія: збірник наукових праць*. Тернопіль, 2015. Вип. 2. С. 44–48.
54. Вознюк О. М. Ідеологічно – пропагандистська складова «радянзації» культурного простору Західної України (1939–1941 рр.). *Слов'янський вісник. Серія: Історичні та політичні науки: збірник наукових праць*. 2014. Вип. 18. С. 12–15.
55. Вронська Т. «Дії у відповідь»: новий етап позасудових репресій родичів повстанців (1948–1949 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр.* 2009. Вип. 18. С. 93–106.
56. Гулай В. В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.). *Вісник Львівського університету. Серія: історична. Вип. 37. Част. 2. Документи та матеріали. Рецензії та огляди. Наукове життя*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 190–204.
57. Давидюк Р. П., Жив'юк А. А., Старжець В. І. Перезавантаження західноукраїнського освітнього простору: комуністичні виклики і націоналістичні відповіді (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук:*

- збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2021. №7/49, С. 54–71.*
58. Дем'янчук Ю. С. Визвольний рух на території Рівненщини в роки Другої світової війни через призму теорії фронтиту. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2014. Вип. 2. С. 50–55.*
 59. Дмитрук К. Є. Безбатченки: Документально-публіцистичний нарис. Київ: «Дніпро», 1980. 318 с.
 60. Довбня О. А. Репресії радянської держави проти Православної церкви в УСРР/УРСР у 1921–1953 рр. у сучасному вітчизняному історіографічному дискурсі: регіональний аспект. *Емінак. 2018. № 4(2). С. 152–159.*
 61. Докаш О. Ю. Кадрова політика формування органів влади та управління західних областей УРСР на завершальному етапі Другої Світової війни в контексті ефективності політичного функціонування сталінського тоталітарного режиму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2014. Вип. 7. С. 192–198.*
 62. Електронна енциклопедія Інституту історії України НАН України: веб-сайт. URL: <http://resource.history.org.ua> (дата звернення 20.07.2023).
 63. Жив'юк А. А. Втрати населення Рівненської області у 1944–1952 роках: характеристика та порівняльний аналіз радянських і націоналістичних даних. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2010. №1. С.106–113.*
 64. Жив'юк А. Завершення суцільної колективізації на Рівненщині: «куркулі» та «індуси» проти колгоспів. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Серія: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівне, 2015. Випуск 26. С. 234–238.*
 65. Жив'юк А. А. За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кінець 1930-х – кінець 1050-х років): монографія. Рівне: ППВПФ «Папірус-Друк», 2011. 186 с.
 66. Жив'юк А. А. Керівники органів НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) західних областей УРСР: кількісні та якісні характеристики (1944–1953 рр.). 3

- архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: науковий і документальний журнал.* 2014. № 1 (42). 456 с.
67. Зубань О. К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти та підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952). Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. 232 с.
 68. История Советской Конституции (в документах). 1917–1956 / общ. ред. А. А. Студеникина. Москва: Госюриздат, 1957. 1046 с.
 69. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-і роки). Київ: Наукова думка, 1979. 391 с.
 70. Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Львів, Торонто: Літопис УПА, 2011. 944 с.
 71. Іщук О., Ніколаєва Н. Стратегії ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег». *Український визвольний рух.* 2014. № 19. С. 309–361.
 72. Каганов Ю. Трансформація святково-обрядових практик в умовах радянської індоктринації Західної України (друга половина ХХ ст.). *Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953): колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький.* Львів–Торунь, 2021. С. 317–337.
 73. Каленюк К. В., Старжець В. І. Сталінська репресивно-каральна система на теренах Рівненщини у післявоєнні роки. *Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у ХХІ столітті: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції до 30-річчя ПВНЗ «МЕРУ імені акад. С. Дем'янчука».* Рівне, 2023. Ч II. С. 99–101.
 74. Кентій А. В. Перехід ОУН (б) на антинімецькі позиції (1941–1942 рр.). *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історичні нариси.* Відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2005. 494 с.
 75. Кузіна К. Як агітаційно-пропагандистські кампанії легітимізували державний терор проти українців? *За Ідентичність і Незалежність. Війна*

- Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі* / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2022. Книга 2. С. 1190–1203.
76. Кучерепа М. М., Вісин В. В. Волинь: 1939–1941 рр.: навчальний посібник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 486 с.
 77. Лавнічек М. Політика радянської влади щодо музейних закладів західних областей України в 1939–1941 рр. *Вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Розділ III: Музеєзнавство. Пам'яткознавство. Етнографія*. 2016. № 13. С. 122–127.
 78. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 228 с.
 79. Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Київ: Українське держ. вид., 1945. 24 с.
 80. Марчук І. Образ волинського повстанця на матеріалах архівно-кримінальних справ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2013. Вип. 20. С. 36–48.
 81. Марчук І., Переходько Я. Курінний УПА Степан Трофимчук-"Недоля". Літопис УПА, Серія "Події і люди". Торонто–Львів, 2015. Книга 31. 120 с.
 82. Мейс Дж., Шаповал Ю. Україна 20-х – 50-х років: сторінки ненаписаної історії. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 150–152.
 83. Мічуда В. В. Радянська система освіти у повоєнний період (1945–1950 роки). *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 267–271.
 84. Надольський Й. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.): монографія. Луцьк: Вежа, 2008. 258 с.
 85. Новицька О. Українське радянське мистецтвознавство як частина тоталітарної культури.. *Вісник Львівської національної академії мистецтв* 2011. Вип. 22. С. 183–196.
 86. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. Львів: Часопис, 2012. 592 с.

87. Патриляк І. К. Південно-Західна Волинь весною – влітку 1943 р.: становлення структур УПА (за матеріалами слідчих справ радянських органів держбезпеки). *Студії і матеріали з історії Волині.* / Ред. колегія: В. Собчук та ін. Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2015. С. 298–308.
88. Патриляк І. К. Створення та діяльність Дружин українських націоналістів (1941–1942 рр.). *Організація країнських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси.* Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2006. 56 с.
89. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). / Відп. ред. В. М. Даниленко. Кн. 1, ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
90. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). / Відп. ред. В. М. Даниленко. Кн. 2, ч. 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.
91. Роман Є. Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944–1950 рр.»: на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. 42 с.
92. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ: Правда Ярославичів, 1998. 239 с.
93. Сеньків М. В. Радянські форми та методи колективізації західноукраїнського села (1944–1952 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2012. Вип. XXIII. С. 148–155.
94. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА. Видання друге, доповнене. Київ, 2006. 184 с.
95. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
96. Сидоренко О. І. Архітектура Радянської України. Мистецтво України. Т. 1. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. 107 с.

97. Сірук Н. М. Ідеологічний нагляд за культурною сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2014. Вип. 20. С. 117–121.
98. Скакун Р. Л. Сіоністи-мурашківці: забуті жертви радянських репресій. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник* / упоряд. О. Киричук та ін. Львів: «Логос», 2011. С. 616–618.
99. Старжець В. І. Ідеологізація навчально-виховного процесу у вищій школі західних областей УРСР (1944–1945 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія*. 2018. Вип. 2. Ч. 2. С. 120–124.
100. Старжець В. І. Опір західноукраїнської шкільної молоді радянському тоталітарному режимові у 1944–1953 рр. *Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 184–201.
101. Стародубець Г. М. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 462 с.
102. Стародубець Г. М. Повсякденне життя партійно-радянської номенклатури західноукраїнських областей у період пізнього сталінізму (середина 1940 – початок 1950-х років). *Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953): колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Львів–Торунь, 2021. С. 47–74.
103. Стрільчук Л. Політика радянської влади на землях Західної України в галузі культури, освіти та релігії у період вересня 1939 – червня 1941 рр. *Літопис Волині*, 2017. Вип. 18, С. 32–37.
104. Стрільчук Л., Сосницька Л. Відновлення та розвиток радянської системи шкільної освіти на Волині в перше повоєнне десятиліття. *Літопис Волині*, 2022. Вип. 26, С. 54–59.
105. Субтельний О. Україна: історія: монографія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ: Либідь, 1991. 512 с.

106. Сушик І. В. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст.: монографія. Луцьк, Вежа-Друк, 2019. 276 с.
107. Татарінов І. Рівень життя працівників важкої промисловості України у 1944–1956 рр. *Український історичний збірник* / Гол. редактор Т. Чухліб. Київ, 2010. Вип.13. Част.2. 238 с.
108. Терлецька І. В. Сутність сталінізму: історіографічне осмислення в сучасній Україні і Росії. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2011. № 16. С. 232-248.
109. Чернега П. Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944-1945 рр.). *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції*, 15 квіт. 2010 р. Львів, 2010, С. 570–773.
110. Шайкан В. О. Підготовка до Другої світової війни: ідеологічний аспект. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. №X-XI. С. 7–13.
111. Шаповал Ю. Війна після війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2004. Вип. 11. Спец. С. 184–201.
112. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. *Акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політології*. Київ: Наукова думка, 1993. 349 с.
113. Шилюк О. І. Радянізація західних областей України через призму бібліотечної справи (1939–1940-і рр.). *Питання історії України: збірник наукових праць Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Кафедра історії України*. Чернівці, 2012. Т. 15. С. 167–170.
114. Шитюк М. М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні. *Український історичний журнал*. 2001. № 3. С. 128–142.
115. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ століття: (Історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 171 с.
116. Ярош Б. О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30 – 50 рр. ХХ ст.): монографія. Луцьк: Вежа, 1999. 184 с.

117. Ярош Я. Сталінізм як різновид тоталітаризму. Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці / за ред. Л. Стрільчук та ін. Одеса: Гельветика, 2021. 414 с.

V. Дисертації та автореферати дисертацій

118. Мащенко Н. В. Шкільна освіта у Ровенській області в 1944–1964 рр.: дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 / Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки. Луцьк, 2018. 264 с.
119. Монченко С. А. Державне управління в західних областях України у післявоєнний період: політико-адміністративний аспект (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України. Львів., 2004. 15 с.
120. Старжець В. І. Боротьба радянської влади і українського підпілля за вплив на освітній простір західних областей УРСР у післявоєнний період (1944–1953 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Рівне, 2019. 257 с.
121. Суцук О. П. Радянська карально-репресивна система: 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області): дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Луцьк, 2009. 222 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рівненська область до 2020 року

Джерело: Топографічна карта Рівненської області.
 URL: <http://freemap.com.ua/rovenskaya-oblast>

Додаток Б

Сім'я Лавориків

с. Тучин, 1940 р.

с. Міндерла, 1947 р.

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток В

Лаворик Яків Васильович

Фото 1940-х років

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток Г

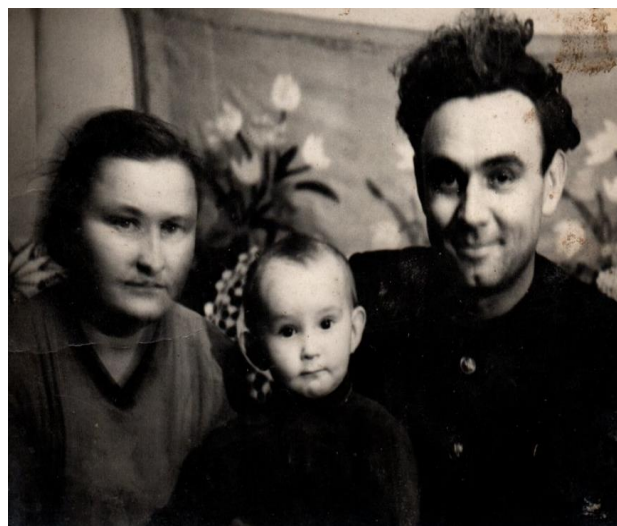
Лаворик/Попович/Гальчин Любов Василівна

с. Гучин, 1938 р.

м. Здолбунів, 1945 р.

Гальчини із сином Василем, 1957 р.

Сім'я Гальчинів у день одруження, 16 січня 1946 року

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток Г

**Сім'я Лавориків (1944–1957 рр.),
поблизу с. Міндерла Сухобузівського району Красноярського краю.**

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток Д

Сім'я Радомазових, близькі друзі Лавориків.

Гаврило Радомазов – крайній зліва у верхньому ряді

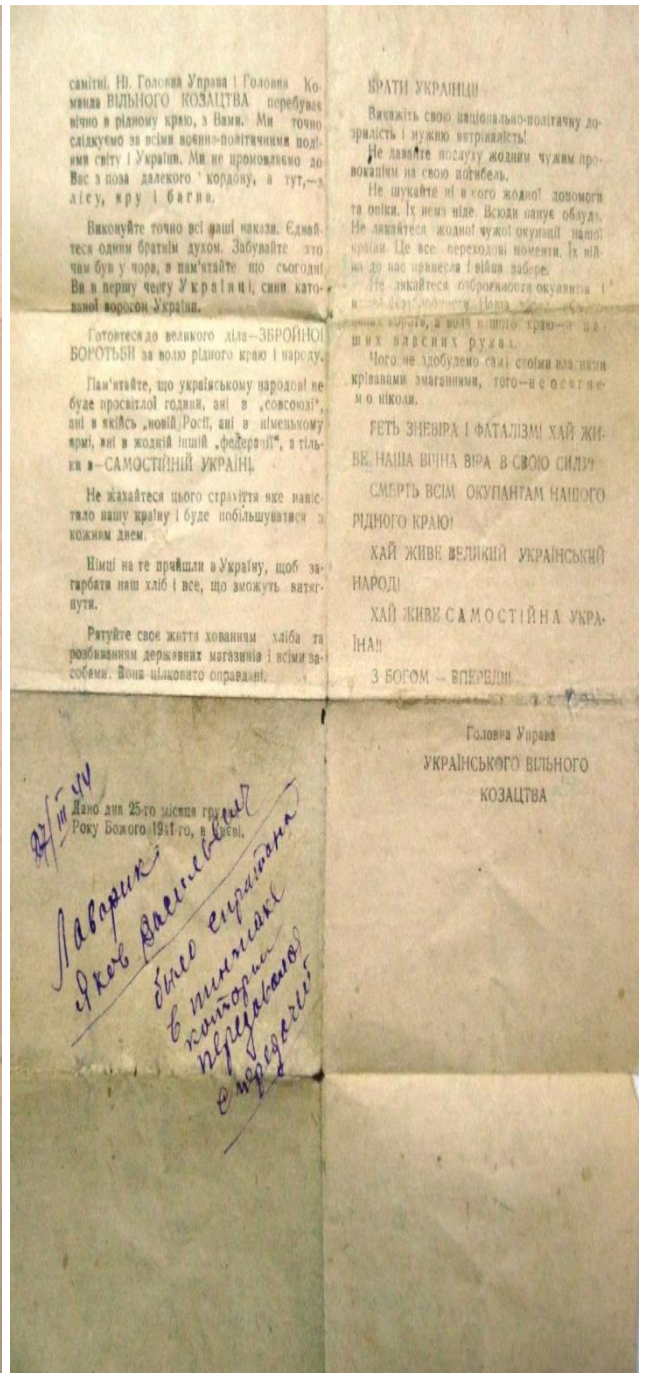
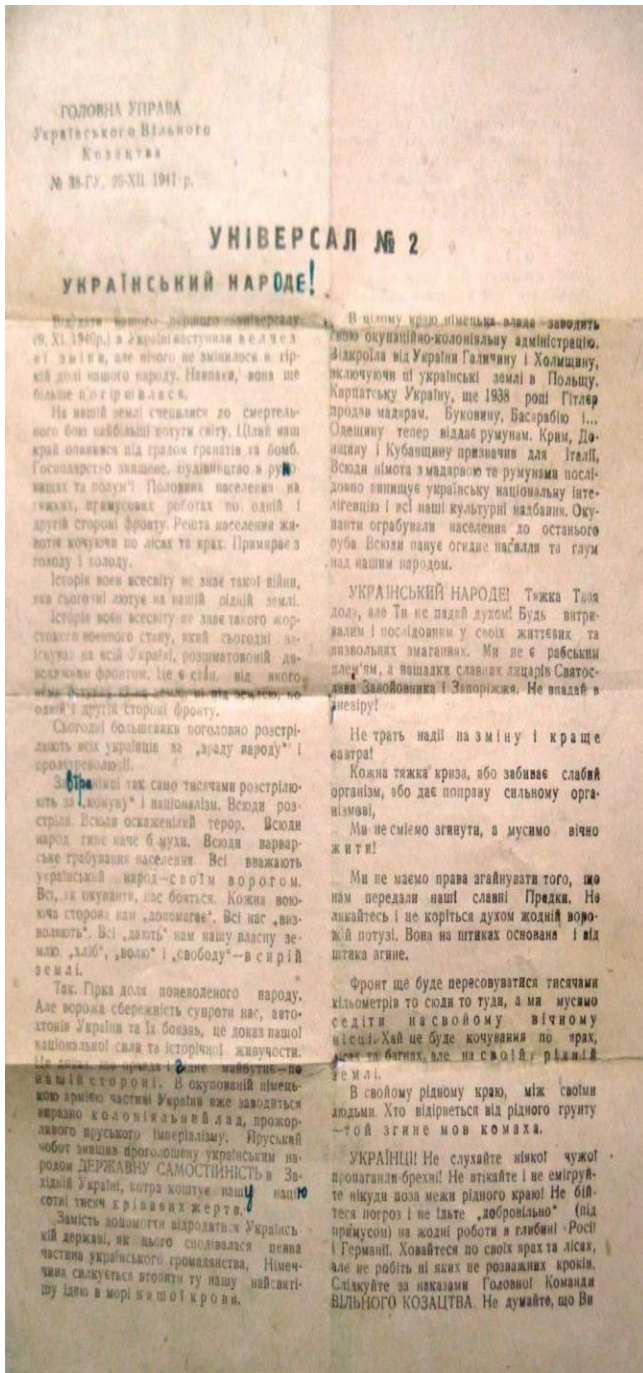
Марія Радомазова і Любов Гальчин

Маруся Радомазова

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток Е

Листівка антирадянського змісту - Універсал №2, що була знайдена у принесеному батьком піджак Лаворика Я.В. 1944 р.

Джерело: Архівно-кримінальна справа №10768 ГДА СБУ, м. Рівне.
Додаток Є

**1947–1949 рр. Лаворики із друзями-українцями, з якими вони
познайомились і деякий час проживали під час заслання**

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток Ж

**Третє свідоцтво про народження Лаворик Любов, яке вона отримала
1 березня 1994 року**

У К Р А І Н А

СВІДОЦТВО ПРО НАРОДЖЕННЯ

Громадянин(ка) Лаворик
прізвище.

Любов Василівна
ім'я, по батькові

народився(лась) 12.04.1928р. дванадцятого квiт-
(прописом та цифрами рік, місяць та число)
ня тисяча дев'ятсот двадцять восьмого
 року

Місце народження дитини: місто, селище, село с.Тучин
 район Гошанський
 область Рівненська

про що в книзі записів актів громадянського стану про народження
 19 28 року квітня місяця 16 числа
 зроблено відповідний запис за № 20

Батько Лаворик
прізвище.
Василь Іванович
ім'я, по батькові

національність українець

Мати Лаворик Евдокія
прізвище.
Тимофіївна
ім'я, по батькові

національність українка

Місце реєстрації с.Тучин, Гошанського р-ну
назва та місце знаходження органу.

що видав свідоцтво про народження
 Дата видачі « 01 » березня 19 94 р.
 м. п. *Зрешетко* Завідуючий відділом
 запису актів громадянського стану

2

І-ГЮ № 254016

МТГ. 1992.

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток 3

Довідка УВС Рівненської області №І/8685 від 25 лютого 1993 року

МВС УРСР

Виконавчий комітет Ровенської
обласної Ради народних депутатів

УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

266000 м. Ровно, вул. Свердлова, 2
тел. 2-15-06

25 лютого, 1993 р.

На № _____

МВД УССР

Исполнительный комитет Ровенского
областного Совета народных депутатов

УПРАВЛЕНИЕ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

266000 г. Ровно, ул. Свердлова, 2
тел. 2-15-06

№ I/8685

Д О В І Д К А

3 серпня 1944 року згідно постанови УНКВС Рівненської області із с. Тучин Гощанського району в адміністративному порядку була вислана, а 30 вересня цього ж року постановою особливої наради при НКВС СРСР визначена на спецпоселення в Красноярський край з конфіскацією майна сім'я учасника УПА ЛАВОРИКА Якова Васильовича 19.04.1944 року засудженого військовим трибуналом до вищої міри покарання, в складі:

батько - Лаворик Василь Іванович, 1897 р.н.

мати - Лаворик Євдокія Тимофіївна, 1900 р.н.

В матеріалах архівної справи відповідних документів про конфіскацію майна немає, лише в посімейній картці на виселення записано, що залишена одна корова та один кінь.

24 серпня 1956 року Лаворик Василь, а 5 жовтня цього ж року Лаворик Євдокія із спецпоселення звільнені.

Згідно ст.3 Закону України від 17.04.1991 року "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" вони РЕАБІЛІТОВАНІ.

Начальник відділення УВС
Рівненської області

Є.В.ВОВК

З. 29-2000

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Додаток И

Фото жителів Рівненщини – жертв сталінських репресій

Багінська Уляна Олексіївна

Джерело: архівно-слідча справа № 4373 УСБУ в рівненській області, м. Рівне.

Гірак Катерина Михайлівна

Джерело: архівно-слідча справа № 4986 УСБУ в рівненській області, м. Рівне.
Додаток I

Фото жителів Рівненщини – жертв сталінських репресій

Гордійчук Євгенія Гордіївна

Джерело: архівно-кримінальна справа № 6418 ГДА СБУ, м.Рівне.

Чорна Антоніна Оверківна

Джерело: особистий архів Каленюк К. В.
Додаток І

Фото жителів Рівненщини – жертв сталінських репресій

Пацкова Марія Гнатівна

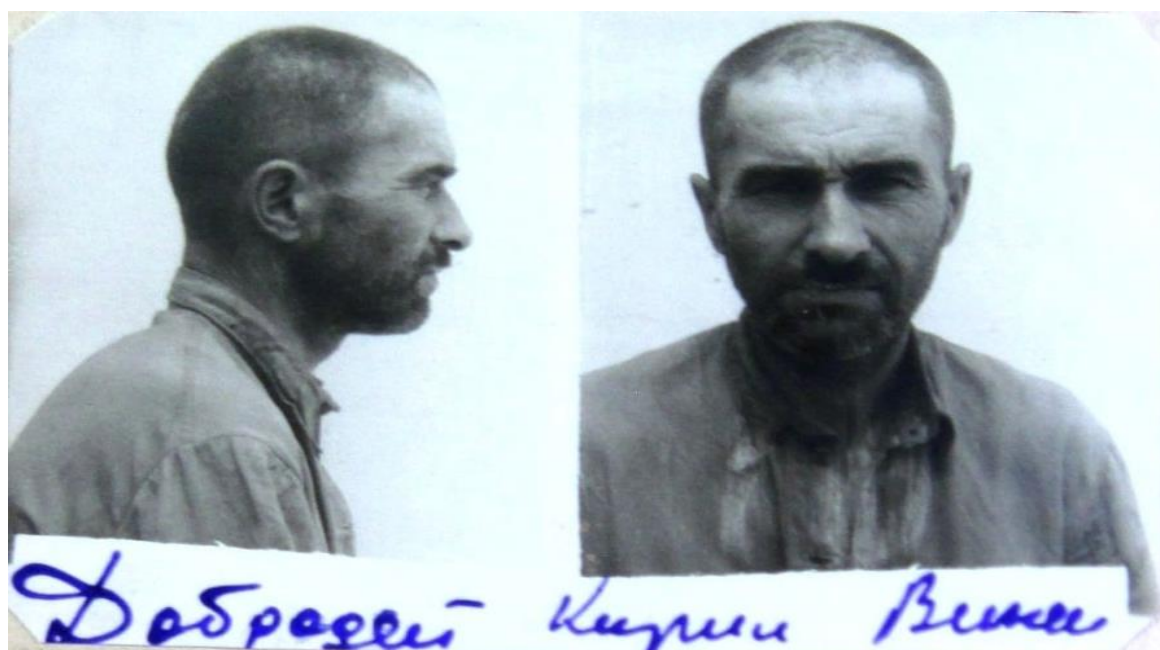
Джерело: особистий архів Каленюк К. В.

Литвинчук Дмитро Володимирович

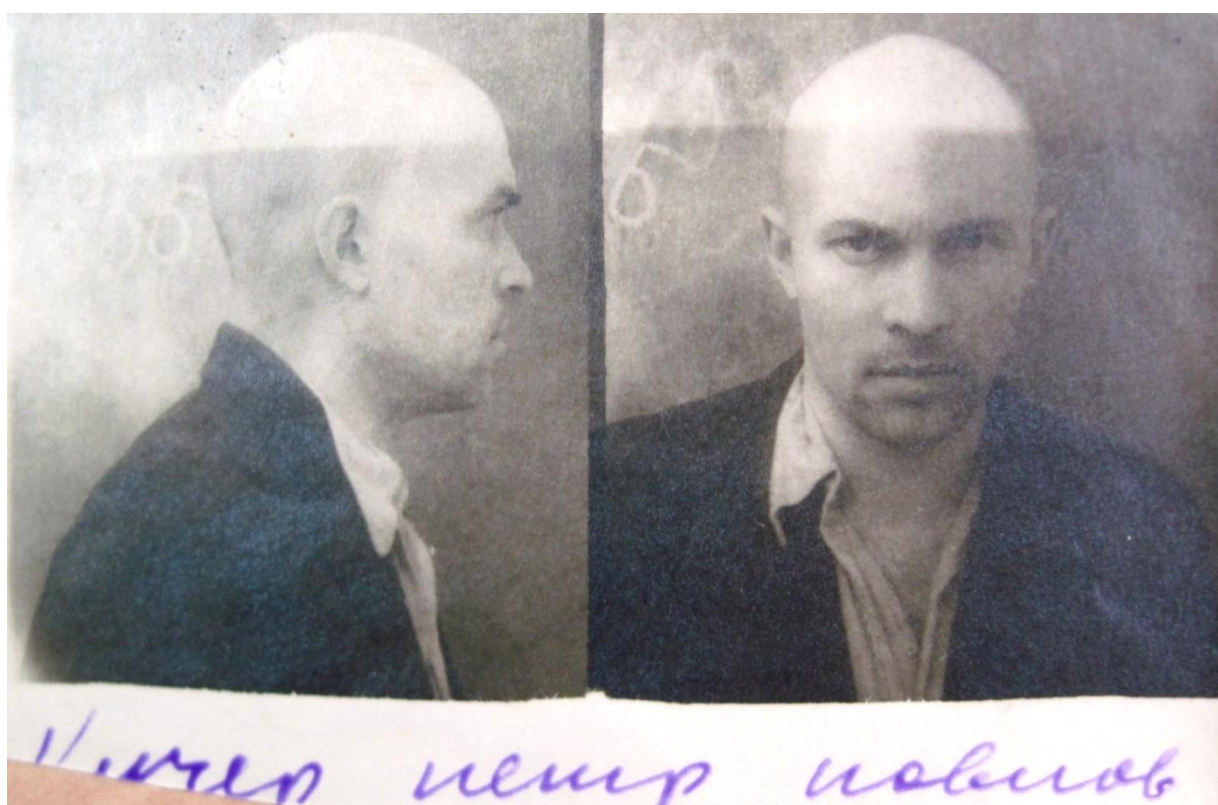
Джерело: особистий архів Каленюк К. В.
Додаток Й

Фото жителів Рівненщини – жертв сталінських репресій

Добродій Кирило Вікентійович

Джерело: архівно-кримінальна справа № 12836 ГДА СБУ, м.Рівне.

Кучер Петро Павлович

Джерело: архівно-кримінальна справа № 14351 ГДА СБУ, м.Рівне.